

УДК 398.332

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2019.04.951>

НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР БЕРЕЗНІВЩИНИ В ОБРЯДАХ, ЗВИЧАЯХ ТА ФОЛЬКЛОРИ

Володимир ГАЛАЙЧУК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7780-5876>

кандидат філологічних наук, доцент

Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра етнології,

вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

e-mail: halay_czuk@ukr.net

З'ясування локальної специфіки окремих етнографічних районів на сьогодні становить один із *актуальних* напрямків дослідження традиційної культури українців. У розвідці автор ставить перед собою *мету* комплексно описати народний календар Березнівщини, що є складовою Західного Полісся. *Об'єктом дослідження* є календарно марковані обряди, звичаї, повір'я та фольклор населених пунктів Березнівщини, а *предметом* — їхні загальноукраїнські риси, регіональні та локальні особливості. *Методологічною основою* дослідження є використання основних методів етнологічної науки, насамперед методу польової етнографії, а також напрацювання етнографів у сфері укладання народних календарів окремих місцевостей. Традиційний календар Березнівщини ще не був предметом спеціальних досліджень і висвітлений у науковій літературі доволі скупо, відтак *основою роботи* є польові матеріали автора.

Серед свят зими привертає увагу обрядова гра з «калітою» на Андрія, звичай «ходити в цигани» на Варвари (як от щедрівників-«перебиранців»), «гукання Мороза» на котрусь із Вілій, зазвичай на Багату кутю. Весняний період приуроченим до Масниць звичаєм «Колодки», локальними уявленнями про те, що навесні «одмикає землю» Марко Ключник, архаїчними звичаями танцювати на кладовищі на Проводи, ходити «качатися у жито» на Юрія, а також приуроченим до Юрія ритуалізованим вигоном худоби на пашу. Серед свят літнього комплексу насамперед виділяється Русальний тиждень. Як це характерно для поліської традиції, низка обрядів, звичаїв та забобонів цього тижня пов'язана з уявленнями про русалок. В осінньому періоді вирізняються уявлення, пов'язані з днями «Чуда» і Воздвиження.

Ключові слова: Полісся, Березнівщина, календарні звичаї та обряди, Різдво, Великдень, Юрія, Русальний тиждень, Купайла.

Volodymyr HALAICHUK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7780-5876>

Candidate of Philology, docent

The Ivan Franko National University of Lviv

Department of Ethnology

1, Universytets'ka str., 79000, Lviv, Ukraine

e-mail: halay_czuk@ukr.net

POPULAR CALENDAR OF BEREZNIVSHCHYNA IN RITUALS, CUSTOMS AND FOLKLORE

The elucidation of the local specificity of certain ethnographic regions nowadays is one of the most important and *relevant* trends in the study of the traditional culture of Ukrainians. The author sets the *goal* in the research, to comprehensively describe the national calendar of Bereznivshchyna, which is part of the Western Polissya. *The object* of the research is the calendar-marked rites, customs, beliefs and folklore of the inhabitants of Bereznivshchyna, and *the subject* is their general-Ukrainian features, regional and local peculiarities. *The methodological basis* of the research is the use of basic methods of ethnological science, primarily the method of field ethnography, as well as the development of ethnographers in the field of formation of folk calendars in local areas. The traditional calendar of Bereznivshchyna has not been the subject of special studies yet. This aspect is elucidated in the scientific literature quite sparingly, so *the basis of the work* is the author's field materials.

This article describes in detail the register of holidays and dedications, which is important folk component of Bereznivshchyna.

Ritual games with «Kalyta» on Andri's day, the custom «go to the Gypsies» on Varvara,

«calling the Frost» usually on the Rich kutya attracts attention to the holidays of the folk winter calendar.

The spring period is determined by the custom of «Kolodka», timed to the Masnycy, with local representations that Marco Klyuchnik in the spring «disposes of the land». Attracted attention is also to the archaic customs of dancing on the cemetery on the Provod, walking «rocking in the rye» on Yuri, as well as a ritualized grazing of the cattle on the grass timed to Yuri.

Among the holidays of the summer complex, the Rusal Week is first of all distinguished. As is typical of the Polissian tradition, a number of rituals, customs and superstitions this week are associated with the notions of mermaids. The peculiarities of local Kupala customs and rituals, accompanied by the production of plant substitute witches, are noted. The local tradition is «to strangle the cuckoo». The variety of rituals with the so-called «beard» attracts attention among harvivarian traditions.

The local peculiarity of autumn holidays is characterized by ideas related to the days of «Miracle» and Exaltation. An important place among the customs and ordinances of the autumn occupy those that are aimed at honoring the ancestors.

It should also be noted that, according to the author's observation, the southern margins of Bereznivshchyna in some aspects tend to gravitate towards the Volyn ethnographic tradition.

Keywords: Polissya, Bereznivshchyna, calendar customs and ceremonies, Christmas, Easter, Yuri's day, mermaids week, Kupala.

Вступ. З плином часу дедалі відчутнішими стають втрати не лише у традиційній матеріальній, але й у духовній культурі. Фіксація та опис явищ, пов'язаних із народним календарем, сприяють глибшому усвідомленню своєї національної ідентичності, з'ясуванню локальної специфіки окремих етнографічних районів, а відтак проблематика цієї публікації є на сьогодні актуальною.

У запропонованій розвідці автор ставить перед собою *мету* комплексно описати народний календар Березнівщини, що є складовою Західного Полісся. *Об'єктом дослідження* є календарно марковані обряди, звичаї, повір'я та фольклор населених пунктів Березнівщини, а *предметом* — їхні загальноукраїнські риси, регіональні та локальні особливості. *Методологічною основою* дослідження є використання основних методів етнологічної науки, насамперед методу польової етнографії, а також напрацювання етнографів у сфері укладання народних календарів окремих місцевостей.

Традиційний календар Березнівщини ще не був предметом спеціальних досліджень, хоча певні напрацювання у висвітленні цієї тематики вже маємо. Зокрема, низку календарно-обрядових текстів з Березнівщини у записях Віктора Ковальчука опубліковано на сторінках серійного видання «Етнокультурна спадщина Полісся» [1—4]. Власні польові етнографічні записи з Березнівщини залучала для написання кандидатської дисертації Надія Ковальчук [5]. Етнографічні матеріали і два десятки календарно-обрядових пісень зі сіл Балашівка, Білка, Вітковичі, Михалин, Поліське та Яцьковичі інкрустовано у комплексне дослідження народного календаря Рівненщини, яке здійснила Тетяна Пархоменко [6]. Тетяна Федас оприлюднила короткі відомості про народно-церковний календар с. Михалин, а також записи (свої та Йосипа Федаса) календарно-обрядових пісень цього села [7]. Збірку народних пісень Березнівщини видав етномузиколог Юрій Рибак. Книга містить 250 різножанрових народновокальних творів, значну частину яких становлять календарно-обрядові [8]. Чимало календарно-обрядових пісень у записях В. Ковальчука [9], Т. Пархоменко [10], Валентини Хіміної [11], Тетяни Гунтік [12] міститься й у «Літописі Березнівщини», три випуски якого упорядкувала Наталія Трохлюк. У згаданій статті Т. Гунтік, а також

у матеріалах Тетяни Старинської з «Літопису» [13] знаходимо й дециду етнографічних відомостей про календарну обрядовість.

Усе ж, у загальних рисах традиційний народний календар Березнівщини все ще залишається доволі скупо висвітленим на сторінках спеціалізованих наукових видань. Основу цього огляду становлять матеріали, які автор зібрав у 2013 році у рамках Комплексної історико-етнографічної експедиції Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (Матеріали зберігаються в архіві цієї установи, деякі записи автор здійснював сумісно з Анною Ніколаєвою та Сергієм Ципишевим; тему «Календарні звичаї та обряди» як основну мала в експедиції Н. Ковальчук). Зважаючи на повноту видання збірки пісень Ю. Рибак, також учасника цієї експедиції, етнографічні відомості доповнено лише власними фольклорними записами.

Основна частина. Огляд річного кола традиційно розпочинаємо з Введення («**Введе'нне'**»; 4 грудня). Цей день дає відлік низці зимових свят, що відобразилось у приказках «*Введенне' сьват наведе*» (с. Балашівка), «*Введенне заведе, а Варвара зава'рить, а Ганна помаже, а Микола мости помо'стить, — ди й приєде Коляда' в гости*» (с. Богуші). Введення святкували як велике християнське свято, готували святкову трапезу, пекли книші, водночас про народнообрядову складову саме цього дня відомостей на Березнівщині ми не зафіксували.

На **Андрія** (13 грудня) дівчата ворожили: вносили до хати дрова (чи «до пари»), пекли пампушки чи варили вареники (чий вхопить собака — та заміж піде), перекидали через хату старого чобота чи постоло, «патинки» (куди повернеться носком — звідти й наречений), слухали, звідки брешуть собаки (туди й заміж) тощо: «*Ну, дро'ва носять да щитають, чи до пари. То — пампушки' печуть: чию собака перший вхватить, той перший замуж вийде*» (с. Білка), «*А дівчата пекли собі такіє тоже, хлебчики такіє. І пускали собаку. То кожна дівчина знала... назначала себе. Значить, якщо першу нюхає собака і котру першу возьме, значить, та дівчина вийде перша замуж. І так воно точно є, се правда*» (с. Моквин), «*Трепай вареники, давай будем вареники варить, бо... собаку пускати, вареники будем трепати у мисци: которій віпаде, то та вперед замуж іде. То як*

траснули... їдна як траснула, то як вірвалас та міска з рук та як висипалис тіє вареники, — то той собака єв-єв-єв, і ше й не поєв. Ну, то їгра, була така їгра» (с. Богуші), «Колись, знаю, як я була молодша, да ки'дали чобота, а хата була со-ломою крита раньче. Та й брали старого чобота та й на кришу ки'дали. Ну та й вже ди'вися, куда носа пове'рне той чобот. Значить, в ту сторо-ну замуж пойдеш. Собака загув — значить, в ту сторону замуж пойдеш. Ну таке, як молодьож...» (с. Білка), «А то ше печуть — корже такі пекли, я ше сама пекла, і спра'вдилось, на те... на Ган-дря. Сьо Гандрей тринадцятого. То зійшлись... скіки нас було... три чи штири дєвчини, ідеши до колодязя, вітягаєши воду, береш з ведра в рот ту воду, приходиши... і насиплєши муки трохи в доло-ню, і віливаєши з рота сю воду, і се такого коржи-ка спечеш, і такі ослончики, якісь маленькі такі стульчики, і там рушничком заслали, ну, і кожна кладе свою ту... пампушечку. І собаку заводять у хату. Сьой собака заходить у хату... то ше в мене такий собака був, шо він ніколи у хаті не був, не мона було затягнуть ніяк (Сміється. — В. Г.). Попотягла'... То сі дівчата — хто куда. Втекали на висоту, бо ж бояця, то був вельми сердитий собака. То вон як сєв в порозі коло две-рей, сєдєв-сєдєв, потом устав, пішов, все понюхав тако, понюхав, — сєв сидить знов. Не буде єсти. Потім — другий. Знов став, понюхав, понюхав, сидить дивиця. А тодє вже взяв, третій раз, устав, став нюхать, узав — така була подруж-ка в мене, Антоніна, Антося. Взав їє пампушку, ззєв, потом мою пампушку другу взяв ззєв, — і сєв. Сєв, сєдєв, сєдєв, потом знов — третьої дєв-чини взяв, Ганя була, то теї Гані взяв пампуш-ку. І сєв. Четверта була Марія. Дєвчина. Скіль-ки не сидєв, нюхав, і їє не взав пампух. І вона не вїйшла замуж. То се таке — на собі переконала-са» (с. Голубне).

У с. Маринин ворожили за допомогою «маятника»: «Гадали — то кладуть хлєб і соль, і голку за-тикали в хлєб, да й так гадали. Ну як: кладуть хлєб і соль. Да й тако бере голку, сюди встромлює нитку, да й... «Чи при'їдєши сьогодні, чи не?» То як іде до хлєба, то при'їдє, а як до солі — то не».

У с. Балашівка дівчата ворожили, висіваючи ко-ноплі, — «як який хлопець присніца, ше вун витя-

гає з цього насіннячка, то-то замуж ти пуйдєш» [6, с. 104—105].

Також дівчата гукали Долю: «То тринадцято-го в нас на Андрея гукають. Ну то ж виробля-ють... молодьож. Ну, гукають там — Доля, обо-звись» (с. Білка), «На Гандря, то я тоже знаю, шо виходять да гукають: «Доля, Доля, обозви-са». То се я знаю» (с. Поляни), «До рєчки виходи-ли: «Доле, обозвіса». — «Я тут», — каже. Каза-ли: «Гу-у-у!...» Ну, слухали. Глас то йде по воде. То добре глас іде. Ну а той, шо чує, той спїціаль-но шо-небудь каже» (с. Богуші).

Як і повсюдно в Україні, ворожили на Березнів-щині за допомогою дзеркала, хоч такий варіант й ви-знають небезпечним: «Но їдна їгра мене не наравіц-ца. Одну їгру — то я'кось дєвки через дзеркало... дівліса в дзеркало, і все — шо — Доле, обозвіса... І я'кось вона в 'дне дзеркало... знов в другє... по-наставляла, сєдела, — пока не стала крічать. Як став... у час ночі, то — прісу-у-унувса волохатий, єй у те дзеркало. То коли крикне!.. Бульши не ро-били того' вже» (с. Богуші), «На... коб не збре-хать... єдна дє'вчина... перед дзеркалом... цьо, ма-буть, на Яна тоже... то вона в два часа ночі, як вона над цїм дзеркалом стояла... сидєла да диви-ласа, — як йой показало — то вона не могла од-вернуцца, щоб хоч накрить те дзеркало, так ізля-каласа. Вона думала, шо то дванадцять ночі — то тако... чи два часа. [...] А мо', й на Щодрика. Ото вона й казала, шо больши не... людям казала, шо не робить, бо, каже, страхоттє... Каже — і за спино'ю скаче, і попере'ду скаче, і, каже, зазирає в всякіє сторони» (с. Поляни).

Звично на Андрія пекли «калиту». В експедиції ми зафіксували низку варіантів цього звичаю:

— «Печуть калиту. Колись [...] були тие та-кіє ба'льки, да там дзєвашка забівали, зачєпляли сього коржа, да вже кусали. А одне стояло да що-ткою з мазільника': не вку'сить — ляпо'че. А я й забула, як казали. То ж брали вєника, метлу, да сєдали. Або лопату. Обічно лопату сю дерев'яну, де хлєб пекли» (с. Моквин);

— «Калиту? Ноа, на Андрея пекли... Пекли вже, вєшали ту калиту, ну вже треба укусить, але ж там стоїть дєвчина чи хлопець там, де й попробуй, як колише: як не вкусиши — то беруть там такі мазилники, як в нас кажуть (подма-

зували колись), де й тею щоткою — по лице — ага! не вкусив! всьо. То цікаво то таке було. [Казали:] «Єду-єду на лопаті калиту кусати» (с. Моквин);

— «А, то такіє пекли корже — з черницями. То я сьо знаю. Колись казали — калита. Чепляли, шоб хлопци доставали. Достали — да й з'їдять за вечор. Такого спечуть коржа здорово такого, да вон такий віросте, такий як бабочка, гарача, почеплять, а хлопци поприходять, то той вхопив, той вхопив, до й геть із'їдять. Руками хапають. Да поломають, поломають, да поделяца... На ниточку взьмуть тако почеплять, а там у сто'ле ж таке бальки були, знаєте? До балька. Да пудчепить тако, вон тако висить, як сьо сливка. То тако прибежить, той укусить, той укусить, то посля вже дорвуть... Нічого й не кажуть... да рогочуть, і кажуть — хто вперед ожениця. [...] Ну, хто перше вкусить — то перше вжениця» (с. Поляни);

— «Ну, на Андрія, то пекли такого коржа. [...] Калита. Називали його калитою. І прив'язовали його... у хаті ж були такіє балочки. Поміж їми були ро'зстріхи, протягали віровку, і вешали того коржа, ди й таке. Каже, шо: «Чого ти прийшов?» (А одна стоїть з мазилничком, з щеткою). — «Я прийшов коржа кусать». «А я буду по губах писать». Ну і от вон... якишо вкусить, і вона не встигне пацнути — то це вігриш. А якишо мазне, то він відходить. Отакії були обряди» (с. Богуші);

— «А на Андря ми коржа такового спечем, як колесо, зробім дирку, пов'єсим до столі, і внесем мазилника з глиною, і вже стоїть одна. Хлопци сядять... А тоди ж... Тепер то ніхто не схотев би, а тоди ж що — галодние, хочеца єсти. Так... Пришов... — Чо' ж пришов? Отвічає: «Коржа кусать». — А буду по губах пісать. — «Хоч піши, хоч не, а вкушу' — буде мне». То некторіє — но пудійде' — і в рот його глиною. Його глиною запацькають. А некторіє — мовчки пуди'їде, да ше як багато в рот вузьме, да ше як так головою я'кось, да 'двалить кусок добрий, — то й наєвса добре ув стороне. Ну, така була ігра. Ну, з черницями, з медом. Той корж добрий був, то ж доброго коржа... До балька. Дзьвах забитий, там на шнурок, да повесив, да й осьо така була в молодості ігра» (с. Богуші);

— «О, то Гандрей. Коржа пекли. Хлопці збірالیс. Коржа спечем з черницями або медом помажем про'стенко отаково, да коржа прокрутим дирку, да на шнурочок подчепим, да вже во'зьмем кія тако між ноги да й єдем. Кажем: «Вусатий дед єде коржа кусати». О. Осьо таково, да й кусаєи таково. То як засмеєса, то щоткою мажуть із сажою (щотка, шо коміна трусии), — да й тебе геть хлопци обмажуть, бо ти засмеялас. О. Отаке було» (с. Балашівка);

— «На Андря — я вже забула... «Куди єдем?» — «Калити кусати». «А я буду тебе по губах... — (щотка) — писати. Засмейса». — «Не буду». Як засмеєца — то щоткою по губах. А як не — то не. То це я знаю. Єдин раз ми справ'яли. Дівчата, хлопци... Там в єдної хати — така молода молодица була... Таке зробили, вечеру, як го'стей, веселле та' як... склаліс. То хлопец каже — я не засмеюс. Єде — і не смеєца. Вона його — по губах, по губах! Вон — за ту каліту (корж такий добрий, спечаний), за іє — і пашов. То топер навесні вона іє найшла: вісохла, — заховав. Каже: «Я не смеєвса. За що ти обдріпала мене?» (с. Бистричі);

— «Пекли калиту, і тако — пов'єсять: засмейся — я не хочу; засмейся — я не хочу... То як засмеєца, то вже чи сьо дадуть, чи сьо не дадуть, а як не засмеєца, то не дадуть. Пов'єсять... коржа таково пов'єсять... Од белька, да так на тому'...» (с. Колодяжне);

— «На Гандря — осьо пірожки такі печуть дівчата да віносять собакам. Да гадають, да калиту чепляли. Каже: «Єду на лопати калиту кусати. Вкушу — не засмеюсь, і вас не боюсь». Ди й па'їне щоткою. То таке було колись» (с. Білка);

— «Ну, то то хлопці, дівчата, отаке. Сьо на Гандря. Печуть ту каліту, і на ко'цюбі єде, ну і вже єде кусає ту каліту. Сме'шать. Як засмеєца — щоткою... ну, з глини — по йому', по цьому' хлопцу. Чи, там, по дівчині. Хто, словом, єде на той коцюбе» (с. Голубне).

За матеріалами Т. Пархоменко, у с. Вітковичі до калити примовляли: «Єду, єду на лопаті каліту кусати! / — Хто засмеєца, то буду по губах пісати!»; у с. Балашівка «вершник» примовляв: «Ти, лейбо вусатий, йду коржа кусати!», — а вдале «кусання» вказувало на його «щастя» [6, с. 102—103].

Про великомученицю **Варвару** (17 грудня) розповідали так: «*Тодє більшиство, на тії Варвари... по'сне все. Ва'рать вареники, пироги печуть. Ну, та' як вона, Варвара, мучениця вона була. Вона та' як тоже не послухала батьков да в свято ми'кала мички'. О. Микала, і їє Бог так согрєшив, шо вона з тею гребйонкою всю жисть ходила. Вона їй та' як закувалась у руцє. То сьо таке вже та' як Варвара — мучениця*» (с. Голубне).

Матеріали Т. Пархоменко засвідчують давній звичай на Варвари «ходити в цигани» (с. Білка) [6, с. 107].

На Варвари також традиційно варили вареники (з сиром, ягідми, капустою, товмачами тощо) і пригощали громадського пастуха: «*На Варвару вареникі [варили]. Давали пастухам колись. Хто 'вечкі пас. Оньо в мене сьой дядько його, мого мужика, век 'вечкі пас, то віносять: хто трі варенички, хто 'днєнького. В нас тут така багатирка була, то й за 'дного сварилася*» (с. Вітковичі).

Традицію варити вареники пов'язували з плідністю худоби: «*Обізательно було на Варвари вареники. Шоб телята добріє родилися. Вареникі ва'рать глад[кіє], як наваріш вареников, то шоб були такіє пухкіє, то будуть телята такіє. На Варвару. З чим було. Больше ж посни'є варили, на Варвару*» (с. Колодяжне).

У родині пасічників с. Вітковичі «кількість вареників відповідала кількості вуликів на пасіці» [6, с. 107].

У с. Вітковичі на Варвари варили кутю і вечеряли так само, як і на Вілію.

Зафіксовано також звичай дівочих ворожінь на Варвару, схоже, як і на Андрія: «*Варвару — то колись робіли. Дєвчата справляли. То сьо варать вареники, да віходять на поруг, да собака — чїйого вареника схватить собака, то та замуж уперед по'йде. То таке було на Гандрея, таке було й на Варвари*» (с. Білка).

Від Варвари начебто більшає день, що засвідчує приказка «*Варвара ночі ворвала, дня приточила, шоб починка волочила*» (с. Балашівка).

На вечори перед **Різдвом** («Рожество'м»; 7 січня), **Василем** (14 січня) і **Водохрещем** («Водо'хрищами»; 19 січня) казали, відповідно: «пе'рша Віле'я» («Тайна вечера», «Коляда», «Б'є'дна Веле'я», «Посна' Віле'я», «Віле'я Коля'дна»), «друга Вілея»

(«Бага'та Віле'я», «Бага'та вече'ра», «Щодру'ха», «Що'дрик»), «третя Віле'я» («Водяну'ха», «Терпу'ха», «Б'є'дна Веле'я», «Посна' Віле'я»), «шостого Віле'я на Коля'ди, друга Віле'я — на Що'дрики, третя Віле'я — Водохри'ще» (с. Поляни). Подєкуди різницю між Віліями означають так: «*Віле'я перед Колядьми', перед Водо'хрищем, перед Новим роком, — три Вілеї. Перша по'сна Вілея — для худоби, кажуть (ну, так як колись казали). Друга — то Багата Вілея, Щодруха, як то кажуть. Перед Новим роком — Щодруха. Цьо, кажуть, треба дванацїть страв. Дванацїть страв ото готівіли. Ну а третя — вже тоже по'сна. Дивляця вже на зори: якщо зори є на небє, то кажуть, буде і на землє врожай великий*» (с. Моквин).

У день перед Різдвом вставали якнайраніше, «*Шоб його все поробить, шоб мать всього' в достатку*» (с. Моквин).

Перша і третя Вілії були пісними, а друга скоромною.

Неодмінним атрибутом Коляд на Березнівщині був хлібний виріб, відомий під назвою «книш». Як і на інших теренах України, книші мають виразне поминальне значення. Крім як на Коляди, у селах району їх випікали ще на поминальні Діди, загалом на будь-які «рокові» свята чи на Спаса:

— Зокрема, книші пекли на Вілію у формі трикутників: «*А пироги такіє. Заре кругленькіє пірожки печуть, а колись брали того пірожка да й тако на три рожки його, так як вареника. Вареника на один гребенчик, а його робили таково на три. Трикутничком таким. То вже казали ж: сьо — Коля'ди, сьо — книши. Да, да, сьо на Коля'ди сїї книши пекли. Так, так, шостого числа пекли сїє книши. Вже снєдали їми. На вечеру нихто не їв — вони скоромниє — а це ж по'сна Вілея. Сушили яблука, грушки, да їх варили, да на машинку перекручували, шоб вони м'ягенькіє були, ди з тим пекли. Невеличкіє. [Від вареників] Трошки більшенькіє. Вони печені. Кажу — як і пірожки. Оно пірожки заре як роблят — кругленькії, маленькі. А то ж такії більшії, як колись. Просто мішали, як і на пирога. То пирога робіми кругленького, кругленький пірожок, та й і все. А вже кніша робіли — він був такий кругленький, а потім отако здзьобували, так як на вареника. І в печ — і воно...» (с. Моквин);*

— Книші пекли як великі «згортачі» (струдлі) на будь-які рокові свята, в тому числі й на Вілію: «То книши — то хлѣб такий. Ну, печуть да... зара кажуть — зго'ртачі, а тоде казали — книши. Печуть із черницями да так... Довге. Отаке-во (орієнтовно 30 см. — В. Г.). Його коли хоч, тоди пекли. [...] На рокове съвато пекли книши, бо людям є час. [На будь-яке] Да. Ну то... От бачте — книша треба на Спаса пекти. На Спаса, Спас от, яблока... бо треба з яблук напекти пирогов. А вони печуть — шоб хутчей — та загорнув, загорнув... Я сама тоже — загорнула та й спекла. Ну, і на Коля'ди печуть, шоб було» (с. Поляни), «Ну, книши, то ж це пекли вже... таке вже — тѣсто розмешували і — ягоди (черніку, чи там сушину якусь запарували), і завертали так ето. То книши вже був з начинкою та' як би. Ну, його робили перед Колядьми, як хлѣб пекли. У свято ж не печуть того хлѣба» (с. Богуші), «Будь-коли мона пекти тие книше, хоть на яке свято, будь-яке. Ну... був нормальний хлѣб. Прамо розчиниши такого бѣлого хлѣба, тѣста того, мукі, да зи'їде, замєсять да зи'їде, да потом розкачуєш його тако, да мак туда кладеш, да й скачуєш таково, да й книши називаєцца» (с. Михайлин), «Викачуєш коржа такого то'нкого із тѣста і туди заве'ртаєш чи якіє яблука, чи там які ягоди, чи шо. І отак заве'ртаєш, да й книши. Съ летом. Але коли... Мабуть, забулася я, коли сіє книші...» (с. Голубне);

— Книші пекли як маленькі «згортачі» на пісні свята і обов'язково — на «Деди»: «Книши — чому не чула. Ну, таке печуть пирожки, да завороча'ють, то то книши на його' кажуть. Ну таке — з ягодьми'... з черницями робили, і з чим хоч його... і з маком... Ну таке — на по'сние съвато' робили. Його мона хоч як хоч тие книши пекти єсти. На Деди — мусово, щоб воно було. Таке було — печо'не шоб було» (с. Поляни), «Так і зара печемо те книши. Ну як то — пирожок. Розкачав його тим, да помазав начинкою, да закрунув, закрунув, да й книши. На Спаса пекли. І пекли... на Спаса тие пирожки пекли, і пекли на Коля'ди. І на Спаса печуть, і так, коли то'го...» (с. Бронне), «[Книші пекли] Як велике съвато, рокове съвато: Троїца, Коля'ди, Паска, на Спаса... [Такі маленькі закручені] Ну. З черницями все в нас больш. Якишо

нема посту, допустім, то могли буть і скоромніє, а якишо пост, то...» (с. Богуші);

— Книші пекли на Коляди як пиріжки, загорнені навхрест: «Ну, якієсь такіє... пірогі такіє, книше — називалиса. [...] Яко'сь так вони... книше такіє... як навхре'ст робили, з начи'нкою. (То це два пирожки таких довгеньких? — В. Г.) Ага, ага, — і складали навхрест. [...] Колись шо: яблока — то сушили, да черніци сушили парили, попарать, да... На Вілію, на свято пекли, да й годи...» (с. Хотин);

— Нарешті, книшами називали хлѣб видовженої, на відміну від щоденного хлѣба, форми. Пекли його перед «роковими» святами: «Обикновенніє книші були. То й зара печуть. Перед любим роковим съвatom. Просто хлѣб. Зара і в магазині є такий хлѣб довгий. Книши — називаєца. То хлѣб — то круглий. А книши довгий» (с. Більчаки).

У с. Вітковичі спеціальної форми пиріжки з ягідьми, грибами, маком тощо, які пекли до Вілії, називали «вуши»: «Казали — ву'ши. [...] Осьо береш, так от так як зара пірожка, да робіш одного кантика, другого кантика, третього кантика. Три кантики, і гето колись казали вуши. Трикутне. Воно то кругле, оно сіє гребенци. Гребенци трикутніє такіє, знаєте, ге». У с. Моквин схоже печиво називали «круци», водночас давніша назва, за свідченням респондентки, — «книш»: «Круци, пірожкі такіє. [...] То на це казали колись книши. Ну, отово, шо канаверти зара роблять. Ну то хто як. Хто тако вирізував, хто тако завертав. На голє'ях жарили» (с. Моквин).

Загалом же на Різдвяну Вілію готували борщ (часто з грибами), куліш, кашу, капусту, голубці з пшоном, рибу на олії, рибну юшку, холодну грибну юшку, «сушани'ну», узвар. Усього ставили на стіл дванадцять страв, основною з яких була кутя.

Кутю варили або на всі три Вілії, або ж лише на першу, а потім незаправлену кашу зберігали на покуті до інших Святвечорів. Ячмінну кутю (тепер часто роблять пшеничну) на пісну трапезу заправляли олією або медом і узваром. Водночас на саме Різдво і на «Щодрика» кутю робили скоромну: «Ми і на Вілію їмо, і їмо на другий день. То на Вілію їмо з олеєю, бо діти роблять і з горехами, і з медом, там, і з... Я — не роблю'. Я — з оле'їми помазала, та й поєли. А на другий день — вже роб-

лять із тим... — кобаса, сало жарать да шкварки ки'дають» (с. Бронне), «А по'сна вже не була — то я нажарила шкварочок таких, так як колись робили, і сю кутю — тоже на ско'роводу, і прикриваємо, у цьому' вже салі, і воно трошки пудсмажиця, і подаєм ємо» (с. Поляни), «То вже можна ту кутю, шо по'сна, да взять сала нажарить себе, да зробить її на салі, на Щодру'ху. Ковбасу, я колись, пам'ятаю, мати... свиня була, ковбаса... то ковбаси, да цієї куте, да в печ, да нагрееця...» (с. Моквин), «Кутю варили раніше з ячменю. Ячмень обтовкували. А якщо не було ячменю, то пшаніцу обтовкували, така була ручна ступа своя... Як єсти, то вже горехі брали, мак і мед. Да вже розколочували таке ре'дке, і кидали туду кутю, і перша страва була, вже як сідають вечерать. Вже тоде, як посна'. Водохреще — то вже олеями тоди. А перед Новим роком — то вже салом» (с. Маринин).

У деяких селах у кутю кидали монетки: «А, кутя — обов'язково треба. В першу чергу — ва'рать кутю, їє туду ки'дають, ну, сало дрибненько режуть, ки'дають копейки', мед. Ну як. Ва'рать оцю кутю, зварили сю кашу, ки'дають туду мед, ізюм хто хоче ки'дає, а потім — вже зготовили ця каша, вже в їє ки'дають туду копейки', у кашу. Ну то як будете єсти — будете вітягать... А шоб вже багатство вело'ся. Я знаю, колись мати розказувала нам. Ну. А тоде їє беруть на вугло', як колись. То хіба колись так, як заре, було? Ла'вки були, кана'пи... Да ставили в вугло', таки снопика робили із сена...» (с. Білка), «Кутя пісна. І ще ки'дали туду копейки', в ту кутю. Ну, шоб гроши велись. [Потім] Діти забрали, да й... Спеціально діти вже ковірают в мисці, шоб найти. Да довольніє такіє, шо найшли гроши в куте. Три рази. Три Велеї» (с. Більчаки), «Кидали копійки. То казали, хто перший, вже як дадуть ту кутю єсти, то хто перший найде, то сильно щасливий. То я знаю, так колись мати моя розказувала. Як дитя найшло вже тих пару копейок, п'ять копейок кидали чи десять, то вже йому давали користуватись» (с. Білка).

Трапляється традиція, коли на Вілію пісної куті не їли, а їли вже скоромну зранку на Різдво: «Тут ва'рать — на Вілію не їдять у нас куте. В нас їдять на перший день Коля'д». Натомість на Ві-

лію їли, за визначенням респондентів, «просто кашу» (с. Моквин).

Запечену шкірку з куті могли віддавати курям, «шоб кури добре неслис».

На покуті клали перетикану перевеселком на-вхрест в'язаночку сіна, — «А ше детям кажем — сьо сивіє коні привезли' сього... коні, на Коля'ди, — дуриим детей. Ну, сю в'язочку, шо принесли. (Сміється. — В. Г.) «Деду! Сьо ж ви несли! Де тие коні?! Де тие сивіє коні?!», — а вони ждуть...» (с. Вітковичі). На це сіно й ставили кутю, а також клали хлібину (або «пірожка»), становили свічку: «Шо колись в кутку стояло: були такі в'язочки' сена, зав'язували такіє, соломою на'вхрест, і пекли хлеб, і ложили хлеб туду, і в горщику варили кутю на Коля'ди, і ста'вляли туду, на ту в'язочку, кутю, о, а вже їє розгревали, та' як би вранци вже, як з церкви прийдемо', бо ж удосвета йшли в церкву, о, да й тоди вже обедаємо вже» (с. Поляни), «В'язочка сена нав'язана, ди й ва'риш кутю ди й ставиш кутю, і пальонку хлеба, і той снопик стоїть, шо зажінаєш жита» (с. Білка), «Сено, і ста'вляли того снопика, і кутю ста'вляли. І хлібинку ставляли на кутю» (с. Колодяжне), «Сноп лежав посвяченій і буханка хлеба. Ну, две неділі так як би. І свечка так як би две неділі на покуті. Як Ко'ляди» (с. Більчаки). Як правило, усе це клали на столі чи на лаві.

Несли кутю на покуть зазвичай у рукавицях, — «голими руками не несуть куте», «кутю — не, не голими... Треба було чимсь обматать да нести». Нести могли господиня чи хлопчик, однак часто це робив сам господар: «Довжен хадзяїн. І не то шо голими руками — а в рукавичках. Я знаю, чого так? Поставив, скинув рукавичку, ту кутю перехрестив, пірожка наверх поклав. Ну, з пасолью пірожок прямо» (с. Яринівка).

Поки несли кутю, діти квоктали під столом, «шоб кури квоктали». Вірили, що як господиня несла кутю, то «кілька рази скажиш ко-ко-ко» і «кво-кво-кво» — стільки буде квочок» (с. Балашівка) [6, с. 18].

Також до куті примовляли спеціальні примовки: «Рукавички, і — «Несу кутю на покуть»...» (с. Більчаки), «[...] кутю на покуть несла господиня: «Кутя, кутя, іди на покутя!» (с. Балашівка) [6, с. 17], «Як ста'вляють уже кутю, та' як на

по'кутя, в нас кажуть, да цьо як вже хочете, шоб несли'ся кури і сядали, то сьо: «Несу, несу на покутю», — шоб уже кури не'слися і шоб уже кури сядали на свої яйця» (с. Моквин), «Як несли на покуть, то беруть рукавіці, і несе господар чи хто там... ми як господарували, то в нас детки були, то єдне дитя несе кутю в рукавічках, а єдне несе хлеб, а єдне йде ззаду да каже: «Кво-кво-кво-кво!» — шоб кури квоктали. І колись так. Бо вже од батьков, то вже й мі так» (с. Маринин), «Воно казалось так: «Несу кутю на покутю!» Которе дитя несе кутю. А друге вже йде ззаді да й вже і квочке. В основному — давалось нести хлопчачку. [В рукавицях] Шоб багатіе були люди, таке робили» (с. Маринин).

Подекуди, поки мати несла кутю, діти присідали, «щоб бджоли сідали у вулей»: «В нас уносять в'язку. На стол, премо на стол. Уносять в'язку із сеном. Ув'язують в'язку, там сено, вносять, ста'вляють його. То ше колись і жито зажинали, да ста'вляли діду'х. Мі тепер вже не робімо його. І хлебину ложать і кутю ще туду ставлять. Ще в нас удома мати: «Сядайте, дети, — бере рукавіци, ту кутю ставляє у це... — бо будуть бджоли сядать у вулей» (с. Бронне), «Беруть цю кутю із печі, на в'язку сена положать у кутку на покуті да й рукавіцами ту несуть, да ка: «Сядайте, сядайте, шоб пчоли сядали!» Да й сядали ми» (с. Вітковичі) [6, с. 18]. У с. Михалин на Вілію з кутею відбувався і ритуальний обхід вуликів [6, с. 27].

Покутне сіно після свят віддавали корові: «Як вже Коля'ди кончаюца, то вже віносять ту в'язочку та й корові 'ддають те сено» (с. Поляни). Дехто зберігав його до часу, доки корова отелиться: «Колісь, кажуть... ну, колісь казали, то й мі так... визьмем ту в'язочку, а потім захаваємо, знаєте, де — 'бтелиуца корова, то даєм ту в'язочку першу. Як телятко втелит. То й ми так робим» (с. Вітковичі), «А сено закидали на горище, в сухе місце, і воно зберігалос — як уже корови' теляця або овечки котяця, то вже дають те сено їм» (с. Богуші). Інші на нього садовили квочку: «Беруть сено таке, роблять таке кубе'лечко, як пташечці, ста'вляють туди. А потім, як вже Кутя закінчилась, вже те кубе'лечко, де квочка сяде, то їй роблять кубло. Хоць уже його там небогато, але трошки хоць те, шо стояла кутя, то подкладають под квочку» (с. Моквин).

У с. Богуші виявлено раритетні відомості, що на Різдво старший у сім'ї господар, дід, лягав спати на покутне сіно головою: «Ну, скажем, на сено послі Різдва, оце коли вже в церкві одправицца, значить, дед трошки уджигарить — і лягає на те сено головою і спить. Так мало бути. Так кожного року робив. То це — шоб голова не болела, шоб... і другі при'знаки такі є. Дед. Ну — хто є старші в хаті з чоловіків. Жінки — то я не бачив. Вони такого не знають».

Хлібина зазвичай лежала на покуті через усі свята, по чому її віддавали худобі: «Хлебинка обикновенна, ну, гарніша. Лежала два тижні. А за два тижні вона вже цвіла, то її розмочували і давали тоже курам чи кому» (с. Маринин), «Ну шо вже... Вун че'рствій, шо вже... Дають 'вечкам, дають курам. Коням можна. Можна корові дати, а свіням — не. Ну, свіня є свіня» (с. Богуші).

На покуті ставили снопика — «снопка'», «дедуха'», «коляду'». Для цього використовували «зажинки» або, рідше, освячену на Спаса обжинкову «бородку» чи будь-якого сніпка. Після свят «дедуха» виминали для засіву або сипали зерно курам, «шоб кури несли'ся»: «Дідух — ну, такий: з жита, з пшениці» (с. Маринин), «А снопок — який снопок стояв: осьо ста'вляють снопка, як зажинаєцца жито. Коси'ть сено. То сьо вже зажнуть того снопика да й ста'вляють туду до теї в'язочки. До вже стоїть целе то сьвато, две неділі вон стоїть. Як уже в'язочку виносять, то й того снопика виносять. А того снопика мнуть де й засевають, зерно як сеємо» (с. Поляни), «Приходе господар, перше зажинає, да й робить такого снопика. І той снопик стоїть геть до Коля'д на покуті. Вон стоїть до тих пір, пока другий раз, та' як би весною, не засевають. Тоді його труть...» (с. Моквин), «Ну, то є такіє люди, шо такого вже здорового снопка роблять да й ставлять на покуті. Але заре мі його не робім. Колісь ставили, колісь робили. А заре не ставляють того снопика» (с. Друхів), «То но як снопка того несуть: «Добрий вечор з колядою!» Шось виробляють з колядою, і вже ту коляду ставляють на покуті. Потом, як віносять уже послі свят, то тоже: «Будьте здорові з колядою!» (с. Голубне), «Починають се но жать — зажинають снопка. Ну, такого снопочка зажнуть, геть з самої... од

стерне. І сьо на Коляди... вносять його на Кутю, ста'вляють на тому'... на углє, сена покладуть, кусок хлеба — і на покуті стоїть ціле сьвато. А вже як сьвато кончаєца — тоде його віносять. А де його девають?..» (с. Бистричі), «Зажинаєш два таких... у руку шоб якраз узять, і отако на'вхрест кладеш. І сьо вже зажав ти. І снопочка такового робіш. І того снопочка держі'ш геть до Коля'д. А на Ко'ляди (сьо вже кажуть — коляда') прам несли в хату, ну, там, де стіл, де лавка яка чи шо. В том по'куті ста'вляю цього снопочка, і кутю ва'рать, ста'вляють ту кутю, зверху на кутє — хлебінку. Сьо цілі свята' треба, шоб вона лежала. А вже потом з'єдають і той хлеб, і ту кутю» (с. Голубне), «Господар довжен... Снопок, вон бережецца в клуні, і несе ввечері перед ввечерою ставить снопочка на покуть, под спод сена трошки, і булку хлеба, і кутя. Горщик куті. Да й тоде, йдеш з снопом цім у хату да й поздоровляєш: «Добрий вечор. Поздоровляю з Новим годом, з святою Вілейою!» Снопка ставили любого. Це, шо зажинає, це, як починає жать (тепер — комбайн, але всьо їдно — взяв пару жмень, згорнув...), як-от засіваєш вже, то його мнеш. А снопок — то окремо робіца. Окремо снопка з'язав такового, да й свечку ставляєш, да й поставимо вже кутю» (с. Більчаки), «Такого маленького снопіка робіли, на Вілію вносили в хату, і вон, цей діду'х, цілі свята стояв на покуті, геть до Водо'хрищ. Крещеніє пройшло, і тоде, вже на другий день Водохрищ, того дідуха' забірали віносили на гору', на хату десь там пристромляли, його обмінали, тому шо там миши чи шо там, і вже це зерно зберегали, і на другий рік, вже як починають сіять, то вони зразу цім першим зерном засівають, із цього дідуха, шоб був добрий врожай» (с. Маринин), «А як перший раз тако зажинали, да такий снопочок да з'яжецца (Топер уже не носять тих снопок у хату), да як тако це мій батько, то тіє снопочки приносить у хату, того снопка, трошкі жита... Того снопка, і сена трошкі. Я забулась, як вже вон казав, шо: «Добрий вечор! На сивом коню приїхав!..» Яюсь... я вже забулася. До вже стоїть той снопок так... Две недєлі стоїть, поки Ко'ляди» (с. Бистричі).

«Дєдуха» могли зберігати й до наступного року, водночас нерідко солону з нього по святах згоду-

вали корові чи коневі або палили у дворі: «Господи-ня ставить кутю, а тоде вже господар віносить там десь з хлева того снопіка. Приніс, да поставив, да і все. [Стояв] до Водохристь. Две недєлі, до девятнадцятого. [А тоді] віносили. То вже як сеяли, то вже його потруть і розсевають. А солону спалюють. На дворє. Десь тако, ну шоб десь коло будинку не бли'зенько. да взяли' да спалили, та й і все» (с. Моквин).

Під настільник стелили дрібненьке сіно: «Як Сус Христос родився, то в яслах родився ж — то сєно кладуть так» (с. Бронне). Витягуючи під час вечері стеблини сіна з-під настільника, ворожили на врожай (так могли ворожити на усі три Вілії): «Чого не витягували? Витягували — на той урожай все гадали. Ну як: вітяг — як вже довгу, то буде урожай; як вже коротке, то, значить, уже не такий. Да й ото таке» (с. Богуші), «На стол стелили. Витягували. Ну, колісь льон сіяли, ріпак сіяли. То шоб таке гарне росло, як ся соломина» (с. Більчаки), «Шоб льон рос. Ну, тягнули із стола це сєно: як довге, то це льон такий буде' рости» (с. Балашівка), «На Багату кутю передбачали врожай льону за довжиною соломинки, вийнятої з-під настільника: чим довшою буде витягнена соломина (сінина), тим вищими будуть стебла посіяного льону» (с. Балашівка) [6, с. 30], «Вже на Новий год — то кладуть на столе сєно. Сєно це на столе, а потом цим покривалом застеляють. А на Водохрище витягають те сєно. Хто витягне коротку сєнину, а хто довгу — то, значицца, буде льон великий рости» (с. Голубне). По святах «забірали то сєно і ту в'язочку, шо на покуті, ди й корові оддавали» (с. Білка), зберігали його, шоб підстелити під квочку (с. Більчаки).

У с. Поліське зафіксовано традицію сипати під настільника житнє зерно [6, с. 17].

Рідко, але трапляються відомості, що під настільник на кутах столу клали «від відьми», від «нечистого» часник: «Клали і часник, шоб я'кось... ве'дьми не приходили... Так. На у'гла. Як в столе чотири угла', так і клали часник і сєце'м притрушували, тоде настолничка накривали. По зубчіку. Лупили по зубчіку і по зубчіку клали» (с. Яринівка), «Часник по вуге'лцах ложили, шоб шось нечисте не заходило, знаєте...» (с. Вітковичі).

До Різдва подекуди ставили і ялинку, яку прибирали солон'яними «павуками». Ялинку належа-

ло нести в рукавицях: «Дуже не несе голимі руками, а рукавици накла'дав і на стол ставив... і на покуте ставив. Шоб голими руками — нічого не брав він. То я це знаю» (с. Поляни).

Дівчата на першу Вілію ворожили з млинцями: «Знаю, шо колись на Велію, першу Велію, то ходила моя сестра з млинцем. Кого стрене — як звецца людина — то так буде звецца хлопец, їе чолов'єк. І вона йшла, і стрела, шо звавса Міша. І був в єї чоловік Міша. На Велію, перед Колядьми» (с. Маринин).

Вечеряти починали з куті. Першу ложку куті підкидали до «балька»: «Догори подкідали, шоб вже таке було... родило, ну, значицца... як хто... А до чого' ки'дали — шоб урожай був. Ну таке — до бальочка тако подкидали, напроти бальочка. Таке виробляли» (с. Поляни), «То кутю ки'дають. З заплющеними очами беруть да пудкидають. Шоб гороб'є не бачили да не клювали. Пуд столю ки'даєш. Бельков же тепер нема в хати. Ну то колись були. Шоб гороб'є не бачили. (Сміється. — В. Г.). От, пудкинеш тако вго'ру...» (с. Білка), «В нас — то там колись пудкидали кутю доверху, я знаю, батько покойний мой казав, — шоб коні брика'ли. До балька, до столі, ну. То я знаю, шо батько мой три ра'зи пудкидав. Цьо хадзяїн дому та' як би — перший кутю бере в ложку і пудкидає. Я малий був ше» (с. Білка).

Якби в часі вечері що впало під стіл — підбирали аж на наступний день. Це, як вважали, «пайка» покойника: «Я... то так то воно в мене'. І так колись моя свекруха робила — то оно шо впаде' под стол, як вечераємо, знаєте, а є покойнік, допустім, — от, у мене' сина нема, а я кажу — дети, не чепайте, то його пайка впала. Його пайка впала (Плаче. — В. Г.). Не пудбірайте. Чі то ложка впала, чі то вілка, чі шо, — то кажу — не береть його. На другий день, вже як хату замє'таєте, то подбіраєте, а того' вечора то не» (с. Вітковичі).

По вечері виходили на подвір'я й дивилися на небо: «чисте і зоряне небо на Святвечір передвіщало сухе літо, неврожай, а снігопад чи іній обіцяли хороше урожайне літо з помірними дощами: Заметіль напередодні Різдва — буде рання весна; Завірюха на Різдва — бджоли добре роїтисся будуть; Багато зірок на небі в різдвяну ніч — урожай;

Якщо Різдва тепле — весна холодна; Сніг 7 січня — до хорошого в році; Якщо в перші дні різдвяних свят іній на деревах — буде гарний врожай хліба» [12, с. 134].

На ніч зі столу не прибирали, як і на «Деди»: «Вілея — то не Дєди. Але на Вілею — тоже так. Ото вечераєш — і так тие тарелки стоять, бо каже — сьо дєди прийдуть. Ну, на ноч. На столе. Прібірали зранку» (с. Білка), «На вечеру вставляємо єжу, потрошку вставляємо єжу на ноч. Ну таке, шо оставалося, ложка стояла, хлеб, все, кутя, кампот...» (с. Моквин), «Ну, то ставили, бо кажуть, шо прийдуть ме'ртвії на вичеру. Се робілі. Сьоє роблят, як поміналниця. [...] Ну і на Вілею, інше каже, шо не прібирай із стола, хай стоїть, бо ше прійдуть ме'ртвіє. Сьо обично на Новий рік, на Щодру'ху» (с. Моквин), «Ту єжу, шо остаєцца, — не чепаять. Кажуть, шо вмершіє прийдуть вечерать. То не чепаять. Шо осталось на столе, так воно хай і лежить і стоїть. Примерно, шо ми єли — шо осталось: тие ложки, миски, тее вже все, — треба, шоб так і стояло. Нічого не миють. Ложки лежать на столе, так як хто єв. [На поминальницю] То сьо Дєди' і Баби', кажуть. Ну, є тоже таке, шо кладуть. Кажуть: прийдуть мертвіє єсти. Тоже таке роблять» (с. Голубне), «Оцьо як є покойнік, прімерно, батько чі мати, там, померла, о, — то мі вечераємо... Повечерали, і після цього ту... страва, яка остаєцца на столе, і чістие ло'жки ложать на стіл, і ця вся єжа остаєцца до ранку, — то щітаєцца та' як бі покойнікам. Мі все полягаєм спать, а покойнікі прийдуть і будуть вечерать. Ми то, допустім, две ложки ложим, бо в нас теца і тєсть померли. Ставляцца тарелки з харчею, і біля тарелок там збоку. [Черпачком] Догори так. Так, як єсти треба. То кажде рокове свято на ноч не прібіраєцца, ложка ложки чістие і остаєцца та їжа на столе. Да вже приходять покойнікі ноч'ю після нас вечерать» (с. Маринин).

На ранок приглядалися, чи була яка ложка не перевернулась: «Ну, оставляють вичеру для покойников. Ну от ста'вляють вичеру, і вже вона переночовує, шоб того'... Ложки оставляли, да. Ну, клали тако ложки, кругом на столе. Якщо, ка-

жуть, перекинеця — то хтось умре. Але в нас тако-го не було» (с. Більчаки).

На «Роздво» («Коля'ди») їли м'ясе: печене м'ясо, ковбасу, холодець, капусту з ребрами тощо.

На Різдво колядники ходили з козою, з вертепом: «В нас оно на тіє, на Коля'ди, як колядовали, то ходили зі зіздо'ю, і з козою...» (с. Поляни). Загалом же від Введення починали вчитися колядувати, а колядували «через Коля'ди до Ново'го року, і на Водо'хрища, і все» (с. Моквин), «Коля'дники. Там душ п'ятнадцять ходить. Молодіє, от та-кіє, як ви. Геть шо хоште. І у Смерть убіраюцца, і в козу, і в чорта (Господи, прости), і в шо хоч... і янгол, і в шо хоч убіраюцца, і сьо йдут уже ко-лядовать. От-то вже дають люде їм... Вельми гарно колядують» (с. Вітковичі).

Крім церковних колядок, колядники, очолюва-ні «бере'зою», виконували і «прсті'є». Насампе-ред питали:

Ой добрий вечір, пан-господару,
Ми твого двора не минаємо,
З святим Рождеством величаємо.
Будем питати, кому співати:
Чи сину й дощє, чи старой голубє?
(с. Богуші).

Потім, залежно від замовлення, виконували ад-ресні колядки:

Ой хвалилася бєла береза
Своїм листєчком перед дуб'єчком.
Ой не хвалися, бєла березо,
Своїм листєчком перед дуб'єчком.
Бо не сама ти листє родила, —
Родили тебе буйніє ветри,
Буйніє ветри, рясніє дощє (с. Богуші).

Ой хвалилася бєла береза
Ісвоїм листєчком перед дуб'єчком.
Щедрий вечор! (чи — Святий вечор!)
Й не хвалися, ти, бєла березо,
Не самая ти голлє ростила, —
Святий вечор!

Ростили тебе буйніє ветри,
Буйніє ветри, дробніє дощє.
Святий вечор! (с. Богуші).

Ой не хвалися, бєла березо,
Бо ти не сама голлє зродила.
Святий вечор!

Зродили тебе буйніє ветри,
Буйніє ветри, дробніє дощи.
Святий вечор!

Ой не хвалися, красная панна,
Бо ти не сама косу чесала.
Святий вечор!

Чесала тебе твоя матьонка
Вноче при свєче, а вдень при сонцу.
Святий вечор!

Бо наєхало троє сватових
Троє сватових — усе братових.
Святий вечор!

Одні за садами шлють пірогами,
Другі за хлевами шлють пірогами,
А треті стоять з коньми под сеньми,
Красная панна, ой пані Голя.
Святий вечор! (с. Бронне).

Ой броду-броду, велика вода,
Ясная панна, перевези нас.
Святий вечор!

Й не перевезу — й не маю часу,
Святий вечор!

Бо приехало троє сватови,
Троє сватови і ще братови.
Святий вечор!

Одниє стали там за садами,
Другіє стали там за воротьми,
Святий вечор!

Третіє стали з коньми пуд сеньми.
Й там за садами — шлють хусточками,
Там за воротьми — шлють яблочками,
Святий вечор!

З коньми пуд сеньми — сама молода,
Сама молода — красная панна (ім'я)
(с. Богуші).

Красен пан ходить, коника водить:
Ой коню-коню, продам я тебе.
Ой пане, пане, й не продай мене,
Вівезу тебе із трох побойов:
Святий вечор!

З першого побою — із турецького,
З другого побою — із немецького,
Святий вечор!

З третього побою — з синього мора.
З синього мора, пана (ім'я) (с. Богуші).

Якщо колядувати не дозволяли або мало дали, ви-конували жартівливі тексти, як-от:

На твоєй хати сєдять куропати, —
Не будеш кутє колупати! (с. Богуші).

Докладний опис процесу колядування на Березнів-щині подано у публікації Т. Гунтік [12, с. 134—135].

На **Щодруху**, як зазначалося, вечеря була ско-ромна. Кутю, за бажанням, могли робити й пісну,

однак часто її заправляли шкварками: «[На Багату Вілею] Ну якби... поєли трошки, по ложці взяли... а тоде можна й зажарувать [зі шкварками] да єсти їє» (с. Більчаки).

Схоже, як подекуди на першу Вілію, на Щодруху в кутю могли замішувати монети, щоб визначити «щасливого» у сім'ї: «Вілея, Щодру'ха, перед Водохрищами — то була Водянуха. То те — на Щодруху, то шо-небудь вічварали. А вже на Водянуху і на сю Вілею Колядну — то не. Ніякої різниці не було. То була по'сна вечера, і то — по'сна вичера. А Щодруха — не по'сна. Кутю робили... На Щодруху — робили з гро'шей, кидали у кутю сю, на Новий рок. А в таку кутю, шо на Вілею, то нічо' не кидали. Кутя на Щодруху була із шкварка'мі. Ну, шоб хто на'їде у куте гроши, хто на'їде — то буде багатий. Ну, то дети... хіба там хто' його на'їде? Дети на'їдуть» (с. Білка).

У с. Балашівка зафіксовано архаїчний звичай домішувати до куті зерна різних культур: «А кутя, то з ячменю, проса, пшениці, як є, говес, — ну, усякої пашні по єдненьком зернятку; гроші кидають, о, — і цьо називаєца Багата кутя» [6, с. 15].

Повсюдно на Березнівщині поширений колядний звичай «кликати Мороза». Спорадично Мороза кликали на вечерю перед Різдом або й перед Водохрещем, однак найчастіше це робили на «Щодрика». Кликав, як правило, господар. Вербальні формули запрошення Мороза, в основному, зводяться до того, щоб приходив на вечерю тепер і не приходив улітку. Водночас акціональна складова відрізняється часом доволі суттєво. Зокрема, могли просто покликати його перед вечерею за столом, відчинивши двері чи вийшовши надвір:

«Кликали на Новий рок Мороза. Виходять, вже як мають вечерять сядать, то: «Ходи, Морозе, не морозь наших не ягняток, не поросятток, не нашої пшениці, не жита» (с. Бронне).

«О'сьо Мороза йдуть кликать. «Мороз, Мороз, просимо вечерать». Так треба казать. Шоб не зморозив не коня, не корові. Шоб не поморозив. Ни поросятки, ни телятки шоб... Все просят так їго. Мороза. Хадзяїн. Виходить так як бі... Виходить хадзяїн, де й... Мороза кличе — вечерать ходи. На Щодруху. [...] З хлебнкою [виходив]» (с. Поліське).

«На першу [Вілію] кличуть. «Морозе, Морозе, ходи вичерать»... чи як то... Господар. Двері одкривали» (с. Більчаки).

«Виходить тре' надвор, з хлебом, ну... на Вілею, на Багату Вілею, да й кликать: «Морозе, Морозе, ходи вечерать. Як не при'їдеш сьо'дні, то й не йди николи». Хлеб — назад в хату. Так вийшов, да перехрестився, да й кликав. Як сядаем вичерать, тоде кличуть Мороза» (с. Більчаки).

При запрошенні стукали по вуглах чи по вушаку качалкою, м'ялом, палицею:

«То просять на другу Вілею. Да, на Щодруху. Виходять просят Мороза. Ото беруть кусок сала, хлібину і качалку (по-народному). І ходять об вугло' стукають да й кличуть: «Мороз, Мороз, ходи до нас вечерать. Не морозь нам не дітей, ни поросят, ни корів». Ну, любе вугло', виходять ди й стукають, у хаті. Ну, надвір, не в хате, а надворе. Качалкою. Я знаю... разо'в три. Скільки стукнеш. То цьо ж треба з чогось посмеяцца... Да й вже потом приходять у хату і вже сїдають вечерать. Раньше йдуть покличуть Мороза, а тоде приходять у хату да й сїдають вечерать, да й все» (с. Моквин).

«А на Щодрика, то ми ходимо кличемо деда Мороза, як начинаємо вечерать, то йдемо деда Мороза кликать. [...] Ну: «Деду Морозу, ходи до нас вечерать». Виходили надвор, береш... ну, не знаю, в нас така... ну, качалка, кажемо, — і на вугло' стукаєш і кажеш: «Деду Морозу, приходь до нас на вечеру. Не заморозь нам на горо'ди, ни в хлев'є»... — ну, кругом шоб мороз не морозив. Там, там де на покуті [стукали], да. Сьо та [качалка], шо вареники качають» (с. Бронне).

«Виходить... Отак, наприклад, як я жила з своїм чоловіком... То ми завше вже: вже вечера на столі, на Щодруху, бере мня'ло, казали, таке, шо ото товкти бульбу, і там хлеба чи шо, да й іде стукає в кожне вугло, каже: «Мороз, Мороз, приходь кутю єсти. Мороз, Мороз, ходи на вечеру». Так, так, колись батько покойний так робив» (с. Моквин).

«Кликали. Ка': «Мороз, Мороз, ходи куте єсти». Ну, чи, там, мати, чи батько, чи дети, як уже є. [...] Осьо на вугло', прийде та вже стукає: «Мороз, Мороз, ходи куте єсти». Брав бохонця' хліба з собою, м'ялце', і по кождому ву-

глу' — три ра'зи. І кличеш Мороза. Ходи, не морозь ни капусту ни квасолі, ни, в'обшем, таких делов. Всьо» (с. Балашівка).

«Є. Д.: Кличали Мороза — цьо кликали на Водохрища. Н. Д.: На Новій рок. Є. Д.: На Новій рок, я знаю, шо не. Н. Д.: На Новій рок. Є. Д.: Я знаю, шо брали... мати в блюде, там, лежала чи голубци, чи вареники, — шось такево, шоб не рідке, шоб не розливалось, і батько виходив і кликав Мороза вичерать. Цьо вйде і каже: «Мороз, Мороз, ходи вичерать, шоб ти не зморозив нам ни телят, ни поросят, ни курчат, нічого». І шось там стукне по дереві, шоб і дерева не морозив. Шось таке. Н. Д.: В нас — то казали, шо як не прийдеш сьо'дні, то не йди николи. А чи стукав, чи не? (Сміється. — В. Г.) У нас — то на Багату вичеру. Виходив батько і казав: «Мороз, Мороз, ходи вичерать. Як не прийдеш сьо'дні, то не йди николи». Є. Д.: Качалка така колись була, шо розкачували, то брав качалку да качалкою по угле по хати там... Н. Д.: Мой батько так не робив» (Н. Д. зі с. Маринин, Є. Д. зі с. Білка).

За відомостями Т. Гунтік, Мороза гукали, стукаючи палицею по хліві: «Морозе, Морозе, просю вечерать, но не чипай у городи нічого да бери зелє» [12, с. 136].

Побутувала традиція запрошувати Мороза обов'язково у кожусі. При цьому кожуха, а також шапку, вивертали вовною догори:

«То кожух, як... виворочаєм кожуха, як ідем стукать кликать Мороза» (с. Богущі).

«Казали — Щодруха. То вже тоде варили все. То вже на... кожухи такіє були, вивертали, навиворот. Ну, хазяїн. Вже сюю телогрєйку, вже їє вивернули, почепили на плечи, вже, там, миску взяли, шо там вже наклав в мисочку, якогось... стопочку горелки, хлеба, там, ковбаси якеї чи шо, — і вже хазяїн іде з такою палочкою: «Морозе, Морозе, не морозь ні коров, ні телят», — там приказували. Стукає. То було й таке, шо той виткне руку, просить уже сього'... вже кличе Мороза, а другий во'зьме — да за ту стопку... (Сміється. — В. Г.). Примо в обшальовочку [стукав]. У вугло. Примо — отак, як у веранді, осьо як з хати виходить. От з хати вйде, сіє двери закриє, а надвор одкриває двери да й вже стукає в угелце, а сам стоїть за стеною... Да, в вушака [стукав].

Примо от кийочок такий. [...] Тоде ж були кийочки в хлеве завше стояли» (с. Яринівка).

«А кожуха — то це вже на Щедруху. Берут кожуха вивертать і кличуть Мороза на вечеру. «Мороз, Мороз, ходи вечерать». Це дед іде. Я — то з бабою ходив. В нас дєда не було. Баба: «Ходи кликать Мороза». «Не йдеши тепер, то не йди... — ну, обшем, — і в теплій дні». Ну, палочкою стукали по тому... по вушаку. Ну, який там... цєпок такий... повсякденний. Хлебінку брав. [Потім її] Обратно заніс. І потом на сєно знов» (с. Богущі).

«Мороза — під Новий год — тринадцатого на четирнадцатого. Щедруха. «Дєду Морозе, ходи на вечерю до нас. Тіки не йди і не заморозь ні пшелиці, ні картоплі, — нічого. І нас не заморозь». Ди й пошли... Три рази довбешкою такою по вуглу стукнуть, да й до хати йдем. Ну, таке поле-но вистругане. Ну, картоплю товкли в ражці... то то довбешка, казали. Кожуха — навиворот, шоб вовна була зверха. Шапку зимову навиворот» (с. Михалин).

«Хазяїн [виходив надвір і казав:] «Мороз, Мороз, ходи кутє єсти. Як не прийдеши сьогодні — не йди николи». (Палкою стукав кудись? — В. Г.) Да. (А кожуха навиворот брав? — В. Г.) Брав. Такий закон, такий закон» (с. Сивки).

«[...] вивернувши кожух та одягнувши рукавиці, мороз гукали на дворі: «Мороз! Ходи, ходи до нас вечерать! Як сьогодні не прийшов, то не йди николи!» Обов'язково «лякали мороз», тричі вдаряючи поліном; часом стріляли з рушниць» (с. Вітковичі) [6, с. 25].

Мороза іноді кликали при внесенні куті на покуть, при цьому вказану обрядодію також виконував господар:

«Ну, треба — шоб хазяїн [ніс кутю на покуть], і я'кось дєда Мороза кличе. Так, ну, тєє... на Щодруху, мабуть, кличе. (А голими руками кутю брав? — В. Г.) Нє, в рукавицях, мабуть. Ну, я знаю, — так положено, шо в рукавицях» (с. Яринівка).

Подекуди вважали доброю ознакою, коли після запрошення Мороза до хати зайде на вечерю якийсь чужий чоловік:

«Мой хазяїн пуди'йде до то'го ди й просить Мороза, на вечеру. І просимо, вже во'йде в хату,

да кажу: «Го'споденько, нашли' того', що, мо', де бє'дне, мо', де голодне, мо', де із тюрми, мо', де... попро'сю Бога...» (Плаче. — В. Г.) Шоб прийшов хто на вечеру. (А то добре, як прийшов хто? — В. Г.) Ох, так добре. Як мужик, особливо, при'їде. То вже вельмі добре» (с. Вітковичі).

Як бачимо, господар нерідко кликав Мороза лише з хлібиною, яку після закликання знову клали на покуть або вечеряли нею. Водночас нерідко Мороза «пригощали» й чимось суттєвішим:

«Мороза клікали. На Новій ру'к, перед Новим роком. Хадзяїн хати. «Морозе, Морозе, ходи вечерать», — бере — ку'вбаса, стопка гу'релки, хлеба: «Ходи вечерать. Не зморозь не дитятки, не...» Ну, приказує: «...не дитятки, не лошатки, не телятки...» Шоб нічого не зморозив. Ходи вечерать. Надву'р виходив. То то смеялись, кажуть, що якійсь хадзяїн вішов, клікав Мороза, — да пришов збоку да пришов да віпів стопку, да те все позабірав, да пошов. Дєд Мороз... Вбірав кожу'ха — Мороза клікать» (с. Бистричі).

«Мороза кличуть — тоже беруть булку хлеба, і спечане сало з м'ясом, ковбаса, і булку хлеба, і приходиш і стукаєш по вуглу: «Мороз-Мороз! Ходи до нас вечерать! Не морозь не телят, не коров, не конє'ї, не поросят, нічого, а ходи вечерать». [Кожуха вивертав] Стукав — по одному вуглу. От на порог війдеш, да на порозі. Качалка колись — мняло, те, що товкти товмече. Стукаєш тако по вуглу, по дверях по вуглу» (с. Білка).

«[...] Брали в руки кутю, хліб, ковбасу, обходили з ними хліви, садки, стукали «довбешкою» й кликали: «Мороз, мороз! Іди кутю їсти!» При звертанні перераховували господарські потреби: «Мороз, мороз! Ни зморозь мене, ни теляти, ни ягнати, ни корови, ни бичка...» З мискою обходили хату, підходили до кута, де покуть, та стукали по ній качалкою; тоді йшли в садок, до «товару», обходили двір і тільки тоді розпочинали святкову вечерю» (с. Білка) [6, с. 25].

«[...] Кликати мороз потрібно з їжею, яку наготували на вечерю, а саме — з хлібом, варениками слід було вийти на двір і гукати: «Морозе, морозе! Не морозь мене! Зара ни поморозиш, то й в Петрувку не морозь!» Били по «штахетах» палицею й вигукували: «Агув!» (с. Балашівка) [6, с. 25].

В одному з найповніших описів Мороза кликали, пропонуючи йому всі святвечірні страви: «Пе-

ред Водохрищами должна по'сна вичера быть. І хадзяїн чи хто там із сем'є бере крейду, хлібину у рушник, под руку, — іде по своїому' двору, піше горда'ні (хрестики малює). І, значит, на кождому... — тільки хрестиков на свінячому хлеве не ставлять, а то — кругом: де худоба, де кури, де комора, — все хрестики ста'вляють, іордані малюют. І, значит, цей хліб приносят у хату, положат там де-небудь зверху на якої шафоци, шоб вон лежав цілий. Тобто — хліб всьому голова. Хліб як цілий, значит, должно' быть. Стреміцца кажєн, шоб було всьо добре. А потом вже готвлять ці... вечера, то виходять (вже на столе вся вечера), накладе навіворот кожу'ха, хадзяйка чи хадзяїн, і — тарелку... не йдеш порожня, хлібину тоже у рушнику под руку. В тарелки будут там вареники, там буде, шо там приготівилоса, все по-чуть лежить у тарелци. З тею тарелкою виходять на вугло'. І стукає по вуглу' і каже: «Мороз-Мороз! Ходи вечерать! Як не йдеш сьогодні, то не йди ніколи. Да не морозь ні телятки, ні поросятки, ні ягнати». Да і так собі покаже... То деякі, як виходять (то було таке) — а йдуть хлопци. То кажуть: «Вже йду! Вже йду...» І потом гогочуть самі із себе'. [...] Ну, сьо в честь того': бувають моро'зи — посадим уже городину' — морози... Бувають крепкіє у пуст морози. Тоже — корови розтелююца, замерзають телята. [Стукали] Качалкою, тею, шо розкачуют корже на...» (с. Богуші).

Згідно з відомостями Т. Пархоменко, у с. Балашівка заодно з Морозом на Цодруху запрошували й душі померлих: «Просю всіх святих і всіх рідних на кутю вичерать!» [6, с. 20], «Вивернувши кожух, взявши під руку буханець хліба та в руки довгу качалку, знадвору підходили до місця, де знаходилася покуть, молилися Богу, а тоді тричі стукали в кут качалкою і три рази кликали мороз: «Мороз, мороз! Іди вечерять! Не зморозь бульби, квасолі, гарбуза і всякої пашні!» Тоді ж на святкову вечерю запрошували й померлу рідню» [6, с. 24].

У с. Поліське зафіксовано уявлення, ніби на Цодруху можна було побачити домовика, і по тому, який він, добирали масть худоби у господарстві: «Колись, кажут, як на Новій рок, то не мона лєзти на гору, бо домовик там лежить. На покуті вон лягає, і не мона, кажуть, лєзти на гору, бо зляка-

єця. На Но'вій рок як вечерають. Віле'я. То кажуть, шо не мона лезти на гору'. Ну, Щодруха. [...] Якесь таке... Якесь таке, каже. Велике, каже, лежить, таке кошлате. А шо воно таке? Домовік якийсь... Яку масть, таку вже, каже, треба худобу держать».

На Щедрий вечір господар обв'язував дерева перевеслами, «шоб не їли зайці!». Неродючі дерева «лякали»: «На Щодруху. Хадзяїн — ходить, і булку хлеба, — іде і перев'язує кожде дерево, і ше й стукає сокирою — лякає: «Як не будеш родить, то зрубаю» (с. Білка), «В нас дома ходив батько, вб'язовав дерева. Солону, якое з соломою ходив. Я сама експеримент робила. В мене' посадяна яблоня. Вже така здорова — і не родить. Кажуть — на Щодрика ввечері возьми сокиру пойді їє налякай. А второ'к... чи позапрошлий рок — настроїла сокиру, думаю — подожди... Ше не вечерала — за ту сокиру, пошла до теї яблоні і ту яблоню полякала той сокера'кою... То й торо'к уже родила, і сього' року є... А чи правда, чи неправда — я не знаю» (с. Бронне), «[Дерева перев'язували] На Багату Вілею. Ше звечора, завидна'. Просто соломою. Ну як — приходив в садок, то «Отче наш» моливсь. Для чого — шоб вродив. Ну, так кажуть, а я знаю? Колись так було» (с. Більчаки). Траплялося водночас, що перев'язували та «лякали» дерева й на першу Вілію: «Мой хазяїн і зара. Мой зара хазяїн... ше я забуласа, як іде до вечері, ше не вечераємо, сьо на Вілею цю. Не вечераєм, да берем одну тарелочку, шо наложить да взьме то'го... і налле шо трошкі: чи квас, чи кампот, чи шо. І тарелочку наложить-наложить, іде оньо виходить, і бере обу'шка, сокиру, і поди'їде, помолицца Богу, попросить Бога. Ну, те... як хто вже може, да пойдіде до дерева... осьо дерево стоїть, да: «Не будеш родить, то зрубаю». І знаєте, у моєй дочці ондьо абрикоса така здоровенна, на те... не родила. Кажу — Толя, бери-но поруб, поруб їє обу'шком добре» (с. Вітковичі), «От, як часом яблуня не родить, то ходиш да стукаєш...» (с. Більчаки).

Щедрівники перед Новим роком ходили щедрувати. Виняток могли робити лише для тих осель, де до року хтось помер. Прийшовши під хату, просили дозволу:

Ой в сьой хаті — Божя Мати, —
Чи дозволиш щодрувати? (с. Більчаки).

Тоді щедрували:

Васильова мати
Пошла щодрувати.
На новіє лета
Роди, Боже, жита.
Жито, пшеница,
Всяка ярица.
А у пече — рожка, —
Господиня гожа.
На три столи стояло,
Три празнички держало.
Богу свечку ставте,
А мні пірог дайте.
Як не дасте пірога —
Возьму вола за рога
Да віведу на моріг,
Да вікрутю правий ріг.
Правим рожком трубити,
А воликом робити,
А хвостиком поганяти,
Хлеб-соль заробляти,
Своє детки годувати (с. Бронне).

Васильова мати
Пошла щодрувати
Щедрий вечор,
Добрий вечор,
Добрим людям
На весь вечор!
На новее лето
Роди, Боже, жито.
Жито-пшеницу,
Всяку пашилицу,
А нам, дядьку, —
Пальоницу.
Щедрий вечір,
Добрий вечір!
Як не даси пірожка,
Возьмем вола за рожка
Да віведем на моріг,
Да вікрутим круторіг.
Щедрий вечір,
Добрий вечір,
Добрим людям
На весь вечір!
Як вол ногою —
Жито копою;
Як віл рогом —
Жито стогом.
Щедрий вечір,
Добрий вечір! (с. Богуші).

Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я...

Як не даси пірога,
То возьму вола за рога.
Шо вол рогом,
То жіто буде стогом.
А шо віл ногою —
Буде жіто копою (с. Богуші).

Щедрик добрий,
Я незгорший,
Вінесь, дядьку,
Пірог больший.
Не вінесеш пірога —
Возьму вола за рога
Да віведу на мурог,
Да вікручу правий рог.
Буду рожком трубіти,
А хвостиком замітатъ,
Свої дѣтки годовать,
Чужі дѣтки замішлять¹ (с. Білка).

Щодри, щодри, щодровоньки,
Прилетіли ластовоньки,
Вони стали щебетати,
Господара викликати.
Вийди, вийди, господару,
Подивися на кошару:
В тебе то'вар весь хороший,
Продай товар, возьми гроші,
Як не грошей — то полові,
В тебе — жонка чорноброва (с. Більчаки).

Ластівочка щедрувала,
Під віконце заглядала.
Що ти, тьотю, наварила,
Що ти, тьотю, напекла,
То винось до вікна (с. Білка).

Поширені були жартівливі вимагання:

Щодрики-ведрики,
Віносьте вареники.
Не вінесете —
То ми хату розтрасем (с. Поляни).

Щодрики, бедрики, —
Вари, бабо, вареники.
Хоч вари — не вари,
А деток не дури,
Бо короткі свитки —
Да померзнуть литки.
Ві'несьте!
Ковбасу або вареника! (с. Вітковичі).

Щедрики-ведрики,
Вари, мати, вареники.
Хоч вари — не вари,
Тільки нас не дури.
Бо короткі свитки
Да померзнуть литки.
Решето говса —
Наверх ковбаса!
Щедрий вечор!
Добрий вечор! (с. Богуші).

Якщо хто нештиво повів себе зі щедрівниками,
як і з колядниками, співали такої:

На вашої хати сидят куропати,
Шоб ви не дождали куте колупати!

(с. Білка).

Старші «щодро'вники» («щодрики», «щодрува'льники») ходили перебраними, вивертали кожухи, одягали личини: «Щодрики приходять — кажуть, о, вже поприходять, повдеваюца таке, ше й маскы такі понасовують» (с. Поляни). Побутували на Щодрика й ритуальні бешкети: «Ідуть на Щодрика кра'дуть, от, шоб цілий рок удавало-со шось. Ну, шось роблять. Дро'ва в кого'сь заберуть. Сеють соломою, де дівчата є, стелють солому... То то — як од хлопца до девчини. Стежку» (с. Бронне), «Ходили гуртами, вивертали кожухи, щодрували, корови' з хлева брали (Сміється. — В. Г.), — заводили в другий хлев. От — хазяїн вийде: вже нема — там, чи бичка, чи корови. А де шукать? От, уже йдуть... [...] То, в обшем, казали, шо вже того... — треба глядѣть, бо вже сьое ночи корову виведуть з хлева щодрувалники тие. [...] Ну, то тре' вікуповувать, тре' могоріч ставіть» (с. Яринівка), «В нас тільки вже на Щодруху, то... роблять ме'рву. І брами познімають, і туалети повиносять, і позакривають, — я сама бегала ше закривала, ше девчиною була. Пошла з єдною девчиною, а там — ціє дорожкі, шо вти'каніє, да постіраніє були, сьо ж перед Новим роком — постіраніє. А снегу — отако. Мі — по тому снегу з тею девчиною, да тие дорожкі' — позаха'вували в снег... І хтось віходить — то ми отакво втекали додом по тому снегу» (с. Михайлин), «Робіли се колись. Отаке во, молодь, хлопци позбіраюца тако, то якусь шкоду хочуть зробіть. Шоб не на добре, а якась шкода. На Новій рок. Перед Новім роком ввечері. Щодруха. Тевулета де в кого' знімуть да вінесуть... Вже то-

¹ «Замішлять? Ну, шось робіть... От жінка померла, остався чоловік, осталося двоє дітей. Ну, і жінку взяв з двома дітьми. Ди й вже так, баште, — той каже — чужих буду замишлять. Своїх годувать, а чужими замишлять».

пер такого не роб'ять» (с. Бистричі), «Кожухи вивертали. О-о-о... Я їдного року йшов вдосвіта до церкви, то пройти не мог. А заре вже запертіли. Викі'дали брами, все, санки' всякі, що хоч витягали. А заре вже запертіли. Сіми роками іду, то нема нічого. Просто молодьож таке робила» (с. Білчаки), «А-а-а! То се, комедії, то таке воно — щодрики роблять. Щодрують, щодрують, а потом в когось ізнімуть фортку... Колись таке було. То заре то вже таке — нема його такого. То вже стать вінесуть на дорогу розопнуть геть, то десь якийсь ку'лик льону схва'тять да вінесуть да запа'лять, фортки' поодкидають, терницю винесуть, ту, що терли льон, на дорогу. Були колись такії обичаї. Дівчата, хлопці. Да чвара'ть комедії» (с. Білка), «В мене' було тоже, що браму зняли да занесли так далеко, то я на силу їє притяг додому» (с. Маринин).

У с. Поляни перший щедрівник (малий хлопець) мав сісти на порозі, щоб квочки сідали: «Як ходять щедрувать, то перш ніж при'йдуть щодровники, як хто що знає, то каже господиня: «Сядьте міне на порог, щоб міне кури сядали на яйца і віво'дили курчат». Перший щодровник» (с. Моквин).

Щедрівників пригощали чим мали. Серед іншого — давали їм «завиванчики», «круци», «книші» (маленькі завернуті пиріжки): «Колись при'дуть щодрують, до хати, да віносимо їм: хто вареника, хто гроші, хто пляшку, все таке. Воно і заре таке в нас. Ну, колись таке віносили» (с. Поляни), «На Щодруху ввечері — то вже щодрують. Щодрики. Колись — то не було так грошей, то давали пірога, хто — палю'нку хлеба. А зари — то гроші. Щодрики не піталися. Осьо на Коля'ди — заходять у хату — ди й колядують усіє пітаюца. Чи можна колядувать. То ролі розказують. А вже Щодруха — то под вокном щодрує. І хлопци, і дівчата щодрують» (с. Білка), «Собираюца двох-трох. Ідуть щедрують. Да й тоже їм колись — завиванчики давали, вареники давали. А заре — то гроши» (с. Білчаки), «А ті ходили з торбою, да й давали їм ше кру'ци, пірожки такіє. Каже: «Бабо, давайте круца». Значить, давали ше круци їм» (с. Моквин), «Ну, щодрували. Ди й дали там гро'шей, ди й вони побегли. Саме дітям на'ходка — гро'шей насобирать. Раньче книше давали, ковбасу давали» (с. Білка).

У частині сіл ворожили з перекиданням чобота, внесенням дров і гуканням Доли не на Андрія, а на Щодрика: «Чоботи тако через хату перекидали, да куди ти замуж по'їдеш. Куди впаде... Через хату. Шоб геть на другий бок упав. Перекидали. Дівчата так перекидали. Дро'ва вберемки носили, щитали, колько полен буде — чи в тебе' пара буде. Набереш дров вберемок: а — принесли до пари — значицца, є в тебе' пара; нема пари — то значицца, будеш ти без пари. На Щодрика» (с. Поляни), «Ми ки'дали на Щодрика, знаєте, галоша або дре'па — во'зьмемо колись у своїх батько'в. Такіє дре'пи були, як вони, із шин у їє зробление пудошви, і сьо такіє робили дре'пи, то ми більшинство ки'дили через брами, а так ми не кидали. Да й куда вже вон пове'рнетса: чи в ту сторону — при'йдут свати, чи тудя, чи тудя. То ж се таке було» (с. Поляни), «А-а-а... то то тако' ворожи'ли. То то таке — молодьож усе. Ка' — пати'нки кидають [через хату]» (с. Вітковичі), «В нас гадають на Щодрика. На Щодрика ввечері виходимо і гукаємо: «Доле, Доле, обовзиса», — і вже слушаєм, де собаки загавкають, там, мо', поезд закричить чи шо — о, там твоя й Доля» (с. Бронне), «[...] на Щодрик» дівчата ламали вільце верби, вишні і ставили його у воду; якщо вільце зацвіте, «отоді дівка замуж і пуйде». Це однією поширеною формою ворожіння дівчат було перекидання постолів через стріху» (с. Вітковичі) [6, с. 31—32].

Водночас, на відміну від Андріївських ворожін, ворожіння на Щодрика мали й господарський характер: «Колись мой дома батько, то на Щодрика ходив в хлев і гадав, шо корова втелить. [...] Кудя, мабу'ть, головою, чи... я вам не скажу', но батько то ходив мой, вже каже — наша корова таке й таке втелить» (с. Бронне), «[Під Новий рік] придивлялися, в який бік головою стоїть корова: «якшо на полноч — уночі отелиця, на захід — маєця сонце заходить буде телитьца, на сход — раненько, на пувдень — удень» (с. Балашівка) [6, с. 27].

На Старий **Новий рік** (на Василя) ходили «посевальники» («посевальники», «посипальники»). Віншували:

Сею, сею, посеваю,
З Новим роком вас вітаю.
Жито-пшениця, всяка пашниця,

Коноплі пуд столю, льон пу колена,
Шоб вам, деду, бабо, головка не болела
(с. Білка).

Сію, сію, посіваю,
З Новим роком вас вітаю!
Щоб ваші коні брикали,
Щоб ваші корови молоко давали,
Щоб ваші кури яйця несли,
Щоб ваші дівчата замуж ішли!
(с. Балашівка) [6, с. 32].

Першим мав засіяти хлопчик (у давніші часи ходили посівати лише хлопчики, але тепер ходять і дівчатка): «О — то сьо на Но'вий рок. Осьо чоти'рнадцятото січня. То кажуть, шо того'... вот, як колядують діти, чи, там, посипають, то шоб хлопчик прийшов, бо каже ж... а як девчата — то не. Ну, кажуть — шоб девчата не седили, да були свати. Ну, такіє обичаї. Кажуть — о, добре, шо хлопчікі пришли першії» (с. Хотин). Посипане посівальниками зерно замітали не одразу, іноді й через тиждень і згодовували курям: «Так, як на Но'вий ходять посипальники, то зерно — це ж... святиня. То його вже не виметали так передчасно. [А вже за неділю] Виметали да й давали курам» (с. Богуші), «Курам. Заметали не зразу. Вже пере'йдуть ціє ж всі посевалники, да тоді зметеш» (с. Білка).

На «роковіє» свята, а особливо на Різдво й Новий рік, узагалі воліли, щоб першим до хати зайшов мужчина. Якщо першим зайшов хлопчик — корова нібито отелиться бичком, а якщо дівчинка — теличкою. Також прихід мужчини вважали кращим «для здоров'я», «лучче буде вестиса в сем'є». Водночас «баба щитаєца грешніца»: «Кожне на рокове сьвато — на Паску, на Коля'ди, на... ну, такіє великіє свята', на Трої'цу, — треба, щоб сперва' мужчина зайшов. А топер хіба мужчина той за'їде? Ну, кажуть — як чоловік за'їде — то лучче. Лучче буде вестиса в сем'є» (с. Михалин), «Сьо положено так. Кажне рокове свято. Бо мужчина, бо Єва зогрешила, подкусила оне того... та зогрешила, — та й баба щитаєца грешніца. (А не казали, там: бички, телички? — В. Г.) Да-да, якщо на Щодрика прийде перший...» (с. Бронне), «Ну, то то таке на Коля'ди вже, як скоромніє дне. Вже на Паску може прийти, шоб перший зайшов, на Коля'ди. [...] Кажуть — лучш, як мужчина пер-

ший за'їде. (Сміється. — В. Г.) Кажуть, лучше, як за'їде, бо баба єсть баба. (Сміється. — В. Г.). Ви знаєте, яка баба?» (с. Поляни), «Сьо, майбуть, і в Коляда'х. Сьо було в Коляда'х. Перед Но... на Новий рок. Ну кажуть, шо мущина треба шоб зайшов. А я, думаєте, знаю?» (с. Яринівка), «Ну, сьо на Новий рік. [...] Просто кажуть: мужик перший зайшов, то корова бичка вродить. То так казали. [...] Обично діти перші прибегають, посевають. Там прійшов перший хлопчик, — ну добре: корова бичка вродить. (А як дівчинка за'їде? — В. Г.) Ну, то буде теличка» (с. Моквин), «Це на Щодруху шоб перший зайшов. На Новий рок, на Щодруху, ну і так. Це вобше на роковії свята' хочуть, коб мужчина перший зайшов. В нас кажуть, для здоров'я, вроді. [Як жінка] То ж не виженеш, не скажеш... Ну але по-моєму, як чоловік приходить, то ж бажає, шо здоров'я, таке, сяке, шоб було в хаті добре... До цьо сусід при'їде чи там хто. [...] До столу запрошують. [...] А ото ж бачите, ото мой онук, то він каждый раз при'їде, як рокове свято. [...] То ж як приходить, то... ну, коляду' даємо. Гроші, знаєте, як обічно. І на Новий рок, і на Щодруху, він приходить все. До столу він же ж таке, але так... Чи, там... цукерки, таке, сяке» (с. Моквин), «На Ко'ляди вранци. Шоб хлопци войшли в хату, чоловік'ки. Ходили [і дівчатка], але — коб першіє хлопчики зайшли» (с. Вітковичі), «Це в сьвато тоже. В рокове сьвато. В любе рокове сьвато — добре, як чоловік прийде перший в хату. А як жінка — то вже шось пагано» (с. Більчаки), «Ну, кажуть, шо як чоловік за'їде, то добре. А як за'їде баба, то пагано. Буде цілий год шось таке, перебої якісь. На Введенне сьо таке, і на Новий год. Шо не мона йти тако. От зара... колись то й діти бегали, а зара то вже не пускають. От дівчинка перша прийде посевають — їє не пускають. Бо, ка'уть, погано. Треба, шоб хлопчик перший. А чи правда, чи неправда?» (с. Голубне), «То сьо як посевають, ходять посевають. То все кажуть, коб зайшов перший хлопець, коб не девчина. О, коб перші хлопці зайшли. Хлопці щасливе'йші, як девчина» (с. Білка), «То таке казали, шо як мужчина перший за'їде в хату, то значить, буде лучше, щасливе'йше, а як жінка, то значить...» (с. Маринин), «І зараз таке. Стараюцца, коб мужчина зайшов в рокове

свято до хати. Цьо на Коляди, на Новий рік, на Водохрища і на Паску» (с. Маринин).

Також у «рокові свята» остерігались позичок: «Ви знаєте, що тут були такі люди, що не давали на рокове свято нічого. І ще що. На рокове свято не давали, і як отелица корова, то того' дня. Було пару чоловік таких» (с. Богуші). Якби хто прийшов у такий день що позичити, могли би запідозрити таку людину у відьомстві.

На **Водохресну Вілію** освячували обійстя, «записували Коляди». Насамперед лляли свяченої води у колодязь. Написані крейдою (чи глиною) хрестики нібито берегли хату від блискавки: «І ще в нас на Водохрища, ввечері, на Водянуху ту, кажуть, то ще ми ходимо малюємо хрести кругом: і по образах, і по окнах, і по дверях, — ну, кругом. А чого, кажуть, — щоб гром не те... Кажуть — записують Коляди. І беруть у того... ложать тарелку, тоже куте трошки ложать, що сьо ше.. пірожка якогось ложать... О. І ходять крейду беруть, і ходять і малюють, і потім кроплять. Бо ввечері ми йдемо по воду ше, ввечері, кауть, та вода вельмі помочна', і ходимо — хлєви, ше й корову кропимо» (с. Бронне), «На Водохрище, то вже сядаем ввечерять, то все — свечку засветять, помоляця, — до батько возьме там чи хлєб, чи пироги, напечание, да на тарелку, ди й носять хрести пишуть по том... по будинках, по дверях. Глиною. То ж глиною мазали хати, та в каждого якась грудка глини була, ди й я знаю, що хрести писали» (с. Хотин), «Перед Водохрищами — записують Коляди вже. То сьо писали хрести по дверях. Кажуть — записують Коляди, що вже пройшли. То сьо на Водохрища вже як приходять, воду приносять із церкви, і вже тоді ходять кропить по хаті. Ну, тоді ж тіє хрестики. І так і в хліві покропиш, і в хаті покропиш. Колись — крейдою. А зара нема крейди, то я оньо робіли — то просто повирєзував хлопец із бамаги хрестики да попрілюплювали» (с. Голубне), «А на Водохрища, то тоже треба то... Входить знов в хлєбом, і крейда в руце. І кругом хати, кругом будинку з хлєбом тре' ходить, без шапки, і хрестики писать кругом» (с. Більчаки).

Свиней кропити свяченою водою не належало: «Свіней не можна кропить. Ну, свині, вони не того... Свинє не св'ятять, того, що свиніна так як грєшина» (с. Бронне).

Хрестики крейдою проставляли й на пеньках із бджолами: «Є. Д.: В нас як заре робіцца. Цьо на Водохрища, як посвятим ми в церкві воду, приходим додом, цьо поснедали, і наливаєцца в кухлик вода, і береш, там, три-чотири колосини, і крейду, і ходиш кругом хати... ну, в хаті зразу посвячуєш і хрестикі кругом ставиш на дверях. Посвятив, і хрестіка поставив. І так само надворі. Кругом, ходиш кругом хати, святиш і на кожному углі ставиш хрестик. Так на хаті, такі на кухні, на хліві, на сараї. Н. Д.: В нас була велика пасіка, як батько був, то геть на кожном пеньочку, на пчолах, поставить хрестики. Є. Д.: Ну і вже на Водохрища як з церкви поприходять з ночі, то як сядають снедять, то в першу очередь п'ють свячену воду. Вип'ють свяченої води, а тоді вже приступають до єди» (Н. Д. зі с. Маринин, Є. Д. зі с. Білка).

На Богоявлення освячували воду на водоймі. Її зберігали впродовж року, вважаючи помічною у різних ситуаціях: «Ту воду то держали круглий рік. Я знаю, колись ми держали овечок, то як овечка котиться, то тею водою... і або корова розтелилась... то тею водою оббризгували» (с. Богуші).

Відьмарі, водночас, намагалися набрати собі води ще до освячення, напередодні Богоявлення, як тільки прорубали ополонку: «Воду йшли святить. От, скажем, та' як не в неділю, а перед неділюю (Тобто напередодні свята. — В. Г.). Вирезали на льоду таку Йордань. Хрест такий. Ну, морози були крепкіє, бо то часом можна і обвалицца. Отіє вєдьмарє — то вони стараюцца першими вхвтити ту воду. І в суботу... не все, а... ідуть на бірають ту воду з того Йордану. А вже в неділю збіраєцца вся параферія, служеніє у церкві, а потім виходять на реку. І на реце вже хреста вмочують туди, в ополонку, і несуть додому ту воду» (с. Богуші). Першими відьмарі намагалися набрати води і на Йордан: «А, то таке воно й зара є. Як сватять воду, то то і порозливають цюю воду, і хочуть чогось перше. А чого? Може, що знають?» (с. Маринин).

У с. Вітковичі про Водохресца зафіксовано приказку «Поп — хреста в воду, да й жених — на поводу». Це означає, що «женицца пора вже після Водохрищ. До Водохрищ не женяцца».

Два тижні свят не прями, вважаючи кожне надвечір'я «святим». Свята завершувалися днем «При-

тьока» чи «Роздво'м», «Роздв'яни'м днем» (21 січня): «Ну, тоди, як вже воду посвящать, вже Роздв'яний день, і так якби Коля'ди проходять» (с. Балашівка). Казали: «Притьок — Коляда в тьок» (с. Білка, Бистричі). Зранку на Притьока намагалися нап'ясти якнайдовшу «ручайку», щоб добре пр'ялося увесь сезон: «То є, є. То тепер, то вже не знають його. А колись — то вже ми на Притьока встаєм, да — льон сеяли, да микали, да вже веретьо'но, да гребень, да прадем, щоб велику руча'йку нап'ясти. То ше коли було. А тепер вже таке вийшло. Колись, як Коля'ди про'йдуть, две неділі Коля'д про'йде, і вже таке... Вже — Притьок пройшов. Притьок, да вже встають удосвіта рано, прадуць, щоб велику ручайку... (Бо то так цілий рік буде пр'ястися добре? — В. Г.) Так, так, то буде... Ну та колись — ткали, да... А тепер вже сього нема» (с. Балашівка), «Коля'ди проходять две неділі, покуда Роздво не буде. Роздво. Як уже кажуть, що Притьок, — значить, починка приволок, уже мона робить. Притьок — колись пр'яли пражу, да вже й починок. Починок — то на веретьоні ниток вже багато, вже нап'яла. То починок. Ди й каже, що сьогонді Притьок — уже починок приволок, уже ста'вляє гребеня, мичку, і починає пр'ясти. Сьо вже получаєцца... двадцате — Хреститель, сьо двадцате перше число вже. Бо сьо вже Хре'щенне, Водохре'щенне — дів'ятнадцатого, а то ще — Іван Хреститель, Роздво, і вже получаєцца то...» (с. Богуші).

На **Стрітення** («Стре'чанне»; 15 лютого) казали: «Стречаєцца зима з летом» (с. Вітковичі), «Ну, зима з летом стречаєцца, — говорять. Якшо капає, то кажуть — весна лето поборола» (с. Богуші). Побутувала прикмета: «Якшо на Стретення певень води нап'єца, то до Юр'я вол напасєца» (с. Богуші). Якщо на Стрітення падав сніг, це трактували як добру прикмету на гриби: «Ну, як снег шо нападає, то кажуть — будуть гриби. А як не нападає, то не буде грибов» (с. Балашівка).

На Стрітення освячували воду і свічку («стречану», «стрічану», «стре'тну», «громни'цу», «гromову' свічку»). У с. Балашівка, зокрема, прийшовши з церкви, «кроплять хату, хлів, садок — «щоб родив добре» [6, с. 39]. Посвяченою свічкою, як і на Чистий четвер, викопчували хрестика на «бальку».

Її зберігали біля образів, а коли гриміло — запалювали на підвіконні, обходили з нею усі приміщення: «На лопатє все хлеб пекли да в печ саджали колись. То ту лопату вікидали. Перед хмарою. Як блискавка якась. Свечку ста'вляють да па'лять у хатє» (с. Маринин), «Та свечка, шо на Стречення святиця, то як гримить, то її засвечують. Кажуть, щоб гром не впав» (с. Голубне), «Ну, як гримить, то свічечку стрічану ста'вляють на вікно» (с. Моквин), «Як вже крепко гримить, а хмара така страшна йде, то засветім... на Стретення свечки' сьва'тимо у церкві, — то вже засветимо ту свечку. Як гримить, то треба кале 'бразко'в... де 'бразочок, до постав ту свечку (в баноци стоїть), де й так... Так воно в мене' на столе целе лето стоїть — оно гримить, то я все светю'їє. То воно, кажуть, добре... од грому воно добре» (с. Поляни), «Од грому на Стретенне свечки святять. Перев'язаніє волокном (ше в людей є) або лентою якоюсь. І коли сіє свечки приносять, уже гримит, то ціє свечки, вбикновенніє свечки, вони — тут, в сій комнаті погорить, обойшли тут, тут, — щоб той воздух, з теї свечки, пошов кругом. Чому? Може' завітатъ той чебурашка (Сміється. — В. Г.), — і даже сьо свечка горить на столе, як гримить. І ше є таке зе'лечко, шо сьва'тять, тоже од грому» (с. Богуші).

За народними віруваннями, особливу силу має свічка, посвячена сім разів: «...гінше то вешає на дворе ту свечку (ну, якщо багато раз святена, семь раз треба, щоб була посвячена свічка), о, її вішають на покуті і на двурі, на ціле літо там тако пуд горою — щоб як грим гримів, щоб обходить» (с. Балашівка) [6, с. 39].

Волокно, яке святити разом зі свічкою, вважали помічним від ран, ним «спалювали рожу»: «Ту свечку... волокно розматують — і в кого' необікновенна рана, не може зажіть, те волокно палять, — на ту рану попел сиплють. І вона заживає. Через те обкручують волокном. А те волокно спалять, і теї попелець — засипають рану, да й деваєца» (с. Богуші), «Ди й той льон вже... ту рожу спалюєш тим льоном» (с. Білка), «Ну, да з цією свічечкою ідуть, трошкі беруть льон третій, в кого інший, — позичає, бо ж нема того льону тепера... да обматує будто би таково сьо свечечку, то сьо як рожа

може в кого, то спалюють рожу отим льонком свя- тим, будто би свячоним уже» (с. Білка) [6, с. 40].

Стрітенську воду, як і свічку, вважали помічною від блискавки: «Ну, од грому — в кого он є — то засветі он свечку стретну, да й вже. Стретну свечечку засвети. І воду сюво... Стретну воду. Ну, на окно. Чи на стол поста'вляють» (с. Вітківчичі). Також її використовували з лікувальною метою: «Ну, казали, шо вона для всього' добре. І для худоби, і для свиней, — от, слабують, да влив в єжу, і всьо» (с. Балашівка). Загалом як ліки використовували й будь-яку свячену воду, але насамперед, усе ж, стрітенську і водохресну: «Орданія... Я знаю, сва'тять. То тоже добра вода, моцна така. [...] Тра', шоб була і стре'чна, і проста вода, і великодна, маковейовска вода, тра', шоб усяка вода була» (с. Балашівка), «І та свята, і та свята. Я знаю, шо зара я свячу і на Стречанне, і на Гордань» (с. Яринівка).

На «**Масляном тижні**» їли хліб з маслом, сир, молоко, млинці. М'ясного не їли: «То Масляний тиждень — то то вже масло тре' єсти. Вже таке — сала не єсти, а масло єсти» (с. Поляни).

У с. Хотин зафіксовано заборону шити на Масниці, мотивовану впливом на худобу: «То шить — на Масленіцу, той тиждень останній перед по- стом, кажуть, не шують. Нащот худоби».

Молодь подекуди (с. Поліське) розважалася на Масниці, влаштуваючи на ріці карусель-«крутілку» [12, с. 136].

У сс. Маринин і Більчаки пригадали про масничний звичай Колодки. Полягав він, по суті, у гостині в неділю на Запуски. Дівчата «чіпляли колодку» хлопцям, тобто отримували від них пригощення (Згодом дівчата, відповідно, віддаровувались на Великдень «волочильним»): «Ну то хіба їє де не роблять? Робили Колодку. Збиралися, десь вечеру таку готовили, шікарную. Збиралися — молодьож. Дівчата й хлопци. Ди й вже чепляли дівчата хлопцям колодки' такіє. Ну шо була за колодка? Договорювалися, шоб вже вони там послі Паски да будуть уже сватацця чи шось таке. Ди й то така колодка була. То так воно — догово'р такий. Скаже вже — на коло'дки ходила. Попіли, поєли і розійшлися, — там далі буде видно, шо там буде. В нас оно платочки, то вішивали дівчата да давали на Паску хлопцям. Кавалеру сво-

йому. А так бульш такого нема» (с. Маринин), «Колодку? Чіпляли. Хіба то колодка? Просто ста'вляли горелку і за'куски, да щитаєца колодка. (Сміється. — В. Г.) Обшим, молодьож. [Хлопець] Несе сей могорич, і щитаєца — колодка. Да, до її ходить, да в сей день... А вона вішивала спіціальну хусточку, волочовну. Це на другий день Вели'кодня. Волочовну. І в сю хусточку заматує пара яєчок, да й... дає йому волочовну. На другий день Паски» (с. Більчаки). За відомостями Т. Гунтік, у с. Михалин неодруженим хлопцям і дівчатам «на порі», що не одружилися у попередні м'ясниці, таки прив'язували під час масничних вечорниць колодки-поліна «для науки» [12, с. 136].

Вдалось зафіксувати і коротку масничну пісню «Запуски' приходять»:

Запуски' приходять, —
А до мене свати ж не приходять.
Бодай тая свекруха згорела,
Шоб я в батька седела (с. Бронне).

Про день святого мученика **Власа** («Вла'сся»; 24 лютого), який часто припадає у Масниці, побу- тує така жартівлива приказка: «На Масляном тижні — Вла'сся. То цьо — баба над сиром змерзла. Сир ходила шкребти. Сьо ж насоловали дежку сиру. Да й баба пошла... над сиром... мороз був, да й змерзла. То така приказка була, шо над сиром баба змерзла. Шкребла сир. Таку приказку казали. На Власся. Се на Масляном тижні» (с. Білка).

На початку весни виходили за село, на береги рі- чок чи озер, узвишся, горби, йшли на зборові міс- ця сільських кутків співати **веснянки** («весняні пе'сні»):

Ой весняночка, ой красняночка —
Вся товару паша. (3 р.)
Ой прийдець, хлопци, да й до осені,
То я буду ваша. (2 р.) (с. Колодажне).

Ой зима наша бела, (2 р.)
Вже ж ти нам надоєла.
У куточку седячи,
Йу куточку седячи,
Йув окенце да глядячи.
А мой мілий да селом іде, (2 р.)
За поводи да коника й веде.
Ой міленький, взьми мою дитину, (2 р.)
Як не візьмеш, то пуд коней кину.
Ой дівчино, да не будь дурненька, (2 р.)
Бо ще сая й дитина маленька (с. Богуші).

Ой седу да пряду,
А свекор іде,
Як ведмідь, гуде:
Чуже дитя спить —
Не хоче робить (с. Богуші).

Ой уже весна, ой уже красна,
Розвівайся, гаю, (2 р.) да розвівайся, гаю.
Чо' не женися, (2 р.)
Іванку-бугаю? (3 р.)
Ой уже весна, ой увже красна,
Розвівайся, липо, (2 р.) да розвівайся, липо.
Чо' не йдеш заміж, (2 р.)
Ти, девко-задріпо? (3 р.) (с. Михалин).
Ой кувала зозулина, кувала,
Да шось вона вербоньці сказала.
Ой сказала вербоньці розвициця, —
Пора, пора, хлопчинонько, женициця.
Ой ще ж міне женитися не пора,
Бо ще ж моя девчинонька молода, (2 р.)
Бо ще вона на вулиці не була.
Нехай ця вербонька взору йде,
Нехай моя девчинонька підросте (с. Сивки).

Ой по весні да по веснянці —
Пошли наші женихи в старці.
Зосталися свінопаси —
Оце будуть женихи наші.

(А там ще женихи були, да й кажуть — оце будуть нашіє... наші. Пошли по корчах, полягали спать, да круки гочи повиєдали, оце нашіє будуть... як сьо... девчата нашіє) (с. Балашівка).

З в'робки, з в'робки дощечка впала,
Хлопчіков, хлопчіков попрібівала.
Хлопчікі, хлопчікі дело робили:
За горою, за крутою сучку лупили.
Ножікі, ножікі не вістачали —
То губами, то зубами сучку гладали
(с. Бронне).

Весна-красна, дощ упав,
Там Женічко з коня впав. (2 р.)
Упав, упав, да й лежить, —
Аж девчина бежить. (2 р.)
Бежить, бежить, та й плаче:
Устань, серце-козаче. (2 р.)
Устань, серце, не лежи,
Сідлай коня да й бежи. (2 р.)
Бежи, бежи в чужий край,
Тільки мене спомінай. (2 р.)
Як не будеш спомінаць —
Буду тебе проклинать: (2 р.)
Що ти був, да й пропав,
Що ти любив да й не взяв. (2 р.) (с. Бронне).

Ой Боже, Боже, — коли той вечор буде?
Коли ж на мене й наговорацца люде?
Люде говорать — я в девчиноньки седу, —
Додому прийду — сам себе ненавижду.
Батенько лає, а матьонка ще гірше:
Ой не йди, синку, на вечорниці більше.
Ой мати, мати, як мені та й не ходити?
Й не пошов вечор — та й не можу прожити.
Ой мати, мати, що в девчини за чари?
Що я вечерав рибоньку з пирогами?
Багато не з'єв — тільки одне реберце, —
Узяло мене та й кручками за серце.
Багато не з'єв, ще й водици напивса —
Вечір проседев, на девчину дививса (с. Бронне).

Ой весна-весна, чи ти, матінко, чуєш?
Й чи ти для мене й вечероньку й готуєш?
Не вечерала і не хочецца єсти, —
Ой коб, Господи, коло милого сєсти.
Не успєла я й коло милого сєсти,
Й свєкруха й каже — й неси за плугом єсти.
А я ж, молода, не знаю, де плуг горе,
Й свєкруха й каже — й невестку колька коле.
А я й, молода, знала, й що відповісти:
Й хай того коле, що зичить да й не в'єстци,
Хай того й коле, що тим плугом горе,
Й того й мінає, що воли й поганяє.
Мовчи, невестко, й не одкривай губи, —
Кошуба в руках — повібіваю й зуби.
А я й, молода, знала, що й одказати:
Й не дала зубів — не будеш вібивати
(с. Богуші).

Починали співати веснянки, за нашими відомостями, «весною, вже як ото обично снєг ростає да тепле'нько стає надворє» (с. Моквин), «Як вода прибудє. От в нас — прибудє — да й вже виходят, да й... — гей! — на город йти... [...] Цєлий пост спєваєте геть» (с. Вітковичі), «Вже осьо пост — вже начинаюцца весняні. От березень вже, то сьо вже ж весна. Ну то вже бачиш... як снєгу нема... ну то ж бачиш, шо вже весна, снєг розтав» (с. Білка). Водночас загалом період співу веснянок у різних селах може суттєво відрізнятися: від Стрітення, Явдохи чи Благовіщення — й аж до Зелених свят; іноді їх співали лише впродовж Посту. За свідченнями старожилів зі сс. Білка, Голубне і Поліське, дорослі разом із дітьми виходили за село кликати весну зі спеціальним печивом — «жайворонками». Виконання веснянок супроводжувалося іграми, танцями [12, с. 137—138].

Уперше навесні почувши грім, підпирали спиною яку-небудь опору, щоб спина не боліла: «Як гримить гром, да перший раз, то кажуть, що тра' до забора притулювацца, щоб спі'на не боліла» (с. Друхів), «Гром як перший раз, то в нас пудпиряють люде сухіє... стену чи стовпа сухого, то кажуть — спі'на не буде болять» (с. Богуші).

Водночас поганою ознакою було, якщо гриміло «на голий ліс»: «Ну, казали таке, що якщо до Водохрищ загримить, то не буде врожаю. Потому що до Водохрищ ше голий ліс. Ще не розпускаєца ничего. От. То то паганій признак, якщо на голий ліс гром гримить» (с. Богуші), «Як гримить ото ше навесне рано, да нема листя на де'ревах, то кажуть, що буде' голод, бо на голий ліс гримить. То таке балакають. А хто його знає? Як воно ше не розпу'калося, да вже гримить» (с. Друхів).

У перший день **Великого посту** споживали все пісне. Деякі навіть підмащували припіка, щоб випадково не оскоромитися: «То мажуть глиною, як сьо вже починаєца Пост... то то тре'ба мазать... колись — при'пека в пече, щоб не був скоромний припек. Бо колись люди вельми пости'ли, а сьой при'пек, да в печи... то ж ві знаєте — печ?... То цьо — от, сало пекли — мо', лине'цца на той припек... [...] То сьо вже в понеділок його помажуть, і сьо вже починаєца Пост у понеділок, і сьо вже по'сний день, і по'сне геть усе: сковородка, все — щоб в тебе' було по'сне. [...] Отдельна посуда була. Геть усе 'ддельне, все помазане, чисте, щоб не було ниде скоромного ничего» (с. Поляни).

Традиційно у цей день Великого посту пекли замішані на сушених чорницях або і з простого тіста коржички-«дужики» (три, з десяток, нерідко по одному для кожного члена сім'ї) — «шоб дужіє були», «шоб сила була». Перед споживанням їх або поливали медом і посипали маком, або їли з олією і часником: «В перший день Посту печуть такіє дужики, коржички такіє. То з маком, то там... з черницями трошки, да цукор, да тікіє — по'сніє геть» (с. Моквин), «Перше в Пост пекли ду'жички такіє. Коржє. Кажному такий коржик пекли. Пекли каждому: от сколько семне в хати є, только душ, только тре' спекти їх. То пекли. А тепера вже пірожки печуть. Шоб дужіє були. Сьо не казали, що сьо коржички, да казали — дужички пекти. [...] З черницями. З сімі, шо ягоди... посу-

шение ягоди. [...] З черницями перемесить його, да всу'нуть, то й спечецца» (с. Поляни), «В першій день Посту, знаєте. Пост, на сьом... перед Паскою на сей пост Великий. [...] Сьо кілька души у хати — кажному по дужичку сьому'. А... і вже як повіймаємо (вони с черницями чи чим, таке), да вже вйдем, да медом кажному по верху помазали... І вже кажне свое есть. [Чорниці давали] просто в тесто. Дужичкі, бо воно трошки тісніє коржичкі сі, сі коржи — дужичкі, вони тесненко то'го... З медом, поверху мажем, маком посиплем ше, о» (с. Вітковичі), «Дужички пекли. Коржє такіє по'сніє пекли. З чорницями, з маком. Ну, хто скільки хоче, хто скільки спече. Ну, я знаю? Дужички, казали, печуть. Се ж такіє посніє коржі, шо то по'сний день» (с. Білка).

На «**Оберте'нне**» (9 березня) начебто прилітають з вирію (насправді мало би бути — обертаються головами з вирію до місця літування) деякі птахи: «Оберте'нне. Пташки прилітають якієсь. Я знаю, якіє там летять на Обертенне? Обертаюцца пташки. То книги — наперед. Голуби, а потом книги, а потом вже буськи'. Книги — чайки кажуть на їх» (с. Білка).

Як уперше навесні бачили бусла, потрібно було прогнутися спиною, взятися руками за спину чи притулитися нею до якоїсь опори: «Як перший раз бузька бачиш, то почаві, каже, спіну об колок або шо, то не буде болять» (с. Балашівка), «То се кажуть, шо треба летучого побачить буська' в першій раз. От, за спіну хватались, щоб спіна не боліла. Бо, каже, як побачиш ходячого, то будуть ноги болять» (с. Білка), «Ну то таке казали, як побачиш буська' летучого, то хватаєш за спі'ну, щоб не боліла спі'на» (с. Білка), «Як перший раз бачили, то кажуть, шо треба обпертися спі'ною об шось, щоб ноги не боліли» (с. Голубне).

Добре було вперше побачити бусла, як він летить чи бодай стоїть: «Шо перший раз, старіє люди казали, шо якщо бузько' летучий, то добре. Якщо ходячий — ше добре. Но якщо сидячий, значить, погано. Бо ноги будут болять, так казали» (с. Богуші), «Ну, кажуть, шо як летить бусьок, то добре, а як стоїть, то кажуть — будуть болять ноги. Таке кажуть, а...» (с. Друхів), «Як стоїть, то ка'уть — погано. будуть все врем'я ноги болять, спі'на. А як летить — то добре» (с. Голуб-

не), «Казали, якщо побачиш бузька' летючого, то вельмі добре. А якщо сидячого — то ноги будуть боліть» (с. Маринин).

Подекуди, уперше побачивши бусла, примовляли: «Бузьку, бузьку, тобі — наголов'є, а мені — на здоров'є» (с. Яринівка), «В нас була приказка, кричали діти: «Буслику, буслику, колода, скажи, що завтра буде: дощ чи погода?»» (с. Маринин).

Як уперше чули кування зозулі, дзеленчали або шаруділи у кишені грішми, «шоб були' кожний день» (с. Моквин).

На «**Явдошку**» («Євдоху»; 14 березня) сіяли розсаду, «засаджували бульбу, картошку».

На «**Хре'стце'**» (у «Хре'сну се'реду», «Хрестци'», «Хре'стя», «Середопо'стя», «Середпо'стя») з того ж тіста, з якого пекли хліб, пекли ще й «хрестики», «хрестя'ники» (два-три, три, дев'ять, «скільки спечеш»). Якщо хрестиків пекли більше, то частину з них могли їсти у той самий день, але принаймні три зберігали (на столі чи на комині) до часу оранки, сівби, першого вигону корови, а за одним зі свідчень — до качання у житі на Юрія. При сівбі їх могли закопувати у поле, але переважно споживали самі, давали з'їсти худобі. Дехто тримав одного хрестика на столі впродовж року: «На Хре'стці пекли. Отак — хрестик, три штуки: пара ко'ней і хадзяїн. Хадзяїн перший раз вієжджає в поле, бере се все, дає коням... і сам єдного їсть, а те — коням. Так колісь робілі. Ну, чи вперед дає коням, шоб вони з'єли, да й їде в поле» (с. Бистричі), «Колісь у нас удома, то вже... є в Пост таке сьвато — Хрестце. Печуть три хрести. Ото єдного хреста, як єдуть горать, єдного — як пастуху, а єдного — як сеють. І мабуть, на Юр'я ше єдного. Ідуть, як качаюцца, то ше з одним тим хрестом» (с. Бронне), «Хрестики — то то я не знаю, коли воно відбуваєцца, — Хрестце, такий празнік. Три. Клади на стіл, і вони там лежали, пока... перече'рствіє — розмочують — да й свіня'м. Десь до півроку [лежали]. А то і, може, їх і брали тоже на поле, як ідуть, коро'вкам віддають. Для якого благополучія чи шо таке. Ну, як засевать, як... як зажинать. То їх пошти шо вже не єли, бо їх уже не вкусиш. Вже вони притрухнуть. А якщо не дуже так випечані, то вони і завітуюцца все'редині» (с. Богуші), «То вже в Пост, то Хрестце. Дев'ять [хрестиків пекли]. Хрестце... Перехрес-

те, сьвато таке є. Сорок святих. (А для чого аж дев'ять? — В. Г.) Ну як же? Три рази по три. Єли, й лежали у тому'... засушицца да й лежить. Ну, лежить десь на кухні чи на столе десь. Засушицца, і так сухенький і лежить. Брали, як ішли, то й брали. А тепер... Коровам давали вже, як ідуть на пашу. В поле летом уже. Виходили як у поле, садили шось з хрестіком. [Після того] Додому приносили. Вон же сухий. Возьмеш у руки раз токо. [...] Якщо вже воно сиплеца, то або курам розмочить... курам обично» (с. Богуші), «Є хрестик, лежить. Б'ало, о..., моя свекруха тіки, як була, до без хрестика ни... шоб стол цілий год... [...] Його ніхто не їсть, ніхто не зачинає. Єдненький лежить» (с. Вітковичі), «На Хре'стці — хрестики. Прамо отако з теста такіє хрестіки. Три большинство. Тако вікачаєш єдне й друге да складеш. То й у поле як вієжжали сеять, то брали першого хрестика коню давали. Похрестят, а тоді дадут коню. Корові давали, як виганяли на пашу, хрестика. А третього, мо', пастух сам іззев» (с. Білка), «Ну, то сьо — пекли коржє. Хрест. На Хрестний тиждень. У Пост. То пікли хрести такіє ди й давали... єхали в поле горать волами, то давали єсти тие коржє. Хреста, такого з теста, у печ, спечуть, да й... Я бачила, шо пекла мати» (с. Маринин).

Так само й за відомостями Т. Пархоменко, на Березнівщині хреста брали на оранку та засів поля, на висаджування картоплі. Зокрема у с. Балашівка «випечений хрест клали на дно коробки, коли вперше йшли сіяти ячмінь, просо, садити картоплю. Згодом його приносили додому, ламали на шматки таким чином, шоб скуштувала вся сім'я. [...] Реліктовим є звичай закопувати хрестик у зораному полі. [...] У с. Вітковичі хрестик брали з собою, коли їхали засівати льон. Після повернення з поля його ділили між всіма членами родини та з'їдали» [6, с. 50].

До **Благовіщення** (7 квітня) землі не чіпали — «гріх». Згідно з приказкою, «До Благов'єщення зими не лай і сано'к не ховай» (с. Маринин), адже ще може зисипати снігом.

Подекуди не сіяли нічого ще до **Марка Ключника** (11 квітня). До цього дня також не спали надворі: «Ну, то таке приказували, шо ше пока... то був такий празнік Марко Ключник. І пока він не одкриє земле, то не можна нічого ни сеять, не... О.

І спать надворе не можна» (с. Богуші), «Тепера не дівляцца. А колись — з якого дня — то є Маркоключник. То кажуть, до Маркоключника не чепаютъ земле. А тепера геть усю бульбу посадять, пока той Маркоключник. Казали колись, шо до Маркоключника не чепали земле. Може, як жили люде — хадзяє, на своїх землях, да тоде мали коні да робіли саміє, то, може, й не чепали, мо', ждали того Маркоключника» (с. Білка), «Н. Д.: І до Благовещення тоже люди колись не чіпали, але в нас став колгосп — до й все, до й стали чіпать. А сьо день є такий — Марко Ключник. Шо не чіпають. То то сьо но єден день. Є. Д.: То то до Марка Ключніка, та' як кажуть, вроді, не мона. А вже Марко Ключнік одмікає землю, і тоді вже мона» (Н. Д. зі с. Маринин, Є. Д. зі с. Білка).

На «**Ве'рбніцу**» освячували вербу, нібито у знак того, що як «ехав Ісус Хрїстос ув Єрусалім, да йому посипа'ли дорогу», «Сус Хрїстос ішов, прокладали їму дорогу, і се хто що мав — із себе' скідали одежу да кідали пуд ноги» (с. Бистричі). Як приносили освячену вербу додому, били нею кожного по плечу, примовляючи: «То з церкви вийдем, то вербою: «Верба б'є, не я б'ю, за тиждень — Великдень! Єж хлєб як оброк, будь здоровий на весь рок! Будь здоровий, як вода, а багатий, як земля!» (с. Бистричі), «Перед Вели'кодньом Вербница, Вербний тиждень, — да сьо святицца верба. «Верба б'є, не я б'ю, за тиждень — Великдень, красне яєчко вже недалечко!» Били людину, щоб не болєла, щоб була здорова, як верба» (с. Білка).

Традиційно освяченою вербою уперше виганяли корову на пашу, її як оберег зберігали у хліві, також тримали галузки у хаті за образами, вважаючи оберегом від грому; хто мав місце, застромлював освячену галузку десь біля хати, щоб росла: «Вербу як святять на Вербном тижні — тоже в хаті держа'ть ту вербу'. Тоже кажуть, шо гром не па'лить» (с. Голубне), «Як часом град великий падає, то кажуть, вікінуть цю лопату перед порогом, то цьой град прекрацає. Ну, кажуть, оцьо як на Вербницу, то беруть вербу в церкві і приносять віста'вляють на покуті, і воно, кажуть, шо та' як од грози, і од блискавки, і сохраняє будинок» (с. Маринин), «Кажуть — од грому. Од грому, і корови як виганяють пасти, то тею вербою б'ють. Осьо я виганяю перший день, я до'вжна

вже вігнать на пашу їє тею вербою, і з паши зганяють вербою, і в хлєвє поставить» (с. Яринівка), «Вербу' — коро'ви як виганяємо — вербо'ю б'ємо. Колись мене — пришла корова з паши, і не хоче заходить у хлєв. Шо сьо цій корові — не хоче заходить у хлєв чогось? Я пошла в хату, взяла вербу', а син кричить — о, вже заре, заре по'їде. А чи воно так треба, чи не, — я сьою вербою побила, і корова пошла в хлєв» (с. Бронне), «То вербичка є за образочком. За 'бразочок заткнеш, да й... Коровку як віганяєш, то тею вербичкою віганяєш. Перший раз нагнав, да за 'бразочок заткнув, і хай лежить» (с. Балашівка), «На порози кладуть [вербу], щоб [корова] переступила, і дубчиком (галузкою. — В. Г.) побить... На воротах кладуть, щоб переступила...» (с. Хотин), «Ну от, як коровки виганяють перший раз на пашу, то свяченою вербою. Виганяли коли попаде, коли паша є. Часом і до Вербници, то не віганяють. А коли положать вербу, то вже вігоняють коровку» (с. Бистричі), «Худобу як першій раз з хлева віганяють на пашу, то тею вербою б'ють» (с. Голубне).

Освяченою вербою підкурювали хворих на «ляк»: «От — ізлякаєцца — ну да пудкурували вербою» (с. Бистричі).

Через рік старі галузки спалювали у печі, міняючи їх на нові.

У «**Чистий четвер**» треба, «шоб вже було чисто вельмі на дворє, у хаті, всьо, вже мазать не мона. [...] Хоч треба з веником обмести і тако трошки поодгре'бать» (с. Вітковичі). Подекуди обмітали довкруз хату, аби на обійсті не було гаддя: «У Чистий четвер хати обме'тували, шоб ву'жа коло хати не було» (с. Більчаки).

Після страсної служби з церкви приносили свічку і викопчували нею хрести на сволоку чи на стелі. Ці хрести мали оберігати хату від «гадості»: «То на Великдень роблять хрестики круго'м. По окнах, по двера'х. І на Чистий четвер, то ідуть — Стрась — свя'тять свечки, і як принесеш той огонь, шо не погасне, то в хаті на цьом... бє'льки оці, потолки, — то хрестика пишуть свечкою. Ну, сьо, шоб нияка така гадость не заводилась» (с. Голубне), «В Чистий четвер. То як приходять із церкви з огнем, цьо в Чистий четвер ідеш, да вже сіє свечки, да й робіш свечку. І знов — на Стрєчанне посвятиш свечку, то так і на Стрє-

чанне, що то робиш хрестіка на дверях. Ну, то тоже на бальку ставляли хрестіка. На Стречанне і в Чистий четвер» (с. Голубне).

Як гриміло, цю страсну свічку запалювали на підвіконні. Її святити разом з повісмом льону, який потім могли використовувати від хвороб: «Оцьо в Чистий четвер даєця в церкві да несеши додому шляхо'м, її тра глядеть, на гокне шоб стояла. З льоном святять. То той льон, бачиши, як обкрутують, то пудпалюють, як зуб болить, да його подкурують. Болячки шепчуть, отаке» (с. Балашівка).

У четвер, як правило, пекли паски, — хто скільки хотів. На миску, у якій місили тісто на паски, клали галузки освяченої верби. Зверху на пасках перед випіканням виробляли хрестіка з тіста або витискали кола.

На **Великдень** святити свічку, одну з пасок, хліб, варені яйця (крашанки і одне без шкаралупи), масло, сирника, м'ясо, сало, ковбасу. Дехто святив також мак, мед. У сс. Балашівка й Вітківчичі до Пасхи спеціально тримали порося, яке попередньо запікали в печі та разом з паскою, яйцями клали до кошика [6, с. 59].

Вірять, що під час великодньої служби можна було упізнати відьом: вони начебто «скубуть» священника за ризи, щоб використати витягнуті нитки для свого «ведьмарства»; намагаються залишитись у церкві, поки всі виходять з хресним ходом.

Удома перед розговінням усі «вмивалися крашанкою» («свяхоним яйцем») (с. Михалин) [7, с. 21]. На столі запалювали свячену свічку. Розговлятися починали зі свяченого яйця, яке ділили потроху на всіх, та паски.

Свяченого (паски) належало й худобі, насамперед коровам: «До худоби тіки йдуть з паскою. На Великдень. Приходять то з церкви, і то...» (с. Моквин). Коневі, як і свині, свяченого подекуди не давали. Мотивують це такою апокрифічною легендою: «Корові даже сю паскову' скаралю'щу, то вінесемо, бо свіням воно не положено давать. Ну, з яєц цїх свячоних, з цїх во. Да, корові в жолоб тільки сипали, бо свиняци їх не можна давать, сіе' скаралю'щі пасхальної. Колись казали в нас, ну то таке, ну то колись моя свекруха розказовала, що як ішов Сус Христос, да до реки пудийшов, да йому треба було перейти через реку,

да й вон просив, каже... Просив, що перевези мене на те... а вун, каже, не схотев, а гриз — на'ть і не подививса. «Ти в мене' до смерти жуйкі не будеш жувать!» — і так воно заре й худобина, бачте, і те... І заре й не жує ж конь жуйкі. О — ме'ле да й ходить. Отак колись казали люди. Сьо вже на за нашої пам'яті» (с. Вітківчичі).

Шкаралупу з освячених крашанок віддавали курам: «Ну то не вікідають їх десь тако, шоб те, да курам оддають. Та' як би говорять — будуть кури нести'ся» (с. Більчаки). Нерідко закопували десь на городі, адже «як свачо'не яйце, то вікідять не мона». Дехто ж розсівав її по полю від бур'янів: «То — на Паску. Ето тоде шкаралупу... яйца кра'сять, шкаралупи — все в міску, — вісипать там, де колюки' ростуть, і во'бше по полю. Те зелле, колюки' гостриє, то цьо воно — черняве зелле. То їхніє (чортів. — В. Г.) цьвети. То воно ж як тим-вот, то воно зразу зникає. В любий день. Только зобрат' і вінести їє туда. Я сама сипала. Сипала — прихожу, отам на поли конец — не мона влезти. А — ви так... Зобрала-зобрала, да занесла' — і нема по сей день. Пропадають. Вони бояцца» (с. Богущі), «З красних яєць, цїх-о свячоних, то сю шкарлупку, то їє посипали на поли, де колюки' ростуть. Да-да, тие шкарлупкі, то сипали на полі, де колюкі тие, таке колюче. То сипали. Але пропадали, пропадали, не було» (с. Михалин), «Щоб не ріс колючий осот, свячені шкаралупи залишали в полі» (с. Масевичі) [6, с. 57].

Великодню шкаралупу наділяли властивістю оберегу від грози: «Як гримить, то сьо ставлеш на вокно свечку і водичку свячону, сульку свячону, ще й скаралюща є свячона — усе на вокне... Якшо топіца в печі, то сю скаралющу кідаш, шоб не гриміло, у комін да шоб обходило» (с. Балашівка) [6, с. 57].

Дехто використовував цю шкаралупу як оберег худоби: «Я — курам оддавала, свіням. А гінче — то держи'ть його, в шматочку, да в хлев, да на дзвяхок, да пудчепіть, о. Да й я кажу — на'шо се? А вона каже — треба. А ніхто не скаже нашо, а так — треба. Ну, нехай вам — треба. Я то його не збіраю. Я отим... свіням вікіну шкаралупку. Бо як я не знаю нашо, то нашо воно міне?» (с. Балашівка), «З свячених яєць? Ложили [шкаралупки] на комин, шоб вони сохли. Як корова розтелює-

ца, то ки'дали в пойло. Та' як бі освачене воно» (с. Більчаки).

Кістки, що залишилися від освяченого м'яса, «закопували де-небудь, щоб менши ходять там по їх. Под яблунною десь чи де» (с. Білка).

«Горбашечку» паски зберігали до часу, коли телитиметься корова: «Ше й воду сьвачону ллють, як посьва'тять, корові. Корова втелица — то дають ту про'скурочку й ту пасочку, що... добре. Сохранялося, щоб зчистилася добре коровка. Отаке, так і тепера люди держа'ть. Воду сьвачо'ну...» (с. Поляни).

Пасхального меду залишали трохи для лікування, «як горло болить або шо».

За відомостями Т. Федас, у с. Михалин діти на Великодні свята колись ходили «по волочилне». Тепер «волочилне» (крашанки, паску, цукерки, печиво; найменшим несуть щось з одягу) приносять хрещені батьки. Це відбувається в понеділок, бо в неділю у гості не ходять [7, с. 21].

У перший чи другий день свят носили паску і крашанки також на могилки.

На яйця, знесені упродовж трьох днів Великодня, квочки не садили: «Я сього' року сажу квочку пося' Паски. А кажуть — сьо тие сьватни'є яйця — не мона садить... В мене' ж унук такий, шо мне помагав садить, — таки ж назначи'в і те... побачімо. Ну й не вішло курча з його'. Ну, три дні, от як на Великдень кури несутьца, то, шо нанесуть, — тие яйця не треба, сьватни'є, садовить» (с. Бронне).

Тиждень після Великодня називали «Прово'дний тиждень», «Розве'дній тиждень», «Розви'дній тиждень». У цей тиждень, аж до понеділка після Провід не городили, щоб не «загородити дощу»: «Ну то кажуть, шо хто од Вели'кодня до Прово'д той тиждень, хто загородить, то дощу не буде. [...] Загородить дощ» (с. Моквин), «Од Паски до Проводної неділі, до першої сьої — не городять. Кажуть — як загородиш, то дощу не буде» (с. Хотин), «Ну... землю чепать — пося' Проводної неділі вже, як уже в поле вже того тижня, после... як после Прово'д, то вже мона іти. А це в понеділок пося' Провод — тоже не мона, бо колись Проводи були в понеділок. А тепера — у неділю вже Проводи. Але в нашому селе — то в неділю, а по тих селах — ото там в Городищі пуд Березним,

то вже в понеділок ті Проводи. Вже в кожному селе якость...» (с. Поляни). У такому разі загороду розкидали: «Все знають, шо не треба до Прову'д городить. Якио ти загородив — то розки'дають того пло'та» (с. Богуші).

Лише у с. Голубне «загороджування дощу» співвіднесли не з Провідним, а з Великодним тижнем: «Сьо кажуть, шо, словом, хто перед Вели'кодньом тей тиждень, шо не мона городить забора. Як загородиш до Вели'кодня... ну... перед... пося' та' як Провод, осьо Великдень, то не мона. Поки Великдень не пройде — не мона городить. А хто загородить — то не буде дощ падать. То йдуть розламують тому', хто погородив в Великодний тиждень. Ломлять забора. Геть поломлять забора. О. На'шо ти городив? Ти ж знаєш, шо не мона городить у сьої тиждень».

У с. Моквин середу після Великодня невпевнено ідентифікували з Сухою серединою. Як правило ж, з відомостей про Суху середу згадували тільки те, що вона «десь навесні».

Четвер після Великодня подекуди називали «На'ськім Великоднем», «Мертвіх Великоднем»: «Після Паски — так як Мертвіх Великдень вже щитаєцца, бо ж це Проводи. То нічо'... але ж садили. Коли то... осьо ж тижня Паски, а там вже остаєцца... четвер... середа ще... Середа єден день, а сьо — четвер — то сьо Мертвіх Великдень. На'ській Великдень, щитався» (с. Білка), «О, то в нас то — Чистий четвер, в мертви'х... Ну, у Паску осьо, у четвер. То в нас той день справляють. Ідуть на могилки, і тоде та' як би сьо за вмерших. Все... носили їм волочолно... Ну як — яйця носили туди, і конхвети, і паску обов'язково. І ложать на могили. В нас і заре так ідуть. І на Проводи ідуть. В нас в неділю ідуть і в понеділок ідуть, бо в нас у понеділок Проводи. То так ходять. Раньше було [що обідали на кладовищі], а заре — не. Вже вівели тее» (с. Маринин).

На Проводи («Проводну' неділю», «Про'води», «Розведну' неділю»; «Ну то то вже — як розхо'дица сьва'то») йшли до церкви, за померлими несли хліб, носили на «мо'гилки» паску й крашанки, навмисно залишені від Великодня.

Була традиція колективних трапез на кладовищі: «На могилки но йшли на Проводи. На Проводи колись йшли на могилки, то брали єжу і обідали

там на могилах. А заре війшло (Вже нема того. — В. Г.). Заре но так йдуть по могілках на Проводи. Походять, походять, помоляцца Богу, да й вже тоде йдуть додому» (с. Білка).

В одній із бувальщин чоловік бачив, як померлі на Проводи збираються на трапезу: «Я не бачила тих дедов. Я но знаю, шо батько розказував, шо вун тилькі застав, як ходили на те... на Проводи. То сем'ї готували вечеру і ходили на Проводи вечерать, туди, на кладьбіща. Але ж усе... сєдала родина кругом своїх. Розстилили там вже настульника, там вже сіє продукти, там єли. Ну, не без чарки, в кого була... А вун ску'лясь єхав. Да вже було позно. Ну, то вон же ж знав, шо тамеки таке... дело робіцца. Ну да довйов коней ди й пошов на пашу. Пустив ко'ней ди й пошов туди. Як вон прийшов, то каже, — як я дивлюся — то нема сіх людей: сидять мертвіє, сі, шо повмірали... І, каже, я їм кажу: «Добрий вечор», — а вони мовчать. Ніхто ничо' не каже. Да я, каже, подивівса, але я ж познав, шо... ну, своє ж то люде... То як подивівс — е-е-е... то сьо не туди... Ди й я, каже, — ходу зтуля. (Сміється. — В. Г.) Отаке було. То цьо вун тіки розказував, а я не бачила, я не знаю» (с. Богущі).

Горілки ляти померлим у чарку, за відомостями зі с. Білка, не можна було: «Казали, на те... на Проводи брали єжу і брали горелку, то не мона було в стопку лить горелки, бо вона їм попадає в очі. Таке казали. І заре не лють. Ну, воно... на могилах. Колись же ж так — ішли на Проводи да на могилах єли й пили'. Брали і горелку, і воду. Ну а стопочку там ставляєм на могилу. Да й не мона там було лить горелки, бо кажуть — вона їм попадає в очі. Там стопочка стоїть. На могилі. Ну то то води мона лийнуть, а горелки не мона».

У с. Вітковичі зафіксовано відомості про архаїчний звичай, згідно з яким баби на Проводи танцювали на кладовищі. Після цього нібито вже наставали посправжньому теплі дні: «На Проводи — я знаю?.. Собіралиса... На могилки... Ну, шо хто мав: кашу варили, яйца чи шо... Пшоняну. Любу, але більшинство пшоняну. То наш батько завшей, он був жів сам, синок... До його' бабі збіралиса з коробками вже. Із могилок ідуть усе з тимі коробками, да до нас до хати, знаєте. А батько вельмі соку мав, да таку дежку приготівть уже з медом ба-

бам всім, да знаєте, да музіка, да все. А, Боже, шо в батька там... Ну, вже кажуть — як бабі потанцюють — то сьо вже, вже тепло' стане. Як бабі на могілках потанцюють. (Танцювали на могілках? — В. Г.) Ну, поберутса 'дна з 'днею — да кругом потанцювали-потанцювали, — всьо. Вже потупали, як там тобі баба танцує... (Цьо в недєлю Проводну, чи коли? — В. Г.) Ну — в Проводну недєлю, после Паскі, ну. О, потанцюють, да вже, каже, — всьо. Вже буде тепло'. (А мед обізательно должен быть? — В. Г.) Ну. До батька йшли за тим медом. Баби ішли. (То обізательно треба було занести на могилки меду? — В. Г.) Занести, у кого ... Ну, мо', в кого нема, то й не несли. А так — у нашого батька век пчоли, век меду, риби скільки хоч. [Хлебину] беруть цєлу. Ну, кідають попуд хрестіками' роду, в нас кідають. Роду кожне своему».

Переполовинну середу («Переполову'», «Перепра'вну», «Перепла'вну») називають ще «Крива середа» чи «Градова середа»: «А Крива середа — то то гіньша. То сьо — середа ся вже, шо посля' Вели'кодня, посля Паски. Проходить двадцять п'ять день. (Преполовеніє получаєцца? — В. Г.) Да-да. Крива, да» (с. Бронне), «Градова середа: шо до Паски, а шо посля Паски. Вже та' як би од Паски прошла половина. Шоб нічого... садить не мона було. Шоб не було нічого криве. Воно не хоче виходить навєрха, а йде вже в землю» (с. Поляни). Водночас у назвах серед спостерігається виразний різнобій. За однією з версій, спочатку йде Преполовенна, а тоді — Крива: «Крива' середа, якась Переполова', Крива, Перепра'вна, — то сіє — ходять до цєрки, правицца. Перед Ушєстям, до Вшєстя. [...] (Ну от Крива середа — до коли? — В. Г.) Перед Ушєстям. До Вшєстя шє тиждєнь. [...] (А Преполовенна? — В. Г.) Перед Кривою середою. Тиждєнь. Переполовенна. Тоже в нас правілоє. Сю середу справляють» (с. Хотин). За іншою — спочатку Преполовенна, а тоді — Градова: «То та' як би вже Переплавна середа — то по Пасци, вже на четвєртой недєлі, осьо та середа. То то Переплавна середа, на йой вже, кають, садить не мона. А Градова — то тоже. Потом вона. Вже знов не мона садить на їє, ничого робить. Ну, за тиждєнь од сеї, од сеї середі» (с. Поляни). Кривою середою називали й Серед-

опісну: «Крива середа — то середина посту Великого. [...] Ну таке, я знаю? Люде постят'ть» (с. Поляни).

У Криву середу нічого не садили (розсади, квасолі), бо «у ключки' по'йде». Якщо ж хто садив, не треба було робити зауваження, про що свідчать такі бувальщини: «Я вам скажу, може, сьому' й правда, я не буду казати, а мі туюто... в нас город одьо'. То мі посадили таку добру градку пасолі, в цю се'реду, в цю Криву середу', як ві кажете. А йде сусідка, там во дальшей. — «А-а-а! А шо ж ти, Василю, робиш? (На мене') Та ж сьогодні середа Крива...» — «А, — кажу, — хай ти провалиса». Да коб воно мовчало було, знаєте. Ну. Кажу — може, Крива й неправильно, — [а попробуй тепер] повітягай із земле... І ві веріте, перед Богом кажу, Бог свідетель: повіходило — і тие ключечки — в землю, іде в землю. Війде — в землю, війде — в землю. Геть градка пасолі. То каже, коб воно було мовчала вона, знаєте, шоб пройшла — да й іди ж... А мі ж не знали. Ну але є такий день, є» (с. Вітковичі), «Суха — то така є. І Громова — то є такіє. Переполовенна середа — я знаю, шо таке, шо я сеяла пасолю, в Переполовенну середу, а йшов дядько, да каже: «Чого ти сеєш сьогодні? Сьогодні ж Переполовенна середа». А я кажу, шо вже начала сеять, то вже буду сеять шо є. То я ту пасолю посеяла — то нівіть єдненького стручка не було. Саме листя» (с. Маринин).

Є відомості, що раніше у Криву середу освячували поля: «Ото колись моя... то казали, моя та... шо мой дед... то всьо на цю Криву середу поля висвя'тювали. Ходили в поля. Вон пости'в целий день, бо я кажу — я не святкую цьоє середи, а вони кажуть — о, наш дед крепко святковав. Бо мой дед був колишній, але вмєв читати. Я не знаю, хто його навучив читати...» (с. Бронне).

З Переплавною середою ототожнили на Березнівщині поняття Рахманського Великодня (хоча сама ця назва і не прозвучала): «(А за ту Переплавно шось розказують? — В. Г.) Ну, десь у свети, кажуть, — Великдень. Да. Так старіє люди казали, шо десь у свети — Великдень. Бо як коли-то давно пошли... на речку ходили прать платте (як то тоде казали так), то пливла шкаралупа рекою. Значить, сказали, нільзя, бо десь у свети Великдень. Пливла крашана скарлупа, з яєц...» (с. Богуші).

Загалом будь-які середа і п'ятниця вважалися пісними. Про це, зокрема, свідчить і така розповідь: «Я раз, була середа, а я в коливо печива наланала. А був тут наш родич один, він так подивився, міне нічого ни сказав, а там одному... І чи не мусили?.. Пошов, взяв хліба, і наломав хліба, те коливо забрали, а поставили з хлібом. Значить — була середа — не мона того... В середу були та' як би скоромніє... печиво скоромне було, а треба — середа — треба по'сне. А я тоде така затуркана була, то я... взяли... та' як усе... А вон сказав — не. Середа і п'ятниця [пісні]» (с. Моквин).

У середу не білили, не підмащували глиною: «Десь у середу, в середу не мона було мазати, бо посніє тикіє дні, шоб вже його не чепати» (с. Поляни). Дехто, проте, не робив цього у суботу й понеділок: «А белить — сьо як удовица, то не мона белить у суботу, мазати. А таким мона мазати. А в понеделок — то свет сновавса, то так само не мажут. Ни хати, нічого не мажут» (с. Балашівка). У п'ятницю та неділю не пекли хліба: «Хліба но в неділю не мона пекти. Ну і в п'ятницю, кажуть, не мона, бо по'сніє такіє, моляца вельми вже, пост» (с. Поляни), «В неділю колись не пекли хліб никагда. В п'ятницю не пекли, і в неділю. Колись, я знаю. Но спечи-но в неділю хліба — то вже будеш щодня пекти» (с. Вітковичі). У с. Моквин мотивували заборону пекти хліб у п'ятницю тим, що у цей день «розп'яли враги Ісуса Христа» (с. Моквин). У п'ятницю також не золили: «Кожен день, коли пралося, тоде й золили. Ну, вже в п'ятницю, то більшість не золили» (с. Білка).

Знайомими на Березнівщині були й назви Сухий та Кривий четвер, хоча точно вказати на те, який це день, респонденти вже не могли: «Сухий четвер. Летом десь. Ну, так шось називають, шо Сухий четвер, шо не мона садить» (с. Моквин), «Кривий четвер. Сьо навесне. То вже ми в горо'д не йдем. То вже таке. То картоплі мона садить, да...» (с. Михалин), «Сухий четвер, так-так. Да кажуть — не мона було какарудзи садить чи шось таке не мона було в четвер садить, бо буде сохнуть. Сьо перед Троїцою воно було. Сьо так як до Вшестя. То сьо воно було в таких... половина — сьо середа Переплавна... Переплавна середа і Сухий четвер. Ну то сьо середа, ди й четвер той Сухий» (с. Білка).

На Юрія (6 травня) зранку чи вже надвечір брали варені яйця або крашанки, яєшню-омлет, іноді пшоняну кашу, хліб, горілку і йшли на поле. На полі качалися по житу, «щоб урожай був», «щоб родило лучче», обідали: «То но на Юр'я — то колись ходили. Качаться. Вже качаються по с'єму, пашне. Кажуть, шоб добре росло» (с. Голубне), «На Юр'я? Да. Як був молодим, то ходив. Качався по житі. Це тоже мода така була, да. Знаю я, і заре... і заре молодьож іде. Хо-го! Пляшку даже брали, і за'куску. І йшли качалися» (с. Більчаки).

Принесену хлібину клали на рушничок і застромлювали у неї свічку, яку запалювали в часі трапези. Спорадично качали по житу принесеними яйцями (крашанками): «Ну, колись — то ходили, там... качать яйца по жити чи по... вруні'. Ну, кажуть, на Юрея, то беруть оціє яйца ва'рать, крашание, да йдуть качать по зерні десь там. Ну, так просто покачають. Сьо на Юрея. [А потом] Єли» (с. Хотин), «На Юр'я варили яйця. Да кра'сятъ, да несуть на поле десь. Ну хіба я, думаете, знаю? Не, я не ходила. Но я таке чула. Кажуть — о, сьо'дні Юрей, тре' яєц зварить. А на'шо їх варили? Чого їх варили? То я вам не скажу» (с. Більчаки). Інші качали по полю хлібиною: «Ві'іміє сорочки, фартухи вішіваніє. Брали пляшку, да хліб, да на жито (отакево жито), до по'йдем, да покачаємса, да хто любіт — да сели, да віпіли, — да й додому. [...] [Яйце по полю] Качають, качають. [...] Ну, так само і хліб [качають]. І хліб тего... та вже його єдятъ» (с. Балашівка). Шкаралупу від принесених яєць чи навмисно залишену шкаралупу з великодніх крашанок закопували на полі (побутувала також традиція окремо варити на Юрія крашанки). Подекуди з цією ж метою залишали від Великодня і кістки з освяченого м'яса. В інших випадках на полі лишали усього потроху від трапези: «На Юрія то вже беруть яйца ва'ратъ, да беруть хліб, да беруть ше шо. Да в кого є, то й ше шо віпіть, піва чи шо. То вже там сядаютъ на жіті, да поедятъ, да там положатъ хлєбця', да вже йдуть дудом. [Яйця] Качали. Ше й казали колись, треба самому качацца. [...] І хліб ложатъ [як йдуть додому]. Ну, шо еси там, то положіш: і соль, і, може, яке і м'ясо, шо еси, яйца. Вставляли. [...] Чи то шоб воно родило, чи шо, — то я не знаю» (с. Балашівка).

Наведу ще декілька свідчень про цей колоритний звичай:

— «Ходили на Юр'я яйца варили, хліб брали, ішли на поле. Я колись з цією сусєдкою: нам уже матери поварили яйца, ди ми йшли качацца, [...] да там — на жито, [...]. Да покачаліса, да посядали, да пуєли, да пушли. Ну, шоб урожай був» (с. Поляни);

— «Юрей — ходили качацца, яйца... з яйцями ходили, з гарєлкою ходили. Ну, варили яйца, да по'йдуть туду на поле, да посадають ві'ють тамеки, поедятъ тие яйца... Таке на Юрея колись було. Ну, домашніє, все, в кого' поле. Вся сем'я йде, як уже в ха'ти є. Хто хоче — йде, хто не хоче — не йде. Хто ходив — той качавса. І чоловіки' качалиса. Шоб воно родило лучче. Тамеки ки'дали на поли ту шкаралупку. І свячону, колись оцьо на Паску як сьватили яйца, то тоже ту'скаліс. Теперєки то вже не бережуть, а колись то берегли, носили закопували на поли» (с. Поляни);

— «Берем гарєлку, беремо закуску, беремо все, да збіраюцца такіє оньо молодіє, і старіє, — якіє вже... Канєшно, старє не пойд... але й старє всу-нецца, да й там гудє шо-небудь. Да збіраюц, да п'ють, да танцюють на тому... Геть і музика, — гармоніста якого взьмуть, чи баяніста, чи шо. Танцюють — до впаду, понапіваюцца. (А качалісь по полю? — В. Г.) Н'а канєшно, на жити» (с. Вітковичі);

— «По житу... ну, варили кашу, яїчню пекли таку, амлетом. І віносили на посєв, і там сємньою сєдали і обєдали. І яйца варили. Крашанки робили. [...] Ну, качали тако кругом того... Скрєзь же ж не будєш, бо вже ж посєв вже великий. Отако прокачають кругом теї коробки, з якоє принєсли' тие харчє. [...] Ну то хлєб... При всєх торжєствах хлєб беруть. Ну, роблять гнєздо, свєчкою продушуютъ, і втикають її. Як вечерають в полі — значить, свєчка горить. Рушник такий самотканій. На рушнику» (с. Богуші);

— «Ходили на жито. Качалісь, вечерали кєлє жита. Напечуть яєчні, добру вечеру, да при'йдуть до жита, да сядуть да попо'ядятъ добре, і ходили вже на Юрей, була... такий закон, шо ходили на поле, на жито ходили, — качацца, казали. То хто там... хто качавс, бо бояліса пом'ятъ його, але повєчерають да йдуть додому. [...] Яєчня обі-

зательно. І не така яечня, що так, як топіру, а така — у каструльці чи в горшuku, да спечена у пече, спечена не на сковороді, а в пече... (То таку тільки на Юрія робили? — В. Г.) Да. [Яйця] Ну, то такі некрашание. Варили. [...] По житу [їх] качали. Шоб жито велике... врожай був, шоб жито велике росло» (с. Богуші);

— «На Юрея ходили в поле, по полі, дивіцца на врожай. Да вже тамечки люди збіралися да сядали, і горелку брали, і пироги, і все, — да й там гостювали. Яйца качали тіє варение. Наберут яєц, да й тоді вже качають яйца по полі. Крашанки варять да тимі крашанками... Уже як я стала хазяйкою, то мі так не ходили» (с. Бистричі);

— «На Юр'я колись, казали, на жито качацця йшли. То варили яйца і кашу. Єли, ходили на жито. Каша пшоняна. Поєли тие яйца. Покачались самие, і по житу покачали. Колись таке було, я знаю. А шкаралупки там встаюцца, в жити» (с. Білка).

У с. Білка освячували на Юрія сіль, яка призначалася коровам: «На Юр'я правіца, то несеш соль і воду. Свя'тить. То сьо вже ту воду і соль — посолиш ди й даєш корові пить, на Юр'я». Подекуди корів виганяли на юрієву росу: «На Юр'я — то віганяют на ро'су. Ранесенько, шоб ходила по росе, то я то знаю. І зарез...» (с. Маринин). Побутувала й традиція перед вигоном на пашу для запасування обрізати коровам хвости: «То на Юр'я запасують. Хвости одрезують коро'вам» (с. Бронне), «В нас то кажуть — на Юр'я, як гоним на пашу, знаєте. На Юр'я. Рєжуть хвости і на пашу віганяють. А чо' воно, я знаю?» (с. Вітковичі).

При вигоні корови на пашу на Юрія, як уже згадувалось, широко використовували свячену вербу (див.: «Вербниця»). У с. Балашівка на Юрія перед порогом хліва клали посвячену гілочку верби, серп і ткацький нит. Вербичка — для того, «шоб нічого не зашкодило корові», серп — «шоб відьма не могла підступіть до худобіни», а нит — «шоб корова плелася додому із паші» [6, с. 64].

Щоб відбирати від чужих корів молоко, відьми на Юрія начебто збирали росу, ходили по хлівах у зміненій подобі: «Була оньо баба по-суседськи, нема їє вже тоже, — то ходила у пелену збирала ро'су. По стежці. То я зловів їє. Да зругав, да й пошла. На Юр'я, перед Юрієм» (с. Більчаки), «Казали,

шо ведьма може' перекинуцца. Колись мати казала, шо на Юр'я ведьми ходять — і корови доять, і...» (с. Бистричі).

Громадському пастухові на Юрія належала винагорода — «за'манка»: «Ну, на Юр'я давали ми таку... називалась — за'манка. Цьо обізательно вже дають. То в нас були громадськіє пастухи. Ну, кожний віносив і... даніну ту. Шо мало бути: яйчок зжарать, сало піджарують, отакево, і хлеб. Або таке — здобне шось...» (с. Богуші), «Ну, пастух даже є і свой. І жене худобу на пашу, то дає мати чи хто... Ну, то особенно на Юр'я. Даже на другий день Паски, тоже таке. Так, виносить їму. Хлеб, кобасу, — шо» (с. Більчаки), «В нас, як я знаю, яке то було свято, як я перший раз виганяв пасти корови? Цьо перший день виганяєш пасти корови, і там вже — толоку — доять корови, і то вже зносили мені єжу таку, да й таке да все, вже проважають його. Шо є найлучченке — то то віносять єсти» (с. Маринин).

Про день Юрія зафіксовано приказку — «До Юр'я треба, шоб сено було і в дурня, а на Юрія подавай і вілки' похавай» (с. Богуші).

Якщо навесні довго не було дощу, замовляли у церкві відповідну відправу, обходили поля з процесією: «Батюшка вже правіть, шоб дощ пошов. І собрание — моляцца до Бога, щоб Господь послав дощ. А що ж так людина зробить? Тра' до Бога обрацацца» (с. Бистричі).

У давніші часи, водночас, як ще добре пам'ятають респонденти, дощ викликали вдови: вичищали криниці, сипали до дев'яти колодязів освячену на Великдень сіль чи свячений мак, дев'ять горошин, протягували плугом поперек ріки, «орали село» («гулицу») від однієї фігури до іншої або утворюючи хреста, просто переорювали дорогу чи «виспу»: «То йдуть до церкви, сесійою йдуть, одправляють. Ки'дають — дев'ять горо'шин тре' кинуть... комусь зайти, у колодязь, шоб ніхто не бачив, ше до сход сонця, то кажуть, буде дощ. Ки'даєш: дай, Боже, коб дощ попадав» (с. Голубне), «Удовиці брали плуга да речку орали» (с. Моквин), «Як осьо на'ть уже в нас, то вже як дощу не було, то кажуть — хай вдовиці село го'руть. Ну як го'руть — беруть то'го... плуга, і горуть од сеї фігури до теї фігури. А оне' в ко'лькось-то коло'дязов соль свячону сипали. Чи мак. В дев'ять коло'дязов тре-

ба сси'пать» (с. Бронне), «Гулицу перегорували. Три жінки запрагаєцца у плуг. Две тягне плуга через гулицу, а една вже керує. Да вже перего- руть так і так, хрестом...» (с. Яринівка), «Ко- лись — то горали плужком... баби запрагаюцца в плужо'к да й гору'ть виспу. Ото над водою, де ви- спа така, песок. То... Або — правицца в церкві. [...] Майбуть, шо вдовици. Запрагалися да й тяга'ли цього плужка по сьой виспі, шоб були дощє. І — в церкві правицца за дощі» (с. Хотин), «Бувало, роки', шо нема... целе лето — суша — нема ничо- го. То брали чесние вдовици. Чесние... Не мали об- щини ния'кої з мужикамі. Ди й беруть плуга, сьо- го', шо горать коньми. Плуга беруть і ідут на ві- спу, отуда в нас, оньо до гозера, до рекі, там віспа є. І берут ту віспу, запра... но не до пари. А чо' не до пари — хто його знає? [...] Те — дев'ять, чи п'ять, чи... Ну, не до пари в'обшїм, скіки вже збе- руцца їх, сіх молодіць такіх чесних. [...] О, ди й берут тие гору'т, а една за плугом ходить. І... ну, се, то, може, й правда. І знаєте — і... хоч пок- рапає — то дощ пуйде. Да» (с. Вітковичі), «Ну, казали колись, як дощу не було, то віспу горали. Две бабі, брали да віспу горали. Це в нас в Коло- дязному. Тут я такого не бачила. Вдовіци, вдовіци» (с. Колодязне), «Є. Д.: Як нема довго дощу, то я знаю, колись мати моя покойна... Цьо на Мако- вея свя'тять зілле там всяке таке, цвети, ну, і головкі маку такі. Як нема дощу — треба взять оцю одну маковку — сьо в две чи в три криниці потрошку всипать. Я таке сипав, то дійсно воно таке справлялось. Через пару день — вже й дощ. А чи воно цьой мак помагав, чи воно само собою йшов дощ? Н. Д.: Або в нас, колись, я знаю, шо вдовици такіє збиралися да виспу горали. Жінки, які живуть без чоловіка, то кажуть на їх удови- ці. Є. Д.: Запрагаюцца в плужок, і одна вже управ- ляє тим плужком, гору'ть цю виспу, скільки там вони її гору'ть. Кажуть — через пару день вже й дощ. А заре — то там вже в церкві особливо, мо- лебїнь заказують, вже такево, там вже батьош- ка править, шоб дощ був» (Н. Д. зі с. Маринин, Є. Д. зі с. Білка).

Як правило, для викликання дощу збиралося три чи дев'ять удовиць. Удовиці мали бути «справедли- вими», а не такими, що знаються з іншими чолові- ками: «Шоб удовица — справедлива вдовица. Не

така вдовица, шо тамеки — за мус удовица, — і не вдовица. А шоб справжня вдовица. А є і такі, шо вдовица щитаєцца, але...» (с. Бронне).

У спрощеному ж варіанті мак до колодязів сипа- ли будь-які жінки: «Колись було таке, шо ходи- ли процесією, батьошка з певчими ходили співа- ли, по полю. Обсв'ячували, шоб дощ падав. А по- том я'кось, я знаю, казали, шо свячоний мак (осьо на Маковея свя'тять, зара то нема того маку, бо не дають цього'...), то сипали в колодязє'. Люба жінка. В три коло'дязи або в сем коло'дязьов. І пуйде дощ» (с. Білка).

Низку польових записів з Березнівщини про ви- кликання дощу опублікував також Олександр Ва- сянович [14].

На «Івана Довгого» (21 травня) традиційно сія- ли огірки: «А, ну то на Йвана... Йван Довгий. До вгуркі сеяли. Зробім градку... А вже Іван, отак як сьогодні — зробім градку готову, а вже взавтра Йван Довгий. То вже собі по той готовой градці гуркі посеяв, посеяв, да закрів, да й усе. То се До- вгій Іван — називавса. Шоб гуркі довгіє росли» (с. Балашівка).

Про день Миколи (22 травня) побутують приказ- ки: «Микола — паши навкола» (с. Балашівка), «До Миколи николи не стрижи 'вечки і не сій гречки. Бо 'вечка здохне, а гречка змерзне» (с. Богуші).

На «Вшестє» не можна було прати прачем: «До Вшестя не мона було прачем прать. Ну, бо шось-то... я не знаю шо, но ка'уть, не мона було до Вшестя прачем прать. До так веником оно зме'тали поло'тна. Полотна' колись багацько на болоти вістилали. Шо нема де прослать — толь- кі було сіх поло'тней. То веником зме'тали. Бо так де-небудь сонце прісмажицца, де й... змівали ті, веником зме'тали. Знов — на ро'су вікідали сьо полотно» (с. Поліське).

У с. Бронне Вшестя називали «пастуховим свя- том». У цей день коровам одягали зелені вінки: «О-о-о! То сьо — на Вшестє. Є Вознесеніє, свя- то, перед Ушестям. То пастухове свято. То од Вели'кодня до Вшестя — сорок день. То справля- ють сорок день то'му... шо то Ісус Христос ходив по землі. Од Великодня до то'го — сорок день. О. І вон на Вознесеніє на небо полетев. То на Вшес- тя. То в нас і заре венки коро'вам чепляють. Ну, пастух. Пастухове свато — називаєцца. І березою

даже венки і плетуть. О. Да на роги почеплять, да вже мусить виносить хадзяїн могорич. Черга, ну, кождий день пасе ж гинчий. Але комусь прийдеться пасти в той самий день. То й чепляють венки. Ну та й віносять. Там — чекушку винесе, там шось то'го... І цього року оньо чепляли. Яку корову можуть половить».

На **Зелені свята** «убирали» хату — ставили на вікнах, стелили по долівці, іноді й на дворі «кле'чанне» — «лепеху'» (так цю рослину, айр тростиновий, називають у більшості сіл району, водночас у с. Богуші її знають як «тата'рку», у с. Моквин — як «панни'», у сс. Бистричі й Більчаки звучали назви «пищавки'», «піщавки'»).

Надворі, «шоб гарно було» (адже «Тройця — Зелене съвато»), маїли липою, березою, кленом; обов'язково маїли ворота. У деяких селах березові деревця вкопували перед порогом, по одному, два чи три з кожної сторони: «На Тройцю? Клен, липа, лепеха. І по землі, і на вікнах ставляють І березки' ставляють тако. То так як би кажуть — Зелене съо свято таке, да й через те вже ставляють. Березки' — прив'язували до штахет. Две берозкі тако. Две-трі. Три берозкі, бо съо Тройця» (с. Більчаки). У с. Бистричі берези не використовували, зате маїли в'язом: «Зеленню все. Се Зелене свято. В'яза, піщавки'. Тіє, шо сво'йськіє піщавки', ходили да рвали. Бо кажуть, шо Сус Хрістос... Я — на дворе тако поза вокнамі, все так встром'яли, шоб було зелень. І липа. Берези — то не. Липу, в'яз. Мо', хто шо знав таке, то, мо', вкопував. А я такого нічого не знала». Подекуди липою і кленом маїли також поле («для урожаю»).

Лепеху за тиждень збирали і зберігали, щоб мити голову, коли болить, щоб купати малих дітей, особливо після висипки: «Коренне рвали з лепехи свої, каїр, то мили голови. Коси як випадають, вельми лезуть, то мили» (с. Білка), «Голову мона мить больну, і во — кадовб, капусту кришать... [...] То для того, шоб не мав такого запаху, то ки'дають тако потрошку. Розпарують тако камень, у плитє, ки'дають камень, лють гарачу воду, кипяток, і ки'дають це. Те й так пахнить оцєво» (с. Моквин).

Освячене на Трійцю зілля використовували у випадку похорону: «Бо як умре людина, то тра' лепеха'. [...] І в подушку тра' вкласти, і в труну

вкласти» (с. Балашівка). Також освячене троецьке зілля разом із свяченою водою закладали під фундамент на місце покутного вугла при закладах хати, — «для пустого», як оберег.

По гіллячках липи примічали: «Якшо довго липа, значить, буде мокре лето; якшо липа зразу сохне, значить, буде сухе лето» (с. Моквин). Гіллячки трималися до понеділка тижня після Трійці, «Як пойдуть русалкі, тоде щєно прібірають» (с. Богуші), або доки не посохнуть, а тоді їх «треба так спалить, шоб ніхто по їх не ходив» (с. Поляни). Гілки липи подекуди зберігали «від чиряків»: «А тоде, липа вісохла, да колись держали: чираки, вавки, — розпариш кладеш до ноги чи до руки, то воно вітягує, оте, да» (с. Балашівка).

З лікувальною метою використовували й троецькі берізки: «Ті берези, з голля, то кажут, воно добре варить, о, да 'д кашлю парать да п'ють» (с. Балашівка).

У деяких селах осикову гіллячку застромлювали «у пашню»: «Осику, то я знаю, шо ставили завше у те... съо перед яким святом... перед Тройцею — у пашню. О. Ламали осову голлю — і в пашню ставили, і у хлєве, у двері, втикали осику» (с. Яринівка). За аналогією з купальськими звичаями, вона, очевидно, мала виконувати оберегову функцію. У респондованих селах вважають, що на такому полі не ритимуть кроти (чи ведмедка): «То то встромляють госину на полі, шоб точка не точила землє» (с. Балашівка). Також осикою оберігали худобу від відьом: «Ну то Русальний тиждень — то в нас затикали на Русальном тижні, як начинаєцца, то затикали осину в двері, там, де корова стоїт, де свіні, шоб ведьмар нічого не зробив, шоб ведьма ни пудийшла» (с. Михалин).

Тиждень після Трійці — це **«Роса'льний тиждень»** («Роса'вний тиждень», «Роса'лка», «Роса'лница»; рідше «Русальним» називали «Дєдови'й» тиждень, тиждень до Трійці).

Подекуди на початку Русального тижня обходили поля з хлібом: «Ну, колись брали хлєб і ходили кругом пашнє. Брали хлєбину у хусточку і ходили. А чого ходили, то я вам не скажу, чого ходили» (с. Яринівка).

У Русальний тиждень нічого на городі не садили і не сапали: «Ну то о — Русальний той [...], якшо є от капуста в городі, то вже той тиждень чепать

її не можна. Вже як проїде Русалка (ну, вона з понеділка до понеділка), як вже в понеділок вона відходить, то вже в вівторок [...] можна і капусту пудсапувати, полоть» (с. Моквин), «Русальний тиждень — якраз у той тиждень, що Трійця. Я знаю, що все мона було робить, оно, шось мати казала, що не мона було садить капусту. І не то... але й сапат' не мона єї, іти, в'обшем, у капусту не мона» (с. Маринин).

Саджаючи квочку, розраховували, щоб курчата не вилупились у Русальний тиждень: «От, колись казали — квочку як посад... виходить на... курчатка виходять на Росалном тижні, то кажуть, що росалка позабірає. То я'кось у ступі товкли трохи їх, тіє курчатка, шоб не забрала росалка (Сміється. — В. Г.). Но а тако — ступі були колись такіє, що товкли пишно. То сьо вкінуть да тако трошки поплещуть, поплещуть по їх — шоб росалка не забрала. То таке, такі обічаї, казали таке. Я знаю?» (с. Білка).

У Русальний тиждень категорично заборонялося закладати хату: «На Росалку не мона було закладать. То треба було раньшій робить, шоб закласити, шоб вже... ну, до Росалки. Бо таке більшіство — коли попадає, тоді націнаєш робить. Але більшіство то таке казали, що на Росалном тижні не мона. А посля мона. До Росалкі мона, посля Росалкі. А хто його знає чоґо? Може, росалка буде ходити, чи шо?» (с. Білка).

Низка заборон Русального тижня пов'язана з уваленнями про русалок. Це, як вірять, дівчата, рідше хлопці, що померли або втопилися у Русальний тиждень; іноді — усі померлі чи народжені у Русальний тиждень, без огляду на стать чи вік. У Русальний тиждень русалки начебто «виходили з могилок» і ходили у житах, плескались у воді (Рідше русалок співвідносили з періодом квітвання жита, зі жнивною порою, святами Купайла, Іллі чи навіть Спаса). У понеділок тижня після Трійці, на Розигри (ця назва знайома респондентам у сс. Бронне, Яринівка, Вітковичі, Богуші) русалки нібито «там, де вони взялись (тобто з могилок. — В. Г.), — туду йдуть. Сьо ж вони мертвіє тие» (с. Поліське).

Остерігаючись русалок, у Русальний тиждень не ходили у жито й не купалися (щоб русалки «не залоскотали»), не підмащували глиною, не мили у хаті, не прали (щоб «не замазат'», «не замочит'» русал-

ки), не білили полотна (щоб русалка не «посцяла»). У с. Бронне «своім» русалкам лишали одяг у клуні, — згідно з уваленнями, на ранок він виявиться мокрим. У багатьох селах вірять, що коли хто на Трійцю засне вдень, йому русалка «мешка натягне» (цілий рік людина ходитиме сонна). У такому разі треба було лягти спати й в обід на Розигри.

Свята **Дев'ятуха** і **Десятуха** (як і **Сьомуха**, — с. Вітковичі) респондентам знайомі, однак вказані свята пов'язують винятково з досяганням ягід. Водночас помічними вважали ягоди, зібрані на Купайла: «Колись по ягоди йшли, то то на Яна. На Яна по ягоди йдуть. Помочніє. А сьо на Дев'ятуху, на Десятуху — то не» (с. Балашівка), «В нас кажуть, що на Десятуху — або є десять ягоди'н у лісі, або нема не єдноє. Ну, така приказка. Шо або вибрали люди, або щено десята спела. Ше або поспело десять, або остолоса десять, а тіє вибрали люди» (с. Маринин), «Ну то сьо воно ото заре, посля Трійци, осьо Десятуха і Дев'ятуха. Кажуть, дев'ята ягодина була спела. То ходили по ягоди вже. Дев'ята ягодина спела, десята ягодина спела. То се ходили по ягоди. То се казали — Десятуха...» (с. Білка).

На **Івана Купайла** («Яна Купала», «Івана Купала», «Яна», «Йвана»; 7 липня) дівчата виготовляли спеціального букета з квітів, будяків і кропиви — «ведьму», «купайло» — і увечері на довгій тичці з піснями несли його до місця святкування за селом, обороняючи від хлопців: «Ну, як празнували... Казала мати, якщо просо віполете, то підете на Івана Купала, справлять. То мі пололи добре просо целый день, шоб пойти увечері, да рвали всякі зелля, кропиву, колюхи', — і вбірали таке купайло. А вже ввечер віносимо його і співаєм. А хлопци рвуть, да вже попарать руки, колюхи позаганяють. Порвуть хлопці, да й шо з їм там робили...» (с. Маринин).

На місці святкування біля води «палили купайло» (вогнище; за відомостями Т. Гунтік, у с. Бронне призначену для спалення конусоподібну споруду з сухого ломаччя називали «дідухом» [12, с. 138]). Бавилися, стрибаючи через вогонь, дівчата ворожили на майбутнє заміжжя за пущеним на ріку вінком із запаленою свічкою. Поганою ознакою було, якщо вінок потоне: «І там така вже жінка була, девчина вона, жила там, — як вона взяла — тоже по-

ставила свечку, і зайшла тако в воду, і там тие молодиє пішли, і пустили на те, де тече вода. Вода — попливе, те пливе туд, те туд, і співають. А з теї девчини — як пустила, то так як метр од єе одплив, і крутица, крутица, крутица, крутица, — і пошов на дно. Каже — вже моєї пари нема. Вона й не пошла замуж. То вже десь померла їє пара, думаю, якийсь ходив хлопець» (с. Поляни), «На Яна через огонь плигали. Вінки — ну як. Шоб хлопці ж не бачили, не знали. Сплетуть, то — то мей, то цеї девчини, то другої, — кідають на воду. Ну а не знають, який ж то хлопець во'зьме. Тоде вже, як цей хлопець взяв вже, зловив вже того венка, наклав, — а девчина позна'є, вона ж його плела. [Як потонув вінок] То погано. Значить, вона не вйде замуж, помре. [Як хлопець узав вінка] Ну, йде до девчат, да й рогочуть, отаке. Кідаюцца тим венком. О. Вже знає примерно, чий то венок» (с. Голубне).

По завершенню святкування обрядового букета палили на перехресті або топили у ріці, дехто ламав гілячки з нього і вдома кидав на огірки, «шоб гурки родили». Одразу після знищення обрядового атрибута нерідко «втікали од відьми»:

— «Йа на Яна жита нажала» — отаке колись співали. Як вже носять цю ведьму. Се на Яна, на Яна. Оцей букет як носять. Ну то казали — сьо ведьму та' як носят. Ну, така приказка була» (с. Поляни);

— «Прамо — букет — ди й всьо. Купайло. Купайло — казали. На тичці... На таких голька'х. Ну, я казала — як коровай печуть, так? Ото таке робили і те купайло. На таких голька'х робили. Вбірали тие гольки', і йшли співали з тими гольками. Хлопці, девчата — з того кінця, а з цього кінця — тоже так. Да й вже на мосту' стречались, вже там огонь клали, вже там скакали, вже там шо хоч робили. Ну, на дорозі, на дорозі» (с. Михалин);

— «То на Яна ведьма... Колись ми на Яна — тоже розкажу я вам зара — вже мій був [хлопець], я була, хлопці покачали скати, туд, а ж до ставков, і на обочину скачали, і ми все з пе'снями, а нас, мо', двадцять чоловік... Ну, і подпалили, хто стрибав, хто не стрибав через той огонь, — треба од їє втекать. Ну, такий хлопець здоровий: вона почепилася з одного боку, за руку, я — з дру-

гого. І бежимо! Ну, каже, буде тебе ведьма. Будеш ведьмаром. До сьо таке» (с. Поляни);

— «В нас були таке жінки, то в нас ше роблят купайло. Ото шостого числа ввечері збираюцца і роблят таке того і ходили палили купайло. То вже повмірали тие жінки, то вже в цьому році не було. Нихто не ходив. Букет, несуть там кветки. Колись ше, я знаю, в нас — то ще й свечки светили. Вбірали таке того, і вже несуть і співають. [Потім] Палили. Ведьму. Називаєцца воно ведьма. Несуть купайло, а посля' його па'лять і скачуть через вогонь. Ведьму... Вже спалили ведьму, всьо — вже не буде ведьми. І співають: «Хто не вйде на це диво, шоб руки-ноги поломило» (с. Бронне);

— «Мі, наприклад... в дитстві я вчаствовала, подростком таком ше я вчаствовала. То шо — ми по-колишньому робили. Ми збірали две тички таких грубих, з дерева, з берези. На тие клали поперечки. А потом ми всеке зелле чепляли до... вбірали ту... Ми вбірали — ведьму — то називаєцца. Ведьма була. Ми чепляли всяке зелле, всякі внучі чепляли помазаніє — сьо ж догана ведьми була. І щотки', — ну, шо на'йдем таке. Шо люди вікидають — все прив'язуєм до сеї... на сю... носилки сіє. Ну і, значить, прикрасим вже сим зеллем всяким, і йдем вулицю, і співають: «Ведьма 'блезла на дуб лезла [...]» Сьо так ведьми співали. І несем до речки і ки'даєм в реку'. Ки'даєм в речку, і ся ведьма, значить, попливло се все. Тобто був такий обичай, шо ми зобрали се нечисте все, кинули в речку. Попливло воно. І — націнаєм бегти до села. Хто перший прибез — тому' харашо. А хто останній — кричимо — «Ведьма!» Кажемо так, шо ти ведьма, бо ти осталася;

А посля, наступає вечор, то вже по-парадному вбіраюцца все, хто в шо може, — там вже на якійсь поляні пуд лесом (обічно — пуд лесом), там вже хлопці розкладають вогонь, роблять дерев'яну колиску, таку велику. То так гоїдалиса, шо страшно дивицца. Ну, канешно, пару інвалідов получілось із того (Сміється. — В. Г.). І там уже хлопці огонь кладуть, ходять водять хоровади сіє вже круго'м, співають, танцюють, а нареиті вже хлопці посадають круго'м вогню, а девчата плетуть себе венки. Кажда сплетає себе венки, посля того — погуляли, потанцювали... А там,

шо топір розказують, шо через 'гонь скачуть — те все личне було. Ми через 'гонь не скікали. Шо ж: огонь такий — лома' запа'лить — да шо? Шоб скікнув да спйокс? То толькі для того, шоб було відно', по кругу. І потом всі ідемо з якімись там музи'ками до речки, і хлопци десь там далеко сидять, а ми там напротів води — пошли вже, сії девчата. І кажна свого венка позна'чить, і кажна вже пускає його на воду. А там сидять вже десь хлопци ловають ціє венки. Потом приходять до девчат — кажна свого венка познала, которий, і вун йой накла'дає на голову, і всі йдуть розходяца по домам, і всьо. Ну шо то значило? Казали, шо за того замуж пу'йде. За того' чи не за того' — хто його знає, чи йшли? [Як зловив] Ну то вже на голову приньос і поклав, венка. А чи брав, чи не брав — всякого було. То таке було. От такіє прикмети були» (с. Богуші);

— «Раньше — то вельмі гарно було. Вже збираюця старшіє люди, молодьож, роблять купайло таке, нарвуть кропиви, нарвуть чого-то всякого такого, свечки робили, светили свечки, і цією дорогою вельмі гарно йшли співали на цього купайла. Отам в нас є речечка, да при'йдуть туди поспевають, да й ки'дають на воду його, а хто вхв'ятить, да на гурки' носили, шоб гурки родили. [...] Оце так: наша — ся вулиця, йдуть, старшіє жінки збиралися; там — та вулиця, збиралися. І так: тіє столя йдуть, тіє столя, і сюди на центр. Тут вони постоя'ли, поспевали, і теє купайло несуть в воду, шоб не пріходила ведьма зроду. Так як співали: «Кину купайло в воду, шоб не пріходила ведьма зроду». Да й себе йдут гуляють, спевають. (А вогні колись палили? — В. Г.) Да, палили. О оцьо казали, шо один хотів кава'лір десь перескочить, да впав да й обпекся геть» (с. Моквин);

— «Ну то сьо на Йвана Купала тоже — беруть сіє рвуть кветки... Я знаю, сьо як я була мала, то я ходила. Тако вже сіє старшіє девки йдуть, а нас, меньчих, поставили попере'ду, да й ми, меньшії, несемо купайло, а вони ззаду співають сіє всякіє песне'. А потом хлопци вибегають да одбирають це купайло од нас. То цьо там колюков понатикають, цьо кропиви, шоб попалили руки трохи. Такий просто букет, ну. Такіє кветки, а по боках колюков понатикаємо, кропиви — шо хлопци будут одбирати. [Потім] Кі'дали

в воду. Кі'дали в воду, ди й воно попливло. [Як кинули] То втекали, аякже ж. То ж хлопци доганяють. Кажуть — ведьма зловить. Вже як колись, то як ми носили це купайло, то цьо як занесем до речки, і кинемо в речку, і тоде втекаєм додом, — тоде огоньов не клали. А зара вже — назбирають тих скатов всякіх, да вже несуть на гору осюдиво в нас, да запалять тие скати, да й там вже співають. Але заре вже ніхто не йде» (с. Білка).

У с. Моквин різні кутки села ще й мірялися, «чие купайло викше»: «А раньче як — беруть з однеї сторони села зроблять купайло, [да з другої сторони,] да прийшли на перехросток, да його догори — чие ви'кше купайло. Ото кветок пучок такий з'яжуть великий, як сноп, да піднімали на тичках, да чие викше. Да потім злучили, і за село несуть його, да спа'лять, да й все. Там же ж хлопці скатов, дров натягають, да спалили, да й все. [...] Ну, два кутки. І на перехросток. Да принесли, да... Колись то тово, як в Моквині вже, біля нас палили, сюда в Бродок, як ми кажем, кида'ли це купайло. Ну, в речку. Не'сли із центра, і не'сли із цієї сторони. А тут його піднімали де й в речку кіда'ли».

У часі купальського ритуалу співали спеціальні купальські пісні:

Наша ведьма (2 р.) на дуб лезла,
На дуб лезла, кору гризла.
З дуба впала (2 р.) — кореня кусала,
Шоб тая ведьма не дождала.
Ой хай пада'є, (2 р.) нехай знає,
Хай купайла не збірає.
Мі купайло (2 р.) накупаємо,
На друге лето заховаємо... (с. Білка).

Ведьма 'блезла (2 р.) на дуб лезла,
З дуба впала — коренне копала.
Ведьму носили (2 р.) — ізлякалас
Да й за пічку заховалас.
Як не вийде (2 р.) на се й диво —
Щоб руки-ноги поломило (с. Богуші).

Сьогодня Купайло, (2 р.) а вавтра — Ян,
Кинув чорт ведьму через баркан.
Стара ведьма (2 р.) корови пасла,
Назбирала горщок масла.
Горщок масла (2 р.), дєжку сиру,
Да й понесла свойму сину.
Стара ведьма (2 р.) на дуб лезла.
Й на дуб лезла — кору гризла.
На дуб лезла (2 р.), кору гризла,

З дуба впала — коренне копала.
 З дуба впала, (2 р.) коренне копала —
 Чужі корови чарувала.
 Хто не вийде (2 р.) На се диво —
 Щоб руки-ноги поломило.
 Ведьма не вийшла (2 р.), дочки не пустила, —
 Ото ведьма справедлива (с. Бронне).

Сьогодні Купайло (2 р.), а завтра — Ян,
 Кідай, чорте, ведьму через балку.
 Кидай, кидай (2 р.) — нехай знає,
 Нехай спору не дбірає.
 Хто не вийде (2 р.) на Купайло,
 Щоб руки-ноги поломало.
 Ведьма не вийшла (2 р.) й дочки не пустила —
 Ото ведьма й справедлива (с. Михалин).

Ведьміна дочка (2 р.) корови пасла,
 Назбирала горщик масла.
 Горщик масла, дежку сиру,
 Да занесла свійму сину (с. Поляни).

Кину купайло в воду,
 Щоб не приходила ведьма зроду (с. Моквин).

Молодая, молодая молодице,
 Чо' ти не йдеш на йулицю?
 На купайла подивитись?
 Бо лихого, бо лихого мужа маю,
 Да в комору зачинає.
 Да в комору, да в комору зачинає,
 На купайло не пускає.
 А в коморі, а в коморі — й вікна-двері,
 Мені видно кавалери.
 А в коморі, а в коморі окенечко,
 Мене видно купайлечко (с. Білка).

По том божи да й огонь горить, —
 На селечко все полом'єчко.
 Й на селечко все полом'єчко —
 До дівочки й у гокенечко.
 Там дівочка йувмивалася,
 Рушничками йобтиралася (с. Вітковичі).

У ніч перед «Яном» застерігалися від особливо активних у цей період відьом: «Відьмарє — ну, саме на Яна. То осьо їхне» (с. Голубне). Для цього повсюдно застрикували у двері хліва «преч» (обереги) — осикову гілку чи жмут кропиви, а в зруб чи на заціпку дверей — серпа. Дехто осикові гілочки застромлював «і в хлеве, і коло хати, і по воротах, і на городі, на полі, на кожному загоні осіку втикають сую, — словом, щоб нияка та... ну... ведьмацтво не

доходило», «щоб ведьма не забрала города і молока не брала». За відомостями Т. Пархоменко, осіка захищала не лише від відьом, але й від русалок: «щоб русалка не вийшла в хлів» (сс. Балашівка, Поліське) [6, с. 85].

Як і при першому вигоні корови на пашу, у с. Балашівка напередодні Купайла клали на порозі хліва ткацький нит: «як яка корова завідьмарина, то та не перейде — стане на задні ноги, буде ревти» [6, с. 86].

Схоже, як на Юрія відьми збирають росу, так на Купайла вони набирають з різних колодязів води: «В нас суседка була. То мой старий не знав. Да каже — шо цьо вона робить? Да каже — воду з усех колодезов носить. Кажу — бо сьо'дні, кажу, вноче буде Ян, то вже мотаєцца. То вун каже, я б... брала в нас, — то я б копня'ка дав би йой (Сміється. — В. Г.)» (с. Богуші).

У с. Богуші зафіксовано уявлення, що на Купайла відьми збирають трави: «Трави в маю собирають. Добріє трави. А на Яна — ведьми' тольки трави собирають». Загалом же люди у купальську ніч до лісу не ходили, адже там «сю ноч таке лазить, повзає, — то бояцца йти на Яна Купайла в лес». З купальською ніччю у селах району пов'язані і численні бувальщини та оповідки про цвіт папороті, зачаровані скарби [13, с. 150—152].

Респонденти старшого віку пам'ятають ще **петрівчані пісні** («петровські пісні»), які співали у Петрівку:

Ох Петро, Петро, Йіване,
 Бо вже ж твоя Петровочка мінає.
 Бо вже ж твоя Петровочка мінула,
 Половину летечка заняла (с. Сивки).

Петровочка, Петровочка — мала ночка,
 Не віспалас молода дівочка.
 Шо робила, шо робила — шнури сукала,
 Які шнури — шовковіє.
 Які шнури, які шнури — шовковіє,
 Путать коні вороніє.
 Не спутала, не спутала коня вороного,
 Да спутала хлопца молодого (с. Маринин).

Петровочка — мала ночка,
 Не віспалас молода дівочка.
 На росу воли погнала,
 На пень ноги позбивала (с. Маринин).

Петровочка — мала ночка,
 Не віспалас молода дівочка... (с. Більчаки).

Петровочка, Петровочка — мала ночка,
 Не віспалась молода дівочка.
 Рано встала, рано встала — воли гнала,
 На пень ноги позбівала.
 Гнала воли, гнала воли на ранню росу,
 Заросилася по самую косу.
 Заросилася, заросилася, бо роса була,
 Хлопці любили, бо хороша була (с. Моквин).

Петровочка, петровочка — мала ночка,
 Не віспалас молода дівочка.
 Рано встала, рано встала, волики погнала,
 Погнала воли на ранню росу.
 Заросила, заросила русюю косу (с. Поляни).

Й Петровочка, Петровочка — й мала й ночка,
 Й не віспалас молода дівочка.
 Й що й робила, що робила — шнуркі сукала,
 Йой якіє — шовковіє.
 Йой якіє, ой якіє — шовковіє —
 Путать коні вороніє.
 Й не спутала, не спутала коня вороного,
 Да спутала хлопца молодого.
 Я й думала, я думала — конь вороненький,
 Йаж то хлопець молоденький.
 Я й думала, я думала — конь белогривий,
 Йаж то хлопець чорнобривий.
 Й бежи, коню, бежи, коню, до Дунаю,
 Й до Дунаю води пити.
 Й до Дунаю, до Дунаю води пити,
 Йа до села — дівку любити.
 Й бо в Дунаю, бо в Дунаю вода погожа,
 Йа й у селі дівка хороша (с. Богущі).

Петровочка, Петровочка — й мала й ночка,
 Не виспалась молода дівочка
 Що робила, що робила — шнурки сукала,
 А якіє — шевковіє.
 А якіє, а якіє — шевковіє,
 Путать коні вороніє.
 Не спутала, не спутала коня вороного,
 Да спутала хлопця молодого.
 Щоб далеко, щоб далеко не заскавав,
 Щоб другої не посватав (с. Михалин).

Петровочка, Петровочка — мала ночка,
 Не віспалась молода дівочка.
 Що робила, що робила, що не спала, —
 Шовковіє шнури сукала.
 Вороніє коні путала.
 Не спутала коня вороного,
 Да спутала хлопця молодого (с. Сивки).

Петровочка, Петровочка — мала ночка,
 Не віспалас молода дівочка.

Що робили, що робили — шнурки сукали,
 Ой якіє — шевковіє — путать коні вороніє.
 Не спутали, не спутали коня вороного,
 Да спутали хлопця молодого (с. Балашівка).

Йа на Яна жита нажала
 Йа на Петра пірошков напекла.
 Петровочка, й Петровочка й мала й ночка,
 Й не віспалас молода дівочка.
 Що робила, й що робила — шнуркі сукала
 Й не якіє — шевковіє.
 Й не якіє — шевковіє, шевковіє,
 Й путать коні вороніє.
 Й не спутала, й не спутала коня й вороного, —
 Й да спутала хлопца й молодого (с. Вітківичі).

Йа на Яна, йа на Яна жита нажала,
 А на Петра хлеба напекла (с. Білка).

Йа й на Яна, йа на Яна жита нажала,
 Йа на Петра хлеба напекла (с. Богущі).

Йа на Яна, йа на Яна жита нажала,
 А на Петра пірогов напекла (с. Балашівка).

А на Йвана, а на Йвана жита нажала,
 А на Петра пірогов напекла (с. Хотин).

Йа на Яна жита нажала,
 А на Пе'тра пірошков напе'кла (с. Поляни).

В нашого батька надворе,
 В нашого й батька надворе,
 Стоїть каліна при стені.
 На той каліні зозуля 2 р.
 Та вона кує й ночує.
 Да вона кує й ночує, 2 р.
 Да їє ніхто не чує.
 А як зачула й нев'єстка,
 Ой як зачула й нев'єстка,
 Рано по воду ідучи.
 Рано по воду ідучи 2 р.
 Раба зозулька куючи (с. Вітківичі).

Ой ти зірко, ти вечірняя,
 Чом ти раньче й ни зіходила? 2 р.
 В темном лесі забарилася,
 Й на девчаток задивилася. 2 р.
 Там девчата йумивалися,
 Рушничками йобтиралися. 2 р. (с. Вітківичі).

Хмари гудуть, хмари гудуть, доще будуть,
 Де в девчини ночле будуть.
 У хлопчини, йу хлопчини пуд столиком,
 З хлопчиною — соколиком (с. Сивки).

Ой Боже, Боже, на що я родилась,
 Нема того дня, щоб я не журилась.

Нема того дня, йа не теї ноченьки,
 Щоб не плакали моє карі йоченьки.
 Щоб не плакали да ще й не журились,
 Що ж ми з миленьким так давно любились.
 Ой ти парубок, а я дівчина красна,
 Ти в саду гуляв, я твого коня пасла.
 Ой пасла коня йаж до темнеї ночі,
 Йупала роса на мої карі йочі.
 Не так на йочі, як на росую косу,
 Кажуть вороги, що віночка не зношу.
 А я, молода, веночка ізносила,
 Своїх ворогов на веселле просила.
 Ходеть, вороги, на веселле ди віцца,
 То я вам же дам горелочки напіцца.
 Ходеть, ворогі, на веселле дивіцца,
 То я вам же дам горелочки напіцца (с. Поліське).

Ой до дай, Боже, щоб повечорело,
 То б моє серденько да й повеселело.
 Ой до дай, Боже, щоб сонейко зайшло,
 То б моє серденько да й до мене прийшло.
 Ой прийди, прийди, моє серденьтко,
 Я тобі йодчиню — не почує й батько.
 Ой як упускала, легенько стискала,
 А як випускала — плакала-ридала (с. Поліське).

(«Петровська до ягод»):
 Ягодничкі-ягодничкі, вже пора,
 Бо вже війшов ясен місяц, ше й зора.
 Йуже місяц дороженьку просветив,
 Вже й господар воротечка прочинив.
 Вже й господар воротечка прочиняє, —
 Ой десь моїх ягодничок немає.
 Бо вже моє ягоднички й натомились,
 Вони коло ягодок наломилась (с. Вітковичі).

У с. Богупі виявлено раритетні відомості про так звану «дівку-петрівку», хоча зі святом **Петра** (12 липня) респондент цього звичаю й не співвіднесла: «В нас колись тіє... ше дед розказував, що ше в його детстві, дед розказував, що в його детстві колись уже, як уже ся, девка, доросте, то вони їє так не давали, щоб жених ходив до їє, до хати: зобрав вже йой те придане, ту бодню, що там вже вун йой віделив, сяде запрагає воли, — ага, в того', значить, тамеки хлопец є... І везе. І вже така була поговорка в їх, уже вон знав, допустім, хто там їє жеде на тому'... вони ж колись йдне одного й не бачили, як женилиса, це дед розказував. То каже, що вже йде, везе батько: «А-а-х! Поспела дзюра, — кому треба до двора?» А той вже виходить: «Свою дзюру давай до мому' двору». І оттакеє колись ше. Ну, Цьо ше

десь... десь іще... роко'в, може, було п'ятсот. Ше давне-давне. (А в яку пору треба було так возить? — В. Г.) Хай зима, хай лето. Сьо таке — треба було 'ддять, значить, везе і вже каже... То возили завжди так. А потом воно вже помалу вішло і начали' то... О — то ше дед мені розказовав колись. Я то з разговору, бо я то редка до тих подоростей. Я то з разговору знаю».

До свята Петра був приурочений звичай «задушити зозулю» («зозулю» можуть називати звичайну хлібину, хоча первісно це було, мабуть, орнітоморфне печиво): «Хлеб таке, що пастух корови пасе, да зазулю вже дають, таке. Полу'день даєш. [...] Який день попаде корову пасти. Да такий день — да й зазулю вінось. Єсти пастуху. [...] Сьо у один день. Таке съвато — зазуля» (с. Балашівка), «Пастухам дають рано колись... зара то не, а колись — уже на Петра' віганяєш корови', то дають у торбу там єсти, о, води якеї чи кампону там нава'рать. Уже кажуть — сьо тре' задушити зозулю. Ну, зозуля кує но до Петра', а посла Петра не кує» (с. Голубне).

Спорадично побутував звичай на Петра варити молоду картоплю, а також робити до Петра зажинки і пекти у цей день пироги та хліб: «До Петра [перший хліб пекли]. Колись так казали» (с. Бистричі), «У тево... у Петровку... Ну, на Пе'тра так як би вже зажинали, щоб хлеба вже спекти. Намолотят, у жорно і... Ну, такий обичай був» (с. Більчаки), «Колись до Петра пекли перший хлеб, то казали — собаці чи коту треба дати» (с. Більчаки). З цим звичаєм співвідносять і слова пісні «Йа на Яна жіта нажала, а на Петра пірогов напекла». Також — на Петра у полі вже мали стояти полукіпок чи копа: «То колись, то воно ранше тие жни'ва. Колись на Пітра, то вже мусово треба, щоб шапка була. Зробіть ко'пу і шапку накласти. А зара — хто їє робить, ту шапку?» (с. Голубне).

Чимало звичаїв та обрядів літа стосуються саме **хліборобської обрядовості**.

Господар перед засівом здіймав шапку, молився. Як ішов сіяти, то ні з ким не розмовляв, «щоб було чисто все. Щоб не заростало нічого» (с. Михайлин). Подекуди обов'язковою стравою на засівки вважали вареники: «В нас ше дома в батьков моїх, то то но засевають жито — должни'є варить вареники ввечері. Обичай був такий. То я знаю,

шо в нас не було муки, то мати даже з житньою мукою наварила вареников, бо ж обізатель-но, якщо засеяв жито, треба ввечері варить вареники» (с. Бронне).

Молилися їй жінці перед початком жнива. Кажали: «Дай, Боже, помоч». Верхнього снопа, яким прикривали копу, подекуди називали «деду'х». У с. Білчаки зазначали, що першим мав зажинати господар, адже: «Доказано, що у жінки більш гріхов. Більш грішна (Сміється. — В. Г.). Чого в церкві в о'втар не пускають жінци?»

Якщо збіжжя було ще неспіле, то у день зажинків лише зажином і обмежувалися: «Ну, колись так було [що до Петра зажинали]. То тепер так жнива позно... Йшли з хлебом зажинали, а тоді снопа нажинали такого маленького, приносять до хати, вже той снопик стояв на покуті [і на Вілію його ставили]. Зажав і вернувся додом. То тільки вдвох там із жінкою йшли, чи як. Зажнуть, да й вже потім жінцов збирають, а тоде вже жали — багато жали. То цєлу площу зжинали» (с. Білка).

Місце, де робили зажин, набувало магичних властивостей: «То кажуть, як рука опухне, то там, де починаєм зажинать, то теї стерні взять в руку, да єю те... закип'ятить, да те'пленкою водою мочить» (с. Бистричі).

У процесі жнив пильнували, чи «ведьмарі» («ведьмарі», «знахорі») не закрутили де у житі чи пшениці «за'крутку» («за'вівку», «зави'вку»). Тому, хто її вижне, крутило руки, а могло бути закрученим і «на смерть» чи «на спір». Відтак закруток не зжинали, а минали, а пізніше спалювали, як правило, на перехрестях. Лише у с. Білчаки виявлено відомості про хрестоподібний зажин, який відьмарі робили на чужому полі, — покладене хрестом на місці цього зажину збіжжя також належало спалити.

В експедиції зафіксовано низку жнивних пісень (побутує визначення «співати обжинки»):

Ой дожали житечка, Бог допоміг,
Колись було житечко, а тепер — 'блоги.
Колись було житечко, а тепер — 'блоги,
Колись були добрі люди, тепер — вороги
(с. Білка).

Ой дожали житечка, Бог допомог, —
Де стояло житечко, тепер 'блог.
Де стояло житечко, тепер 'блоги,
Печи-печи, хозяєчко, пироги (с. Бронне).

Ой дожали житечко, Бог допомог,
Колись було житечко, тепер 'блог.
Ой дожали житечко, тепер 'блоги,
Печи, наша господицько, й пироги (с. Богуші).

Ой нажала житечка, Бог допомог, —
Ох де було житечко, там йоблог (с. Сивки).

Косаре косять, а вітер повіває,
Шовкова трава до землі припадає.
Ой там мой мілий на сівом конє грає.
Ой кідай-кідай на сівом конє грати
Та йди додому вичеру вичерати.
Вечерай, мила, з косарами здорова,
Минє стелицца понад лугом дорога.
Минє — дорога, а тибє — сляшок битий,
Бо ми будемо з тобою добре жити
(с. Маринин).

Косаре косять, вітер повіває,
Шовкова трава до землі прилягає...
(с. Білчаки).

А наша господарицька — як калинка,
Да зварила на вечеру горобейка.
Забулала й господара іспитати,
Кому сього горобейка й оддати.
А ти, наша господарицька, й не пітай —
Як зварила горобейка, то й оддай.
Ой наша й господарицька да ві наша,
Загубила ключика 'д пояса.
Коб, Господи, ключика ізнайшла,
То б вже й вона вечереньку й принесла
(с. Богуші).

І не спали й не лежали ції жнива,
Шо перейшла через руки сая нива.
Не так нива, не так нива, а як гони,
Широкіє-довгіє загони.
Ой злегенька, хлопчики, ступайте,
То но моїх женчиків не чепайте.
Бо мое женчики натомились,
Коло мого житечка й наломилась.
Наша хазяєчка й молоденька
Да зварила на вечеру гарабейка (с. Бронне).

Ой до коньца', женьчіки, до ко'ньца,
Да пу'їдемо додо'моньку за соньца, 2 р.
Нава'римо вареников повко'рца.
Йа наша господарицька — як вішня,
Йозула черевички да й вийшла.
Йа наша господарицька — молоденька,
Да зварила на вечеру гарабейка.
Да забула господара поітати,

Ой чи сього гарабейка заправляти.
Заправ, мила-чорнобрива, листом перцем,
Да для своїх женьчіков з щирим серцем.
Заправ, мила-чорнобрива, листом перцем,
Да для своїх женьчіков з щирим серцем
(с. Поліське).

Наша господиня молоденька,
Да зварила на обід горобейка... (с. Білка).

Ой до краю, женчики, до краю,
То я вам пальоницу покраю... (с. Вітковичі).

Ой на горі женчики жито жнуть,
Доліною й зеленою хлопци йдуть.
Помаленьку, хлопчики, ступайте,
Й оно моїх женчиков не чепайте.
Ох бо мої женчики потомилис
Да не зайдуть додомоньку із ниви.
Йа в нашого й господаря сивий кінь,
Ой вон їздить по поленьку, як сокіл.
Ой вон їздить по поленьку, проєжжає,
Да й докупи женчиков збірає.
Ой докупи, женчики, докупи,
Да вип'ємо й горелочки два й куби.
Горелочки два кубочки, третій — пива,
Й подякуєм господару й за жнива.
Що ж ми в тебе, й господару, й заробили,
Що ми своє спідниці погубили.
Ой ходимо по полю, гукаєм,
Да все своє спідниці шукаєм (с. Богуші).

А в нашого господаря сивий конь,
Ой вон по полю проєжжає, як сокол.
Він по полю проєжжає, проєжжає,
Да й додому женьчіков скликає.
Ой ві, моє женьчики, додому,
Бо вже в мене вечеронька готова.
Ой вже мене вечеронька немила,
Ой, як мене нивонька втомила.
Не так нива, не так нива, як гони,
Широкіє-довгіє загони (с. Михалин).

Ой немила вечеронька, немила,
А широкая нивонька утомила.
Не так нива, не так нива, як гони,
І широкіє-довгіє загони.
Не так гони, не так гони, як снопи,
Докучіло, носячи до купи 2 р.
Докучіло складати у копи (с. Бронне).

Посіяла пшениченьку над водою,
Да заросла пшениченька лободою.
Ой хто ж тую пшениченьку прополе,

Той же мене до серденька пригорне.
Обизвався козаченько на волю,
Ой я цюю пшениченьку прополюю.
То я цюю пшениченьку прополюю,
То я тебе до серденька пригорну (с. Богуші).

Поколишіть, женчики, високо,
Нехай же я подивлюся й далеко.
Ой там моя дівочка жито жне,
Вона мене, молодого, давно жде.
Ой там моя дівочка дожинає,
Й вона й мене, молодого, дожидає.
Ой як добре в холодочку лежати,
Як є за що женчиков наймати (с. Богуші).

Ой займайте, женчики, по загону,
Да поїдемо зараня додому.
Да вип'ємо чарочку на ганку,
Да поїдемо зараня додому.
Ох нас твоя чарочка неміла,
Ой нас твоя нивочка втомила.
Не так нива, не так нива, як снопи,
Що носила до повночі до копі (с. Балашівка).

Зі жнив для освячення на Спаса залишали «бородку» («бороду», «веночок»), зерно з якої використовували для засіву на озиме. У полі залишали незжатими стебла, що залишились після відрізання «бороди» («обжи'нки», «до'жинкі»; їх закручували вузлом до землі), або жменю незжатого колосся («бороду»; її перев'язували угорі стрічкою). У середину залишеного клали окраєць хліба зі сіллю, свячену воду. Залишали це, «щоб хліб родив», «щоб на полі велосипе», «щоб жіто не вибувало», «мішам оставляли». За матеріалами Т. Пархоменко, у. сс. Балашівка й Поліське житню «бородку» ретельно ви полювали, «щоб на другий год було чистеньке житце» [6, с. 92].

Варіанти з «бородою», яку святили на Спаса, і «бородою», яку залишали у полі, є найрізноманітнішими. Зокрема, подекуди лише залишали «бороду» для освячення з перших чи останніх колосків: «[З першого зажину] То колись робили такіє борода да й несли в церкву святили. Ну, скільки возьмеш. Да й тако закрутили, та й... Ну, скільки там... таку бородку. Святили на Спаса, здаєцца. І так і те... було. Сьо як уже сеють, то беруть да перше розминають його, да сиплють у мешок, да й везуть на поле сеють. А солону — палили, щоб не валялася. Як посъвачана — то вже па'лять» (с. Більчакки), «Коньчаєш жать жито, і таке, отакий пу-

чечок невеличкий вбрали да зроблять, з'яжуть, несуть її посвятять оно на Спаса, там квето'к прив'яжуть, да яблока, як яблока св'ятять, і бородку, ди й посвятять, а тоді вже як йдуть сеять — їє потерли, зерно одобрали, ди й се розсевають» (с. Моквин).

Подекуди «бороду» для освячення зрізали з тієї частини, яку залишали у полі: «Зараз є тиє комбайни, то знаєте? А як жнуть, то зрезають бороду, де й оцьо буде дев'ятнадцятого серпня, о, несуть... Спас буде... Ідуть яблуко святить і бороду святить, ну, цвети, такіє зеллячка', якіє полезно, ідуть святить, і цю бороду. А цю — скручують оцьево, де вже... ну, коренце ціє при цьо'му, і оставляють же... отаково закручують якось там по цім і кладуть туду лобашечку хлеба із — соллю. Соллю зверху посиплють, і под цеево кладуть лобашечку хлеба. [...] Так, верх ізрезали на бороду. На бороду, з зерном. А цее — тако закрунуть, шоб воно не розки'далось, і туду — скибочку хлеба, лобашечку так якби, зрезують першу, лобочок шоб був, і соль, солькою посипають ізверху. Ну, то так, я знаю? Шоб родило. Шоб хлеб родив. А потім, вже як ору'ть, то вже тоде, я знаю? Хлеб як є, то вже, може, забирають додому, комусь оддають» (с. Яринівка), «В нас остання. Вже брали зжіналі да вже зв'язували красною ніткою чи лентою, і так вже їє на Спаса святилі. Ой, я забула, як їє... (Обжинок, дожинок? — С. Ц.) Обжинок. (Чи бородка, може? — С. Ц.) А — борода, борода! Ну, сьо таково колосочки, сьо осьо стерня така, сьо осьо сью стерню одрежуть, осьо ті колосочки так во зв'яжуть, да й вже... (А ту стерню там не зв'язували на полі? — С. Ц.) Зв'язували. Осьо оцьо ці вот остаєцца, оцьиво оцьіє, потом ці вот зв'яжут, а це одрежут, а те там вже сидить. Да, на поли» (с. Михалин), «Як уже дожінають жита, то вже зроблять: покинуть таку куглягінку, да закрутять тако, ше вберуть лентами, кветками, де й вже те... де й вже пополють, сульки там, хлеба положать з солю, ше шо є добре... [...] м'яса чи сала положать. А вершок зрежуть, і закручують, і зав'яжуть, да й кветками вбірають. Да, борода. Ше й святять... жито те святять на Спаса. А потом, вже як сеють, да вже його наперед (імітує виминання зерна. — В. Г.)» (с. Балашівка), «Оставля-

ли бороду. Де й робили, де й кветками вбірали. Вбірали кветками, де й то вже кажут за його — обжинки. [Всередину] Нічо' я не ложила. Ну так... оставляли... Того, шо з зерном, ізжали, да бороду, да св'ятимо на Спаса чи на Маковея. Вона стоїть у хаті, да як я ото буду сеять пшеницу, то я ту бороду мну, да силлю в те зерно, да й сеємо єю. А те вже тако — закруне'ш його, да кветка'мі вбереш, да вже так, якби вже кончили... обжинки» (с. Друхів).

Нерідко «бородкою» називали необрізаний прибраний снопик, залишений у полі. Для освячення у такому разі брали інше колосся: «Оставляли в полі таку... так як би кусочок... бороду. Як зобрали вже пшеницу, например, а трошечки оставляли — бороду таку. В коньце жнив. Кожний господар себе. Ну, і там робив кветочку таку, і хлеб, і соль клав, да й таке, я знаю... Ну, ше перехрестили, хрестика зробили, просто серпиком. Знаю, шо хрестика робили, і кляли скибочку з хлебом, хлеба, і соль, і зверху кветку. З зерном було. Шоб на той рок врожай — шоб родився, і родився, і родився. А з першого зажатого брали дідуха' на тево, на Вілію» (с. Маринин).

На різдвяну «коляду» залишали сніпка із зажинок, а наприкінці жнив робили дві «бороди» — одну зрізали для посвячення, а іншу лишали у полі: «Зажну. Як спеле — то жали, а як неспеле, то коли вже воно... Зажинаєш два таких... у руку шоб якраз узять, і отако на'вхрест кладеш. І сьо вже зажав ти. І снопочка такового робіш. І того снопочка держі'ш геть до Коля'д. А на Ко'ляди (сьо вже кажуть — коляда') прам несли в хату, ну, там, де стіл, де лавка яка чи шо. Бороду збірали. Борода така. Колосочки. Маленьку. Осьо на Спаса будуть св'ятить ту бороду. То роблять бороду. Остатню. Вже коньчаєш, там, чи пшеницу, чи жито. Береш цю бороду і йдеш до церкви і їє св'ятиш. А вже як будеш сеять, то ту бороду мнеш і вісеваєш на полі. Колоски, все кидаєш. На полі остаєцца. Ну, а на полі ше робіш тоже бороду. Бороду до хати береш, і бороду на полі робіш. Збіраш тако пару колосочков, загінаєш, і береш кветками вбіраєш. То вже, кажуть, борода. Кусочок хлеба туди кладеш, води трошки, і сьо борода. Загінаєш донизу таково. Хлеб поклав, а чи його собаки ззели, чи коти, чи ворони вкрали... Шо ко-

нець жнив — то цю значить, що борода стоїть уже» (с. Голубне), «Борода са'мо-собою оставляеца. Вона не закручуеца. Вона просто так. Внизу не закручуеца ничо', і так і кідають. Се зрезали, колоска, борода зчепили, а се оце, його не закручували. Бороду зрезали...» (с. Бистричі), «Як закончили жать жито, ну, 'обшим, всю площу позжинаеш, закончиш жать вже, — тоде робиш бороду таку маленьку, тако в пучки, і тако трошки колосочкув, да з'язуеш, да вбираеш кветками. І там бороду вбираеш, на площі, вже те, що тако скруну'в да із'язав, да й тако кветочками вбираеш, хлѣб, соль [квали], поливали водичкою, — щоб родило, щоб дощик падав, може. І сю вбираеш кветочками, да й несеш святить, — вже посв'ятять ту бороду, ди й як єдуть осенню сеять, ди й ту бороду беруть, да вже там потруть-потруть, ди й посеють її, посеють, ди й затикали в те...» (с. Білка), «Тепера так, мабуть, не роб'ять, бо вже молодіє — по-своєму... То це як мой батько був, то то з теї бородкі — єде жито сеять перше — то бере ту борудку, помоліцца Богу я'кось, да те — розотре, розотре те, — да й сеє. Як жито сеє — то житня борудка, а як пшеницу — то пшеница. При остатку борудку [робили]. Бо вже як дожинаеца жито — отак віжнеца, і віполеца, да кладеца хлѣб і соль, а тие колосочки збирали да з'язували, да вже були бородкі. Отак колись. Те, що внизу, тако скрутують, скрутують, да зав'язували. Ну во таково о, крутнеца... Так колись старіє робили» (с. Бистричі).

Одну «бороду» забирали додому і після освячення використовували ще на Різдво, а інша залишалась у полі: «На Макове'. Святять бороду і сіє... кветки, всяке зелле. Ну — борода, з жита. Берещя жито, борода роблять, в конці вже, і вже на Макове' святять. Ну, стоїть, покаместь... аж на Ко'ляди вже став'ляють єї на по'кутю, сю свячену бороду. Ну, постояла два тижні, а тоді вже єї знимають, і сено беруть, і вже те сено дають корові, щоб вона ззела. А сю бороду оставляють на другий... Не, не вимолочували. І так воно з житом... В полі — робили тоже бороду таку, знаєте, кветкі ставіли. Ставіли тако, на конце, як уже жнива коньчиш, пожнуть уже жито, то ту вже бороду вбирають, і вже то... Всерединку клали хлѣба лобашечку, і солі трошки. Ну, такий

обичай. І так вона стояла, вбирали єї у цвети, і вона так і стояла» (с. Білчаки).

Для освячення робили «бороду», додому забирали також верхню частину зажинка, а нижню з хлібом-сіллю залишали у полі: «На Спаса — це борода святицца, правильно. Робиш вже... отдельно робиш. Таку бородку маленьку, на Спаса святицца. Яблока святицца... Ся бородка, що на Спаса святицца, то мнеш їїє, як сеєш. Як сеєш вже пашню, тоде їїє помняв, да й... Бородку святити. А те перше — то стоїть воно в хаті. Тре', щоб воно в хаті стояло. Шоб целу зиму стояло. І для худоби воно добре, і для свого здоров'я. Ото як перший зажаток. То оставляеш. З'язав його. Да кладеш тудя хлѣба трошечки, і солі. Борода оддельно. Сьо як починаеш жать. Зажи'нка — називаеца. Де й... Тепер мало хто і робит його. (То перше зжали, і туди хлѣб-сіль ложили? — В. Г.) Тудя. Воно стоїть. Об'язав його, кветочки ше застромив, да й под спод трошки хлѣба, і...» (с. Білчаки).

Подекуди ж пригадували лише про «бороду», яку залишали у полі: «Ту бороду в'язали, гарно вбирали. Ту бороду в'язали ленточкою. І все співали. [Оставляли] для того, щоб на той год родило там само. [...] Квали хлѣбчик, солі пуд бороною. Тут — кветка дуже красива, зав'язане те... лентою. І цю вже борода та стояла довго-довго» (с. Сивки).

У с. Поліське зафіксовано звичай, згідно з яким на останньому снопі треба було на якийсь час присісти: «Ну, сьо остатнього снопа зв'язав да й сів на йому, да й сидів, тре було посидіти на снопу» [6, с. 96].

На вечерю після обжинок спорадично «як закон» робили пироги або пампушки з маком чи з кислим молоком.

Один з найповніших записів про жнива й жнивну обрядовість зроблено, зокрема, у с. Богущі: «Коли жали жито, начинали жнива, хадзьяка приходить... ше й в колгоспі даже ми першіє роки так начинали. Воно... хадзьяка готовіцца вже йти, кладе серпа у коробку, коробку застилає тим... наступником новим. Не вишите, а таке — зати'кане на верстату. Обѣд гарний. Качалку за пояс, ту, що... цурку, казали, цурка, що снопі в'язать. То ше не все, не кажен зав'яже то' снопа (ще я не забулас, ще вмєю). І — добрий вбѣд, вбираеца гарно, чисто. І приходить хадзьяка до свого' загона жита, де їїє жито, спочатку попросить у Бога благословення:

«Благослові, Господи, приступить до роботи», — потом стала... стає на колєнях, помолицца Богу і починає жать. Перших пару жмень вона одрезає і робить такого сно'пка, як хто називає, той — дєду'х, той — шє... ну ми не називали його так. Просто — як бороду. Нав'язує сєй снопик, зв'язує першого снопа і кладе в сю коробку. Потом, по-жнуть до обеда, потом гарний цей убєд, і так кончають. Тепер уже, як кончають, снопи... гарно воно резалосо, я б пожала... гарно через плєчо кладем, не так, шо... узья да й... а — того'... аби жито не ломалос, серпом поддержиєш, кладем його га'рнєнько. Вон ро'внєнький, як одрезаний, той сноп. І так... жне... ложать у ко'пу. Якщо сирє жито — ложать десятку. Десятка. Дєв'ять снопов тако 'дин до другого насторч поставить, десятим... його розкладає, і накриваєш, шоб дощ не йшов. Ложать повкопи', тридцять снопов, 'дин на другий, 'дин на другий... така гарнєнька копка получаєца, тоже накривають. Копа — шейдєсят снопов. І тоже так гарно складають. Як уже кончають, тоже, кончать, — обєд гарний, музи'ки грають, венка плєтут хадзяїну з жита, наложують йому на плєчі, — мусить могорич ставить. Гуляють, танцують, співають. [...] (То обізательно пироги були на вечерю? — В. Г.) Аякже. Аякже. Треба — закон єсть закон. [...] Дєдуха' — то цьо казали, шо просто робили... того снопа... — вон цілу зиму стояв на покутє. А цїє, шо зажинають, тут стоїть до осєні, покуда його не 'бмолотять і перший за-сєв зрєблять. Перш чим сєять... і не думайте, шо так — аби сєяв ішов... Нє. Он ішов... он не так ішов, як... дроботєв да пошов. Вон пуд ногу йшов. Только — раз — переступив сєю вперед, тею переступив до ноги і знов — впирод, та туди посєв».

Жнива бажано було завершити до Ілї, адже «'Ля наробить гнилля» (с. Бистричі).

Як і повсюдно в Україні, жати на деякі свята заборонялося, шоб грїм не спалив копи. Особливо прикметні у цьому дні Ганни (чи «Ганни»; 7 серпня) й Паликопи («Пали'копи», «Полу'копи», «Пантіліймо'на», «Пантелї'мона»; 9 серпня), про що зафіксовано відповідні бувальщини:

— «А, то то колись, як гром ударить у копи. На того Пантелї'мона. Тепера, то вже копєй — нема їх, але стирти' то стоять же ж в поли. Колись же ж тако як дасть, то й ко'пу запа'лить

із житом. Ну. То не мона було робить, де й запа'лить» (с. Поляни);

— «Пали'копа є, дєти. І в'єрте — наш батько сто лет жїв без єдного, сто рок. І на сю Паликопу устає батько, запрагає коня і... а наша сєстра старша каже: «Тату, не єдьте, сьогодні та Паликопа. Сьогодні ж... ну, сьвато, присьваток. Не єдьте, тату». — «Ай! Вам щодня Паликопа. Як поєдем — чо' не буду робить. Я то но поєду». Добре. Не послухав сьой батько, поєхав. І казав — до смерті не робєть, дєти, просив, гєть умїрав. Поєхав. Добре. Онде за колхозний двор туди, за село гєть туди. Поєхав... сєв батько, на-клав така... вон... така... бїдка, бїста'рка така, на двє колісі таке зрєбляне було, о. І на-клав... два полу'копкі склав, шє'сдїят снопов, а шєсдїят осталосо. Ше й двє — на 'дну бїдку. Да й пошов в той край, да й сєв на межу де й курить. Кури-курув, кинув недоку'рка, — Божечку! Як схвативса 'гонь, як кіне на... по сьой стернє, як кіне на сїє копїци. Чи не згорєло двє полу'копкі жїта? А там сусєд ядин да захавався. Ну то помози хоч цю бї'дочку 'дтягти вжє сьому' батьку. А вон захававса у корчє. Ди й каже... ди й вжє послє вїйшов, каже — ну шо ти нарєбїв? То, пробачте, батько каже — поцалуй в сраку. До й сьо таке було, на Паликопу» (с. Вітковичі);

— «На любїє свята не мона робить. А сьо на Пантіліймо'на, сьо будє сьомого серпня, то казали, шо не мона жать жита (колись жали жито ж, серпамі, все). То кажуть, шо не мона жать жита, бо як Ганна нажне, то Пали'копа спа'лить. То сє таке балакали. Ну то таке і свєкруха колись казала, шо там же сусєдка коло їє... Колись як — дома на сє свято не жали, до пана йшли жать. Бо, каже, шоб не спалило. То, каже, сусєдка: «Ой, ві'зьму, бо вжє гєть поскляка'ло, попадало...» То, каже, як стало гримєть, да в ко'пу — дав гром і запалив. Ну то сє колись свєкруха розказувала таке» (с. Моквин);

— «Було, шо на Ганни' вон жав жито, а на Панталї'мона спалило. Було-було таке. Сьо навїть розказував... вжє вон умер, муї чоловік...» (с. Більчаки);

— «То кажуть, шо Ганна нажне, то Полукопа спа'лить. Сьо завтра ж будє той... Колись у нас — осьо будє одна хата, друга... четвєрта хата од мене'. То один такий був дїдушо'к Льонько: «Е!

Шо там Полукони осі. — (Пантілей воно по каліндару) — Шо там ваше сьвато. Тре' сено пойти забрать, бо намокне». Поехав, забрав сено, привіоз, укинув в клуню в засторонок, віпраз коні, пішов до хати сев, — ни хмари, ни грому не було — то як гахнуло — вже хлев і клуня горить. Всьо. Такій був случай. А чи воно правда, чи не?» (с. Голубне).

На **Маковея** («Макове'»; 14 серпня), освячували мед, воду, а також зілля: «Мед — то я знаю, шо святять на Макове'» (с. Маринин), «Мед... то мед сьва'тять у нас на... осьо буде Маковей. То на Маковея меди но сьва'тять. А так — то не. Не, на Спаса — не. На Маковея. Вже на Спаса — хто не понесе на Маковея, то вже... не та молитва на Спаса» (с. Білка), «На Водохрище свят'ять воду, дев'ятнадцятого. І на Стреченне, і на Маковея — то тоже будуть святить воду. Воду і зелля'. Ну, то п'ють ту воду, обтираюцця тею водою» (с. Голубне), «Святили [на Маковея] мак і кветки. Всякіє. Такієво, шо в городи, всякіє кветки посвятимо йдем. Мона й польовіє. Навіть і те святили, шо чай мона варить. Чорнобривці, васильки', тою, руту, — во такієво зелля. І паньовки'... колись казали — паньовки', а сьо — тие нагі'дки, кажуть. То ж тие нагі'дки тоже — і чай ва'рать. Вод всього помочне, свячене» (с. Бистричі).

Освячене на Маковея зілля зберігали у хаті, чіпляли у хліві, — воно оберігало від «нечистого». Ним підкурювали хворого від «ляку». Широко використовували як апотропей і освячений на Маковея мак (іноді мак-самосій, чи «відюк»). Доки «нечисте» не визбирає зернят, далі «ходу не матиме». Оберегове значення мала й червона стрічка, якою на Маковея перев'язували букетик зілля чи на Спаса «бородку». Її чіпляли на корову або коня, щоб захистити від «нечистого», домовика чи ласки, а також від «поганих очей», — «шоб так як зирне', то шоб шо має вже коняци бути, то шоб на тій лентоцци було».

Подекуди на Маковея святили зілля та ліщину, які мали оберігати від громовиці: «На Маковея лещину святили і траву шовкову. [...] Для грому. Ну шо — посвятили да зелле свячене в хаті ж лежить. В тумбочці чи де. З зеллем свячоним разом, з маком» (с. Моквин). «На Маковея святили маківки і зелле од грому» (с. Балашівка).

На **Спаса** (19 серпня) освячували фрукти, мед, а також жнивварську «бородку»: «А на Спаса — яблука, грушки, мед. І всякіє кветки — борудка вберецца. Борудка вже вберецца цвітами всякими. У кого' якіє є. З городу, чи із поля. В кого' якіє є, то такімі вбірали» (с. Бистричі). У деяких селах на Спаса обов'язково пекли книші з яблуками.

«Пречиста — сівба чиста» — казали на Березнівщині, означуючи тим самим, що на засіяному до Пречистої полі не буде бур'янів (мається на увазі Друга Пречиста, 21 вересня). У с. Поліське, боронуючи поле, у землю застромлювали сім посвячених на Спаса колосків [6, с. 44]. У багатьох селах, як зазначалося, додавали до засівного зерно, освячене на Спаса.

З-поміж осінніх свят особливе місце на Березнівщині займає так зване «**Михайлове Чудо**» (19 вересня) [13, с. 150—154]. Зокрема, воно прикметне у сенсі заборон на роботу в полі:

— «Ви не думайте, шо но на Паликони не мона робить з сеном. Не мона з сеном робить на Михайлове Чудо. Не бойса, каже, так Михайла, як Михайлового Чуда. Однажди в нас на тому'... на Галів ше ж у лесі, то як поехали гребти' сена', то ніхто не найшов не 'днеї копиці, — всьо поньос ві'хор. Той віхор — то страшне. Сьо летить... Але ж як вон взяв (недавно, сьо роков два) чоловіка, пас корови, че'реду, тут у нас, і взяв і носив вон його там, уве'рху носив-носив і кинув, і чоловік побивса, все, травми, а вон його носив-носив і кинув... То вже його нема. Вже вон його... Всьо... Дальше — шо не мона з віхром шуткувать. А єсть хлопци такіє, ну, вельми хитриє. Девчата обично бояцца, а вони ж — смеляки'. Каже — на, бери! Оньо вона! На! Бери, забирай, неси! То як узали ту девку, то як узало' там мнять їїє, — і шо з їїє? Да й вмерла' за пару недель. Всьо. Ну» (с. Богущі);

— «Так в нас казали... єден єде, да каже... так балакали... «Куди ти єдеш?» Каже: «Сеять». — «То сьогодні Чудо». Каже: «Як не посею, то буде чудно». То кажуть, як прієхав на поле, да взяв борони, — да й так і носив тіє борони до вечора. Не мона... Як не знаєш, то нічого не мешає, да робіш. А як тебе скажуть, шо то сьвато — не робі, — то не тре' робить» (с. Бистричі);

— «Чудо — се тоже. Дівітнадцятого... Ну, то то се Чудо, то таке — от вам чудо. Значить,

не послухав, зробив те чудо. Колись тоже. Чоловек воли взяв позапрагав, а жінка приходить: «Куди ти, то ж сьвато? Куди ти, — каже, — поєдеш? То ж сьвато». Тоже на Чудо на те. А вон: «Ай! Відумуєш ше там якісь Чу'да». Пошов собі в хаті... Поки він війшов — то той вол хтєв перескочить да нахромився на живота. От тибі й чудо» (с. Голубне);

— «То Чудо є, в нас Чудо, осьо осенню буде, у вересні, Чудо. Ну то тоже кажуть — нічого на нього не робить, бо хтось-то був ткав у ха'ти, не знали, шо то те Чудо, — ди й гром спалив хату. Зробить чудо, значить» (с. Білка).

Про «Чудо» трапляються й варіанти відомої оповідки, як у цей день усе село було налякане панічним криком невідомої природи:

— «В нас було Михайлове чудо. Мі тоде не святкували — то як ізробілось те чудо, то топер уже святкують. Ну, хто його знає. Чудо якесь, чудо. То як ста... чудо... то геть і покидали — шо було в хати. Навіть в одном селе чоловік кабана заколов — то й кабана покінув... Кажуть — людей режуть, людей режуть... Таке було. А хіба вони резали? Сьо Господь так дав. Так Господь дав» (с. Більчаки);

— «Чудо — то я те чудо знаю. Колись як копали картоплю, не було ще колгоспу, кажуть — «Режуть». А в нас, тут, де во ртеес топіро, то ше там такий шва'дрон — польське войско стояло. «Режуть, режуть...» Як сіє воєнние віехали, такіє коні гарніє, ша'блі, — «Вже, — кажуть, — в дворє» (Топер то кажуть — ертеес, а колись казали — двор — за По'льщі) «Вже в дворє наехали...» Нигде никого не було, нічого, — люди геть в городища, кругом повтекали, — все село, народ здві'гнувся, і все, де кортоплю копали, молодили і все... я пасла корову, за рекою, — ки'дали і втекали. Да нигде нічого не було. Осе чудо такеє. Здвігнулося... Утекають усе. «Втекайте, бо режуть». І ніхто нигде никого не бачив» (с. Бистричі).

Загалом же часом трапляються й сюжетні розповіді демонологічного характеру про заборону на працю у свята чи присвятки: «Ну, воно таке, воно й не мона у присвяток робить. А мне самой снилося. Шо каже — шоб ти' знала наповсєгда', шоб ти в рокове свято нічого не робила. А я кажу (так і балакаю в снє я)... А я кажу — я й не роблю нічо'

на таке сьвато. Як сьвато — то сьвато. То тре' сьватковать. Ну таке снилося вноче, а хто снів-са? Таке мне дало обичай — шоб ти в рокове сьвато нічого не робила. А може, я коли шо й робила? Ди й таке мне приснилося» (с. Поляни).

На «Здвиження» (27 вересня), як вірять, вужі ховаються на зимівлю: «Яке сьо сьвато?.. То вони ховаюцца в землю, вже тоде мона йти [до лісу]» (с. Голубне). Згідно з відомостями зі с. Князівка, у гаддя «саме в цей день іде суд, який гад укусив людину чи худобину, того виганяють із кубла. І той лазить довго по землі, поки його хтось не заб'є. Така їм кара». Зафіксовано у цьому селі й сюжет про так званого «короля вужів»: здобувши на Здвиження його корону, знатимеш «все на світі» [13, с. 155].

На осінь припадають і одні з найбільших поминальниць у році, так звані «Деди'». Залежно від села, їх відзначали перед Пилипівкою (перед Дмитром, 8 листопада; перед Михайлом, 21 листопада), а також перед Великим постом і Трійцею.

На вечір п'ятниці перед «Дедами» (перед «Ба'тьківською», «Дедівською» суботою) готували здебільшого все пісне. Обов'язково варили борщ (з грибами), пісну пшоняну кашу (солодку кашу з маком), іноді — «кисель», коливо або кутю. Також на «Деди» обов'язково було спекти хліба чи паляниць, книшів, пирогів («шоб було печо'не»). Спечене не різали, а лише ламали. Крім того, готували гриби, локшину, «голуби'» та ін. Якщо Діди були скоромні, страви готували з м'ясом, молоком. На столі світили свічку.

Вечеряти починали з борщу, наступною споживали кашу, насамкінець — кисіль. В іншому варіанті завершували трапезу пшоняною кашею.

На ніч «для дідів» («для покойних») залишали на столі вечерю і ложки (черпачком догори, як і защодень; черпачком догори чи, рідше, донизу, сперши кругом миски з борщем чи кашею), шоб і вони мали як повечеряти. Уранці залишене віддавали худобі: «Ми поєли — вже ки'даєм, шоб не прибирать із стола. Хай буде. І ложки положили на хліб чи шо там...», «бо сьо при'йдут деди на вечеру» (с. Балашівка), «На ноч не прибирали його. Оцьо вже та' як Деди', сьо так вже щитаєца перед постом Деди, ста'вляли варили кашу, борщ, кулєш, бо сьо при'йдут деди на вечеру. Хліб пекли. Зара його вже тепер не печуть так, а колись

то так пекли. Сьо на вечор розчиняли — треба пекти, ше й такі пирожки завороча'ли в пєч, і сьо на вечеру — то вже не треба ножом резать хлеб, а ломали. А чого то — я не знаю за се, чого, — но не мона, кауть, покойніку... ну, вже за покойніком резать ножем. І сьо вже сю вечеру вставляють на столе, і так вона вже й ночує. Ну, таке' колись було. Я й тепера ше тако своїм ста'вляю, бо в мене' тоже человек умер, две дочки' вмерло, то я тоже се — як Деди тако перед по'стом, сьо ж тие по'сние днє, то ж тоже вже тако ва'рим вечерать і ста'вляєм єсти, бо ж таке колись було. Повечераємо ми, а їм, як ми сьдаєм вечерать, то їм у мисочки' надкида'ємо, отдельно. І так вже воно й стоїть. Ложки' ло'жимо туда, і так вже воно ночує, вже вранці прибираете да й вже миємо. Да поросятам вливаємо, помії тії» (с. Поляни), «Ну то сьо є такіє в нас — Деди'. Щитаєца — поміналница — цьо Деди'. Ди й сьо як вечерайом... колись так було, а зараз нихто так не робить... Колись, то вже як сїдайом вечерать: отдельна тарелочка, і кожної страви одкідаєш — сьо дєда'м. У ту тарелочку. А заре — то воно се одийшло. Мало хто тих Дєдов справляє. Так воно ночує вже, та страва, на столі. Вже вранці його скидаєш. [На другий день] Баби вже, щиталося. Деди, Баби. Та' як би сьо Деди — перед Пилиповкою, перед Постом і перед Петровкою. Три» (с. Білка), «Деди — перед Великим [постом]. І перед Колядьми', і перед Вели'кодньом. Вперед — то так удома робили. Як Деди... п'ятніца, то це щитаєцца Деди, — то вже попрїбіраєм у хатах, попрїбіраєм, а вже вечера, кладемо ложки, все... Топера такого не роб'ять. Колись... І піроги печемо на Деди'. Да вже кажуть, шо при'йдуть мертвіє вечерать. Вони не прїходили... Кутю варили. На Деди варили. На всякіє ми варили. Борщ, що в кого... Ну, Варили кутю, то така кутя: і мед, ізюм, горехи, — така посна вже кутя. Чи з ячменю, чи з пшениці... Зостав'яли — такіє мисочки, да накідаєм у мисочку... ше саміє не ємо — вперед дєдам покласти. Скіко страви є, яка страва, каждой страви дєдам клали. А ложки' — помиєм вже, де й покладем, щоб були дєдам чистенькіє ложечки. Тие, шо саміє ели, да помили, да й поклали коло міски. Донизу [черпачком]. На другий день уже. Колись у мойой матері, то тоже таково положили ложки.

Як вранці мати стає — то батькова ложка переверняна, і материна. До й мати вже розказує людем. Кажє, невже сьо ми повміраєм?.. То померло було двоє детей...» (с. Бистричі).

Перші ложки страв іноді кидали «дєдам» під стіл: «Шо було — як починаєш, вже для тих дєдєй... вже тие деди'... посадали за столом, засветили свечку, посе... сели, — то, значить, — раз — пуд стол — набрали, шо єси, того борщу; другий раз, — три ра'зи. [...] Каждый так робив. Тепер то вже нихто ничо' не робить, а раньчей так було. То значить, шо вже Деди', а вже як поєли, то ложки' поставіли на миску отаково. Доверху черпачком» (с. Богущі).

Щє в іншому варіанті страви для душ померлих кидали на стіл. При цьому — хто їстиме їжу, призначену для померлих, нібито добре збиратиме гриби: «Ну — коливо робімо. Я то, наприклад, сахар насиплю, води... бо меду того є чи нема коли... Коливо робимо, ста'вляємо тарелочку і скїдаємо (колись то на стол скїдали) — і борщ, і кашу, — шо' ти наварив — все в ту тарелочку скїдаємо, і сьо вже для їх, а потим, як уже ми повечерали, вже знов помолилися, ди й ше я светю' свечку, ше й ставляю кружку води. (То раньше просто на стол кидали їм? — В. Г.) Колись-колись, як ше в нас удома, ше як я ше жила, давно... то в нас була молитов'вна (батьки моє, сем'я була, шо з то'го...), прамо скїдали із міски — і на стол, на стол кїдали. (Те треба єсти: хто його єсть — буде гриби' збирать. — Рємарка іншого респондента) То кашу, як уже кашу єдят, то вже наперод хватають, щоб то... Ну ше ж мі кашу ва'римо. Напоследок кашу даємо. [...] Пшоняна каша. То вже конєц. То як вже роблять ото дев'ять день, сорок день, — і вже дали єсти, а потом уже дають кашу — вже всьо. Вілазять з-за стола. (То це робили на дев'ять день, на сорок день... — В. Г.) ...і на рок. Ну, і на Деди. (Да. Хто поєсть, той гриби буде збирать. Колись таке було. Я даже в детстві — кажуть: скорєнько вставайте да дєдайте ту ежу: будете в лесі гриби збирать. А ми шо — є та ежа — дєдаєм. — Рємарка іншого респондента)» (с. Бронне).

На поминальніці заборонено було мастити хату: «На поминалницу, як хлеб несуть у церкву, то не мона мазать у хаті, бо очі замазуєш мерцям» (с. Маринин).

Подекуди відчували присутність душ у хаті: «Часом, казали колись люди, що буває — шелепне ложка на столі, каже. Ну так моя колись свекруха розказовала» (с. Вітковичі), «Як гінше, то дехто каже, що от дехто стукає, приходить, а гінше каже, що не. Я то не чула» (с. Поляни).

Є свідчення, що за приходом «дідів» намагалися підглянути, заглядаючи з печі: «Ну колись в нас дома, мати розказує, що, ну, й батько ж прожив до сім'ят років, каже, що вілазили на печ (колись печі ж були) і дивились, чи приходять. Ну, каже, тень... То вже з того ляку, чи так... Господь вже знає, чи приходили, чи не... Ну, дивилися тако за столом. А хто там бачив, Господі... Один Господь Бог знає» (с. Білка).

«Деди» обов'язково нагадають про свою присутність, якщо їм не приготувати чи не залишити вечері на ніч:

— «Ну такеє балакають, що, каже, гра'кают ложка'мі по міска'х. Шукают. (Сміється. — В. Г.) Колись наша мати розказувала, що... чи забулиса, чи шо, — то таке, каже, якби хтось приходив да гракав. Мо', дед приходив которий да гракав? Хотев вечерать. То то таке оставляли» (с. Хотин);

— «О на сіє осеніє Деди в мене' йшов плем'яник в армію. Але я рано наготовіла: зварила й борщу, зварила й каші. Я там помагала й кажу: я поїду додому, бо вже в п'ятницю ввечері, поїду я раньче додому, бо ж будуть іти з мо'гілок, то ж до мене' першої зайдуть, на вечеру. Як я прийшла — якесь кіно було, і мне схотелосо кіно подивицца. І я села кіно подивіласа, посла' вже пошла вечерать. В мене' сімня не йде зо мною, я сама себе молю'са, сама себе святю'са, сама то'го... Як я пришла, а в мене' такий був... де ложки складалиса. Я пришла, як я взяла ложку, то так міне ти ложки — так як хто вікінув. А я кажу... Думаю, то ж сьо моя мати, вона вельми не... да батько мой, вони не любили кіна, то вони того... Ох, кажу, вже так розс'рдилиса на мене', шо я вже подивіласа те кіно. То ж заре я вам дам єсти, будете єсти. (Сміється. — В. Г.) От сьо мені таке на моєм житті було. Сама до себе' побалакала — і чого ти ложки вікінуло? Так як їх хто взяв і вікінув з ящика то'го» (с. Бронне);

— «То мни раз сон снівса, там у моїх батько'вше. Сницца мни, шо та' як би того... і я пришла

туда до батьков — а там седять за столом одніє деди. Так як у п'ятницю. І правда — шо деди — саміє деди седять з боро'дами. Но я не познала, никого не, ни свого батька, ни свого человека, никого я не познала. Все якієсь такіє деди седели. Посля' я братихи питаюса — чи ти варила обед... вечеру? (А стол порожній) Каже — не варила. О...» (с. Бронне);

— «Ну, колись було, такіє обічаї. Каже жінка, шо... повичерали — Дєдов не знали, шо то Дєди, нічого, вона матала ди й положила мотка на столі. Отой юрочок такий був, шо затягали нитку, да через той юрок матали. Поклала на столе, ди й йой сницца: так той юрок упав, ди йой сницца, каже: «А ти больи нічого не могла покласти на стол?» А вона се поклала...

А так знов був такий случай, шо тоже так на Дєди сіє, тоже не знали, да... то кідає. Шо на столе лежить — то поскідає. Ну. Були такіє случаи. То колись, а зара то не» (с. Білка).

На другий день, у суботу, на «Баби», готували вже все скромне, з м'ясом чи на молоці, варили вареники з сиром чи з товмаче'м тощо: «То Дєди... то є таке свято — Баби — називаєцца, і Дєди. Воно таке... є в церковном колендаре» (с. Маринин), «Деди — посніє, а Баби — скромніє» (с. Поляни), «В суботу — то вже Бабі'. Млинце пекли. Кажуть — не мона млинцьов пекти — сковороди' мазать. То кажуть, то бабам вочи замазували. Але пекли млинце. Хто що мав, то те робили, пекли. Хто що може, хто що хоче: чи вареники, чи млинце, чи картоплю...» (с. Бистричі). «Бабам» подекуди так само на деякий час (до вечора або й до неділі) залишали стіл неприбраним і клали ложки.

Висновки. Як бачимо, традиційний народний календар Березнівщини доволі багатий. Низка обрядів та звичаїв, попри загальноукраїнський і регіональний характер, має й виразний локальний колорит.

Серед свят початку зими найзначущішим у традиції Березнівщини є день Андрія Первозваного. Зі супутніх цьому дневі звичаїв та обрядів особливу увагу привертає обрядова гра з «калітою», розмаїттям вирізняються також дівочі ворожіння, зокрема «гукання Долі». Не менш цікавою, водночас, є й обрядова складова іншого ранньозимового свята — дня Варвари Великомучениці. Спостерігаємо перегук варварівських обрядодій із щедровечірніми: це

приготування куті, вареників, звичай «ходити в щигани» (на зразок щедрівників-«перебиранців»).

Найбільш насиченим в обрядовому сенсі є різдвяно-водохресний період. Як і повсюдно в Україні, на Березнівщині звичаї та обряди цього періоду спрямовані на забезпечення добробуту господарства: плідності худоби, роїння бджіл, несучості курей, врожайності поля, родючості саду; суттєве місце займають теми одруження молоді, охорони від «нечистої сили» та пошанування померлих. Локальною своєрідністю вирізняються місцеві варіанти «гукання Мороза», — з ритуальною годівлею, вивертанням кожуха і биттям палицею (качалкою, м'ялом, поліном) у вугол хати, вушак хатніх дверей чи по хліву.

Початок весни на Березнівщині знаменує свято Стрітіння, від якого нерідко починали співати веснянки. Широко використовували у населених пунктах району стрітенську воду, свічку, освячене разом зі свічкою ляне волокно. Масниці прикметні звичаєм «Колодки», про який зрідка ще пригадують респонденти старшого віку. Серед ранньовесняних свят, як це звикло для загальноукраїнської традиції, виділяються перший день Великого посту, Обретіння, Явдохи, Середопістя, Благовіщення. Локальною своєрідністю Березнівщини є уявлення, що навесні «одмикає землю» Марко Ключник.

Загальноукраїнську канву має також обрядовість Вербниці, Чистого четверга, Великодня та Провід. Досі зберігається ще пам'ять про трапези біля могили на Проводи. Локальним є архаїчний провідний звичай танцювати на кладовищі.

На Юрія, як це притаманно для Полісся, ходили «качатися у жито», обідали на полі, качали по ньому варені яйця (крашанки). Важливою складовою юрївської обрядовості є ритуалізований вигін худоби на пашу.

Серед свят літнього комплексу насамперед виділяється Русальний тиждень. Як і повсюдно в Україні, на Березнівщині клечали хати зеленню, зокрема липовим, березовим, кленовим гіллям, лепехою. Низка обрядів, звичаїв та забобонів Троєцького тижня пов'язана з уявленнями про русалок, що характерно для поліської традиції загалом.

Своєрідністю відзначаються місцеві купальські звичаї та обряди. На Березнівщині купальського букета називали «відьмою», а суть святкування зводилась до його знищення (спалення, утоплення чи

розривання). Підсилює ефект знищення «відьми» й широкий асортимент апотропеїчних засобів, які використовують у часі Купайла.

Обрядовість Петрового дня тісно пов'язана зі скотарською тематикою (зокрема звичаєм «задушити зозулю»), водночас свято прикметне й тим, що від Петра, по суті, починалися жнива. Привертає увагу локальне розмаїття варіантів з так званою «бородою». Зі жнивими та майбутнім засівом пов'язані й інші свята літньо-осіннього періоду, особливо Ганни, Пантелеймона, Маковея, Спаса та ін.

З осінніх дат локальною своєрідністю вирізняється так зване «Чудо», про яке на Березнівщині зафіксовано низку оповідок. Доволі поширені серед респондентів також уявлення про зимівлю гаддя й про вужеву корону, пов'язані зі святом Воздвиження. Значне місце серед звичаїв та обрядів осені займають і ті, що спрямовані на пошанування предків, так звані «Діди» (рідше також і «Баби»), — восени особливо урочисто справляли «Діди» перед Дмитром і перед Михайлом.

Наостанок також констатуємо, що обсервовані у цьому огляді терени на півдні дещо тяжіють до волинської традиції. Це, зокрема, відчувається як у мовленні респондентів, так і в певних локальних особливостях місцевих звичаїв та обрядів. Для прикладу, звичаї «кусати калиту», «волочити колодку», «гукати Мороза» тощо побутували й на поближких теренах історико-етнографічної Волині. Відтак перспективним вбачається докладніше вивчення порубіжжя Полісся і Волині, у даному випадку йдеться про етнографічну традицію сусідньої з Березнівщиною Кореччини.

1. Купальські та петрівчані пісні (Запис Віктора Ковальчука, нотація Людмили Гапон). *Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся: матеріали комплексних наукових експедицій Рівненського фольклорно-етнографічного товариства*. Рівне: Волинські обереги, 2001. Вип. I. С. 76—91.
2. Веснянки (Запис Віктора Ковальчука, Тетяни Пархоменко, Алли Українець. Нотація Людмили Гапон). *Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся*. Рівне: Перспектива, 2002. Вип. II. С. 58—64.
3. Пісні з села Вітковичі Березнівського району (Запис Віктора Ковальчука). *Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся*. Рівне: Перспектива, 2003. Вип. IV. С. 234—241.
4. Колядки та щедрівки с. Білка Березнівського району (за матеріалами експедиції 1999 року). (Записи Ві-

- ктора Ковальчука. Транскрипції Людмили Гапон). *Етнокультурна спадщина Полісся*. Рівне: Перспектива, 2005. Вип. VI. С. 80—92.
5. Ковальчук Н.А. *Календарні звичаї та обряди Рівненського Полісся: локальна специфіка та трансформації (XX — початок XXI ст.)*: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05; НАН України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. Київ, 2008. 20 с.
  6. Пархоменко Т.П. *Календарні звичаї та обряди Рівненщини: Матеріали польових досліджень*. Рівне: видавець Олег Зень, 2008. 200 с.
  7. Федас Т.О. *Фольклорно-етнографічний комплекс села Михалин Березнівського району Рівненської області (наукова робота)*. 2011. 75 с. berezne.lib.rv.ua/kr/91.pdf.
  8. *Народні пісні Березнівщини: за матеріалами експедиції 2013 року. (Запис, транскрипції та впорядкування Юрія Рыбака)*. Рівне: М. Дятлик, 2016. 208 с.
  9. Колядки та щедрівки села Білка Березнівського району. (Запис Віктора Ковальчука, транскрипція Людмили Гапон). *Літопис Березнівщини: наукові записки Березнівського краєзнавчого музею*. Рівне: О. Зень, 2011. Вип. 1. С. 165—177.
  10. Календарно-обрядові пісні Березнівщини. (Запис Тетяни Пархоменко, транскрипція Людмили Гапон, Наталії Боярської). *Літопис Березнівщини: наукові записки Березнівського краєзнавчого музею*. Рівне: О. Зень, 2011. Вип. 1. С. 178—199.
  11. Календарно-обрядові пісні села Білка Березнівського району. (Записи Валентини Хіміної. Транскрипції Володимира Козака). *Літопис Березнівщини: наукові записки Березнівського краєзнавчого музею*. Рівне: О. Зень, 2015. Вип. 2. С. 173—190.
  12. Гунтік Т. Календарно-обрядові пісні північної Березнівщини у системі поліського фольклору. *Літопис Березнівщини: наукові записки Березнівського районного краєзнавчого музею*. Рівне: О. Зень, 2017. Вип. 3. С. 133—149.
  13. Старинська Т. Скарби Князь-села. *Літопис Березнівщини: наукові записки Березнівського краєзнавчого музею*. Рівне: О. Зень, 2011. Вип. 1. С. 148—164.
  14. Васянович О. Вода в метеорологічних віруваннях поліщуків Березнівщини. *Літопис Березнівщини: наукові записки Березнівського краєзнавчого музею*. Рівне: О. Зень, 2015. Вип. 2. С. 139—143.
- REFERENCES
- Kovalchuk, V. (Ed.), & Hapon, L. (2001). Kupala and Petrovich songs. In *Ethnocultural heritage of Rivne Polissya: materials of complex scientific expeditions of the Rivne Folklore and Ethnographic Society* (Issue I, pp. 76—91). Rivne: Volyn's Amulets [in Ukrainian].
- Kovalchuk, V., Parkhomenko, T., Ukrainets, A. (3 eds.), & Hapon, L. (2002). Vesnyanki. In *Ethnocultural heritage of Rivne Polissya* (Issue II, pp. 58—64). Rivne: Perspective [in Ukrainian].
- Kovalchuk, V. (2003). Songs from Vitkovychi village of Bereznivsky district. In *Ethnocultural heritage of Rivne Polissya* (Issue IV, pp. 234—241). Rivne: Perspective [in Ukrainian].
- Kovalchuk, V. (Ed.), Hapon, L. (2005). Christmas carols «koliady» and «shchedrivky». Bilka of Bereznivskiy rayon (according to the expedition 1999). In *Ethnocultural heritage of Polissya* (Issue VI, pp. 80—92). Rivne: Perspective [in Ukrainian].
- Kovalchuk, N.A. (2008). *Calendarly customs and ordinances of Rivne Polissya: local specificity and transformations (XX — the beginning of the XXI century.)*: author's abstract. Dis ... Cand. is Sciences: 07.00.05; National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Art History, Folklore Studies and Ethnology. M.T. Rylsky. Kyiv [in Ukrainian].
- Parkhomenko, T.P. (2008). *Calendar customs and ordinances of the Rivne region: materials of the field research*. Rivne: publisher Oleg Zen [in Ukrainian].
- Fedas, T.O. (2011). *Folklore and ethnographic complex of Mikhail village of Bereznivsky district of Rivne region (scientific work)*. berezne.lib.rv.ua/kr/91.pdf [in Ukrainian].
- Rybak, Y. (2016). *Folk songs of Bereznivshchyna: on the materials of the expedition of 2013*. Rivne: M. Dyatlik [in Ukrainian].
- Kovalchuk, V. (Ed.), & Hapon, L., Boyarska, N. Christmas carols and family gatherings in the village of Bilka, Bereznivsky district. In *Chronicle of Bereznivshchyna: scientific notes of Bereznivsky Local Historical Museum* (Issue 1, pp. 165—177). Rivne: O. Zen [in Ukrainian].
- Parkhomenko, T. (Ed.), & Hapon, L., Boyarska, N. (2011). Calendar-ritual songs of Bereznivshchyna. In *Chronicle of Bereznivshchyna: scientific notes of Bereznivsky Local Historical Museum* (Issue 1, pp. 178—199). Rivne: O. Zen [in Ukrainian].
- Khimina, V. (2015). Calendar-ritual songs of the village of Bilka, Bereznivsky district. Valentine's Khimina records. Transcriptions of Volodymyr Kozak. In *Chronicle of Bereznivshchyna: scientific notes of Bereznivsky Local History Museum* (Issue 2, pp. 173—190). Rivne: O. Zen [in Ukrainian].
- Guntik, T. (2017). Calendar and ritual songs of the Northern Bereznivshchyna in the system of Polissya folklore. In *Chronicle of Bereznivshchyna: scientific notes of Bereznivsky Regional Museum of Local Lore* (Issue 3, pp. 133—149). Rivne: O. Zen [in Ukrainian].
- Starynska, T. (2011). Treasures of Prince-village. In *Chronicle of Bereznivshchyna: scientific notes of Bereznivsky Local History Museum* (Issue 1, pp. 148—164). Rivne: O. Zen [in Ukrainian].
- Vasyanovich, O. (2015). Water in the Meteorological Beliefs of the Polishchuk in Bereznivshchyna. In *Chronicle of Bereznivshchyna: scientific notes of Bereznivsky Local Historical Museum* (Issue 2, pp. 139—143). Rivne: O. Zen [in Ukrainian].